

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_228080

UNIVERSAL
LIBRARY

TIGHT BINDING BOOK

226738

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No.

۹۵۴۰۳۵۳

Accession No.

۱۸۶۶۹

Author

الحوطالب، مرزا (الندی)

Title

توضیح الخانیہ و مالہ زمانہ آصفیہ الدولہ

This book should be returned on or before the date last marked below.

انسٹی ٹیوٹ آف اورینٹل اسٹڈیز

صولت پبلک لائبریری، رامپور

ناشر

انسٹی ٹیوٹ آف او رینٹیل اسٹڈیز رامپور

اہتمام

وزارت معارف، حکومت ہند، دہلی

سال تصنیف: ۱۹۶۶ء

سال اشاعت: ۱۹۶۵ء

۱۰/- بہا

مطبوعہ:
(جمال پرنٹنگ پریس دہلی)

نذر عقیدات

خدمت والا حضرت قبلہ ام امتیاز علی خاں عرشی اکوڑی حاجی خیل

خطا نموده ام و چشم آفریں دادم!

تشکر

وظیفہ خود میداغم کہ دوستان عزیز و بزرگان گرامی را کہ با کمال کشادہ دلی و خلوص
مشرقی مرتب را در ترتیب ایں کتاب مشورت و راہنمائی نمودند، خصوصاً
استاذی المحترم آقاے سید امتیاز حسین مدظلہ العالی مدرسہ مرتضیٰ، رامپور
و صدیق عزیز آقاے ظل عباس عباسی دکتا بخانہ ملی، امر وہہ
و محب گرامی آقاے نثار احمد فاروقی د دانشگاہ دہلی
و فاضل اجل آقاے سید فرید الدین دکتا بخانہ مصولت، رامپور
سپاس گزاری کنم

فہرست

پیش گفتار

تالیفات ابوطالب	احوال و آثار مرزا ابوطالب
نسخہ خطی تفسیر الغافلین	احوال ہندوستان
سبک و اسلوب نگارش	پادشاہ
اولیات ابوطالب	حکمران حقیقی

متن

صفحہ	دریاچہ مصنف
۳	مقدمہ
۵	وقایع ۱۱۸۸ھ / ۱۷۷۴-۷۵
۱۳	وقایع ۱۱۸۹ھ / ۱۷۷۵-۷۶
۱۶	وقایع ۱۱۹۰ھ / ۱۷۷۶-۷۷
۲۳	وقایع ۱۱۹۱ھ / ۱۷۷۷-۷۸
۳۷	وقایع ۱۱۹۲ھ / ۱۷۷۸-۷۹
۴۵	وقایع ۱۱۹۳ھ / ۱۷۷۹-۸۰
۵۶	وقایع ۱۱۹۴ھ / ۱۷۸۰
۶۴	

۶۵	۶۱۷۸۰ - ۸۱ / م ۱۱۹۵	وقایع
۷۵	۶۱۷۸۱ - ۸۲ / م ۱۱۹۶	وقایع
۸۵	۶۱۷۸۲ - ۸۳ / م ۱۱۹۷	وقایع
۹۲	۶۱۷۸۳ - ۸۴ / م ۱۱۹۸	وقایع
۱۰۰	۶۱۷۸۴ - ۸۵ / م ۱۱۹۹	وقایع
۱۰۲	۶۱۷۸۵ - ۸۶ / م ۱۲۰۰	وقایع
۱۰۴	۶۱۷۸۶ - ۸۷ / م ۱۲۰۱	وقایع
۱۰۸	۶۱۷۸۷ - ۸۸ / م ۱۲۰۲	وقایع
۱۰۰	۶۱۷۸۸ - ۸۹ / م ۱۲۰۳	وقایع
۱۱۱	۶۱۷۸۹ - ۹۰ / م ۱۲۰۴	وقایع
۱۱۲	۶۱۷۹۰ - ۹۱ / م ۱۲۰۵	وقایع
۱۱۹	۶۱۷۹۱ - ۹۲ / م ۱۲۰۶	وقایع
۱۲۹	۶۱۷۹۲ - ۹۳ / م ۱۲۰۷	وقایع
۱۳۳	۶۱۷۹۳ - ۹۴ / م ۱۲۰۸	وقایع
۱۳۷	۶۱۷۹۴ - ۹۵ / م ۱۲۰۹	وقایع
۱۴۲	۶۱۷۹۵ - ۹۶ / م ۱۲۱۰	وقایع
۱۵۲	۶۱۷۹۶ - ۹۷ / م ۱۲۱۱	وقایع

اشاریه

۱۶۶	اشخاص (رواقام) ①
۱۷۰	مقامات ②

پیشگفتار

احوال و آثار مرزا ابوطالب

"در پایان تذکره حلیقه الانوکار، ابوطالب درباره خودش مینویسد:

و این در ۱۲۰۳/ ۶۱۷۸۹ است

"اسم والدین حقیر حاجی محمد بیگ خان، و اصل آن مرحوم از ترکان آذربایجان و مولدش عباس آباد اصفهان، که در عهد جوانی وارد هندوستان گشته ملازم وزیر حبت مکان ابوالمنصور خان به ریاست جمعی از فرقه سپاه نامزد گردید. بعد تقریر نیابت صوبه اوده باعانت و رفاقت محمد قلی خان مرحوم مامور شده، آن خدمت را کمالات معنی به تقدیر رسانید. بعد شهادت محمد قلی خان، از نهایت دلنگی، تمامی مال و چهارت و عیال در معسکر حبت آنرامگاه نواب شجاع الدوله مرحوم و شهر لکنو برجا گذاشته با چند غلام راه بگل در پیش گرفت. و مدتی در آن سمتها باعتبار گذر اینده، در شهر مرشد آباد به رحمت حق پیوست. سن شریفش در آن وقت قریب شصت سالگی بود. تا رنج وفاتش از این قطعه بوقوع می پیوندد.

.....
و قوع این غم عظمی ببادل انگاراں چو بود از سنه هجرت رسول عرب

ہزار با صد و ہشتاد و دو سو یوم از حج ہماں نوشت باہام سال پنج و ثقب
نمود طوف بہشت بریں دویم تالیخ زروے حرم یقین آندازد لم سوائے لب

۱۸۸۲ھ =

۱۸

+ ۱۱۶۳

و پدر مادر این گنام ابو الحسن بیگ نام داشتہ . و آن مغفور نیز در صفہاں
نصف جہاں تولد یافتہ بود . و در صفت تقویٰ و دینداری و رقت قلب (و)
محبت دودمان طاہرہ نبوی بے نظیر و مستثنیٰ می بود . و در خدمت برہان الملک
مرحوم خصوصیت و قدامت اخلاص ثابت می کرد ، و ہم بدین جہت بعد رحلت
آنجناب روئے توہر بامر سپاہگری نیاورد .

و ولادت این بے سعادت در سنہ یک ہزار و یک صد و شصت و شش
در شہر لکھنؤ اتفاق افتاد . و بعد قضیہ مذکورہ نواب شجاع الدولہ مرحوم بقتضای
ایلی در صد تربیت برآمد ، بچہت این کمترین مدو خرچ مکتب و معلم تعین
نمود . و ہر گاہ بہ لکھنؤ تشریف می آورد تفتیش حال و تفقد بر احوال
این شکستہ بال میفرمود . پس از انقضائے چہار سال حسب الطلب والد و اجازت
آن جناب وارد مرشد آباد گشتہ . بعد یک سال کسرے کہ منور زمین عمر از مرحلہ چہار دہ
تجاوز نکرده بود ، باقت بے پدری و تکفل خدمات ملک و پرداخت امور خانگی مبتلا
گردید در او اخر سنہ یک ہزار و صد و ہشتاد و نہ ، و او اہل شگفتن
گاہا سے اقبال و ابتداءے جلوس نواب آصف الدولہ مرحوم کہ از قیام فیما بین اہل
وداد استحکام داشت ، بعضے محالات میان دو آب و رسالہ بشرکت سید
زمین العابدین خاں مرحوم کہ باتفاق او وارد صوبہ شدہ بودیم ، بعہدہ این
کمترین مقرر گشت بعد فوت سید مرحوم بقصد بداندیشی شامل متہان
صاحب والا قدر کرنیل ہائے کہ از سرکار وزیر با تنظیم محالات سرکار گوجپور

قیام داشت، خواہ تاخواہ معین ساخت بحسب اتفاق میان این احقر و صاحب معزالیہ صحبت موافق افتادہ سہ سال باختیار و اقتدار انقضایافت و حقیر در او اسط سنہ یک ہزار و دو صد ہجری عازم شہر کلکتہ گشت۔ و بعد وصول برخلاف مدعا از اکابر آنجا تعظیم یافتہ بوعده امداد مستظہر گردید و لغایت تخریر کہ مدت چہار سال گزشتہ منور آل امر بمقطع نرسیدہ بود کہ زمان حیات آل محسن خلایق بسر رسید۔

(حدیقۃ الانکار نسخہ خطی دانشگاه دہلی ۹۳-۹۵)

و آنچه درین تاریخ تفسیح الغافلین در احوال خود نوشتہ در صفحات ۲۰ تا ۲۱ و ۲۲ تا ۲۳ و برخی بجای سہ دیگر یافتہ شود و مفصلاً در سیر طالبی مینویسد، و این در ۱۲۱۸ھ است، دو سال قبل از وفات خود!

”والد حقیر حاجی محمد بیگ خاں از جماعہ اتراک، مولدش عباس آباد صفہان است۔ در عہد جوانی از شدت صولت نادری ایران را گزاشتہ وارد ہند و رفیق وزیر جنّت مکان ابوالمنصور صفہر جنگ گردید۔ بعد گشتہ شدن نول رائے و تقریر نیابت صوبہ اودھ بہ محمد قلی خاں مرحوم، بر فاق و امانت او نامزد، و بدین تقریب در مخصوصان و طرفداران او نامزد گشت۔ بعد وفات نواب صفہر جنگ، نواب شجاع الدولہ مرحوم عمزادہ را بدعا بدست آورده و بار فقائے اود بسلوگی کردہ، قصد بدست آوردن والد داشت۔ او سبقت گزیدہ، با چند غلام و قدرے جواہر و اشرفی، بجانب بنگالہ شتافت؛ و ماہا در لکھنؤ و تمام مال و جہات خود را در معسکہ نواب مرحوم گذاشت۔ و در بنگالہ چند مدت باعتبار گزرا نیلہ، در سالے کہ ازین قطعہ تاریخ مستفاد میگردد، رہگزارے عالم باقی گردید۔ مولفہ؛

..... + ... + ... + ... ہزار و یکصد و ہشتاد و دوسہ یوم از حج + ...

پدر مادر من ابوالحسن بیگ نام داشت۔ مردے متقی دیندار بہسری
 بہمان الملک مرحوم از دوستان قدیمی وے بود۔ چنانچہ بعد رحلت
 آں مرحوم روئے توجہ بامورات دنیوی ننمود؛ و از کمال دلتنگی بخانہ نشینی
 گزرا نید، تا بر حمت حق واصل گردید۔

ولادت این بے سعادت در او آخر ۱۱۶۶ھ در لکھنؤ اتفاق افتاد
 بعد مہاجریت والد، نواب شجاع الدولہ بمقتضائے اتحاد اہلی مدد خرج
 مکتب تعیین فرمود و در صد تربیت و تفقہ احوال این کترین می بود۔
 بعد چہار سال در سن ۱۱۸۰ھ حسب الطلب والد رخصت مرشد آباد
 بگالہ کرد این اول سفر من است کہ ہمراہ مادر در سن چہار دہہ سالگی تا
 عظیم آباد بہ خشکی پس بر کشتی روداد۔ بعد وصول مرشد آباد، یکینم سال در
 خدمت والد گزرا نید، بآفت بے پدری و تکفل خدمات ملک و فوج و
 امور خانگی گرفتار گشت۔ چوں وجیزے از اقربائے نواب خانہاناں بہادر
 مظفر جنگ نائب بگالہ بحضور والد نامزد حقیر شدہ بود، چند سال
 دیگر در اں ملک بحماییت و رعایت نواب معظم الیہ بخشی و فراغت تمام
 بسر رفت۔

در او آخر ۱۱۸۹ھ ابتدائے جلوس نواب آصف الدولہ مرحوم
 حسب الطلب مختار الدولہ نائب ملک مرتبہ دیگر بخانہ قدیم بازگشتہ بعلماری
 اٹا وہ وغیرہ محالات میان دو آب مامور گشت۔ این سفر تمام بر کشتی تابکسر و گنگ
 و از آنجا تا فیض آباد در دریائے گھاگھر بود۔ تصدیق تمام و آفات بسیار
 درین دریا دیدہ شد۔ چوں طول محالات متعلقہ دو آب از متصل کانپور

تا انوپ شہر دو ہفتہ راہ بود، دو سال تمام دراں ولایت نیز بہ حرکت
و در خیمہ ہا بسفر گزشت۔ پس بغداد..... حیدریگ کا بی کہ بعد مختار الدولہ نائب
آں سرکار شدہ بود، معزول گشت، یکسال در لکھنؤ بودم۔ دریں اثنا محالات گورکھپو
بکرنل الگزنڈر ہائے مقرر شد؛ و او مرا باعانت خود از وزیر درخواست کردہ
بدا نظرف برد۔ ایں ولایت نیز پانزدہ روزہ راہ در طول است، لہذا سہ
سال تمام حتی برسات نیز در سفر گزرا نیدم..... بعد ازاں، ہمراہ
کرنل معزول شدہ، یکسال در لکھنؤ خانہ نشین بودم۔

..... مسٹر مثلٹن باشا راہ گورنر ہستین با من مصلحت آشکار نمود، و مرا
بدفع فتنہ راجہ (یلیہ رسنگہ) و انتظام ممالک وزیر تحریص و ترغیب فرمود۔
..... دو سال بدیں شغل در طول و عرض صوبہ اودھ ایضاً در سفر باندم،
و باراجہ مسطور جنگ ہائے متعدد کردم۔ آخر کار اگرچہ آں دشمن بزرگ شصت
سالہ کشتہ شدہ، ممالک وزیر صافی گردید..... اما اسباب خانہ ویرانی
من مرتب شد.....

تفصیل ایں مجمل اینکہ گماشتگان موصوف کہ حمایت مرا تقہر کردہ بودند
پس از اندک وقت معزول شدند۔ و گورنر ہستین صاحب قرار داد مذکور
بولایت فرنگ عود نمود۔ حکام نو در کلکتہ بعیر صہ آمدند، و عہد و قول حمایت
من کہنہ و فرسودہ گشت۔ دریں تبدیلات، حیدر بیگ با وجود دورنگی بزرگو
و کار سازی خود را اصلاح اندیشی و انمودہ اقتدار یافت، و چند سال سلوک
ہموار بمن نمود کہ حاجت شکایت او و استمداد از جماعت انگلش نشد۔ دراں
مدت در پردہ دوستی جیلہا ایگجت و طبع ہا نمود کہ شاید دانہ دام شود۔ اما پیش رفت
نیافت، لہذا بے پردہ شد۔ در ادائے وجہ کہ برائے معاش من شش ہزار

روپیہ سالیانہ ازاں سرکار مقرر بود امساک و زریدن گرفت، و کشمشہا در پیش
 نمود۔ لہذا سکونت لکھنؤ دشوار گشتہ، مرتبہ دیگر سفر بنگالہ اختیار کردم؛ و
 در ۲۲ ستمبر بسواری کشتی از راہ دریائے کنگ بکلکتہ آمدہ، شکایت پیش
 لارڈ کرٹوالس کردم۔ لارڈ معظم المیہ اگرچہ بہ تعظیم پیش آمدہ، وعدہ امداد
 نمود؛ اما چون اورا سفر دکن و اشتغال جنگ پیٹو سلطان در پیش آمد،
 مدت چہار سال امر من معوق ماند۔ بسبب درازی مدت قبائل و اطفال
 را بکلکتہ طلبیدم۔ اکثر رفقا و متوسلان مایوس شدہ، پریشان و پرانگندہ
 گردیدند۔ در آمد و رفت اطفال و ساقتن خانہ برائے ایشان و باغی
 در خارج کلکتہ خرچ بسیار بر من افتاد و زیر بار قرض شدم۔ نقصان
 عظیمی کہ در اں سفر بمن رسید، پسر چہار سالہ، کہ بغایت مطبوع و قابل محبوب
 تمامی خاندان بلکہ مطبوع ہمسایگان و ناظران بود، بسبب ناموافقیت ہوائے
 کلکتہ و بے وقوفی آنہا، فوت کرد و دل ہمہ را کباب ساخت
 بالجلد بعد از آنکہ کہ لارڈ کرٹوالس از دکن معاودت فرمود، از امر من
 یاد آورد۔ و چون حمید ربیگ در اں نزدیکی فوت کردہ بود، بخیاں آنکہ دست
 من در کار ہائے آل سرکار مبسوط سازد، در اواخر ۱۲۸۵ بکھنؤ روانہ
 کرد؛ و خطی بمضمون لائق و شایان بزرگی خویش کہ موثر تواند شد، در سفارش
 من بوزیر نوشت۔ بنا بریں، وزیر و اہلکاران مرا بہ تعظیم و تکریم تلفی کرد۔
 و امید درستی کار ہا بود کہ از طالع نا سازگار لارڈ کرٹوالس را عود بولایت
 خود اتفاق افتاد۔ بنا بریں، آنجماعت سست شدہ، سہ سال بکجا در و مریز گزرا نیند
 و قنیکہ میانہ وزیر و مسٹر چیری گماشتہ کمپنی نزاع شدہ، او بر حسب شکایت
 وزیر معزول گردیدہ او و اہلکارانش خوش را حاکم مستقل دانستہ

بمن پیغام کردند که ترا ہم از لکھنؤ بیرون باید رفت. ہر چند گفتم کہ شما سر شہ کار خود را گم کردہ اید، اگر من یا شما خواہم ماند آنچہ ضرور است شما را راہنمائی کرد، فائدہ پذیر نشد؛ بنا برین، بعضے قبائل را در لکھنؤ گزاشتہ، و بعضے را بالہ آباد رسانیدہ، بہ بنارس و از انجا سیوم بارہ در ۱۲۸۴ ہجری برابرہ دریائے گنگ بکلکتہ آمد۔

..... مسٹر جان شور، کہ در آن وقت گورنر بنگالہ بود، مرا دلاسا و وعدہ یاری داد۔ درین اثنا آصف الدولہ مرحوم فوت گشتہ، قضایائے سرکشی وزیر علی خاں جانشین او و تعویقات چند در چند پیش آمد کہ او فرصت توجہ بہ کار من نیافتہ بولایت نشناخت۔ و مدت سہ سال بر من گزشتہ، پریشانی بسیار در جمعیت من روداد۔ بقیہ رفقا کہ تا این زمان بہر حال با من بودند با طراف پراگندہ گشتند۔ و کار بجائے رسید کہ سہ نفر از اولاد و چہار نفر کنیزان قدیمی کہ مرا پرورش کردہ بودند، از تو اتر سفر ہا و درازی من ملول شدہ، ترک دنیا کردند، و راہ کربلائے معلیٰ و نجف اشرف پیش گرفتند۔ از ملاحظہ این نوع تفرقہ و طول مدت توقف کلکتہ بسیار دل تنگ و ملول میماندم۔

..... کپتان ریچڈسن مردم اسکاٹ لینڈ کہ زبان دان ہندی و فارسی و دوست قدیمی من بود، برائے تبدیل ہوا قصد انگلینڈ نمود؛ و بدین من آمدہ، در اثنا ئے محاکات گفت: اگر ارادہ انگلینڈ نمائی، ازین دلتنگی برآمدہ، مشاہدہ عجائب و غرائب بسیار نصیب تو خواہد شد؛ و من بطبع صحبت تو در تعلیم زبان انگلش در مدت توقف جہاز و ہرگونہ رہنمائی سعی مبذول خواہم داشت۔ [و این ہماں چرچہ ڈسن است کہ نامش زینت آغاز کتاب "تفصیح الغافلین" است۔ و چنانکہ در دیباچہ است "در ۱۲۸۴ ہجری گام

توقف کلکتہ، صاحب والا منشی کثیر الامتیا زکپتان رچرڈ سن صاحب سلمہ اللہ تعالیٰ ازیں حقیر استدعا فرمود کہ کلیات وقایع زمان آصف الدولہ بہادر بقید تحریر در آورده، تا روداد آں ایام کہ غورہ غورہ از زبان مردم بیرونی غیر معتمد مسموع می شود، در یک نظر جلوہ گر گردد۔ پیاس رضائے آں دوست شفیق این کلمات پریشاں جمع آورده شد۔

بی خیال اینکہ، سفر پرخطر و دراز است، در وقت رقتن در بحر یا صین مر حبت براہ خشنکی کہ بمالک متعلقہ باید گزشت و با اہم کثیرہ معاملہ باید نمود، البتہ بمرگ دوچار خواہم شد، و از کشمکش دہر و جوراخوان زمان نجات خواہم یافت، عزم سفر جزم نمودم۔ و عہد استوار باوے موکہ کردہ، روز دیگر دیکہ از جہازات کمپنی شارلٹ نامی مکانے کرایہ کردم۔ بحسب اتفاق آں جہاز در ہماں دوسہ روز میسوخت۔ چون سفر مذکور مقدر، باوصف تعویقہ چینس، تزلزل و در میان عزیمت راہ نیافت۔ و بہ اتفاق کپتان مذکور در جہاز دیگر کہ سیتانام..... داشت و از جماعت ہمہرگ کہ فرقہ از المان یا ڈنمرک بود مکانے کرایہ گرفتم۔

بتاریخ غرہ شہر رمضان ۱۲۱۳ھ مطابق ۱۴ فروردی ۱۲۹۹ء تودلیج دوستان کلکتہ کردہ بر بجرہ کہ کپتان رچرڈ سن گرفتہ بود سوار شدم۔
 « در ۱۲۱۸ھ..... اذان سفر دراز سالم بکلکتہ اتفاق و رودا افتاد »

دسیر طالبی فی بلاوا فرنجی، آغاز کتاب،

— و بعد باز گشتن از سفر بلاوا فرنجی تا دو سال و چند ماہ زندہ بود و درین مدت او را در ضلع بند لیکنند بطور عامل تقرر نمودند، و ہما نجا در ۱۲۲۰ھ ۶۱۸۰۰۰ از جہان گزران در گزشت و بعالم باقی شتافت۔

احوال ہندوستان

واحوال سرزمین ہندوستان بزمان مرزا ابوطالب بزبان خودش این چنان بود:

پادشاہ

”شاہ عالم پسر عالمگیر ثانی در سنہ یک ہزار و یکصد و ہفتاد و پنج بہ امداد نواب جنت مکان وزیر الممالک شجاع الدولہ بن صفدر جنگ مرحوم بادشاہ گشت والی الان کہ سی و چہار سال گزشتہ با ہم سلطنت موسوم است“
(لب اسیر: ۳۳۳)

حکمران حقیقی

”حالاً در حقیقت حکمران و ملجا و ماویٰ شرفائے تمام ہندوستان نواب وزیر (الممالک آصف الدولہ بہادر بن نواب شجاع الدولہ جنت مکان) است۔ حق سبحانہ تعالیٰ اور اقبال و دولت ساہمائے دراز بر سر عرباں سایہ گستر دارد؛ چہ بغیر از نظام علی خاں بن نظام الملک کہ در بعضی از ممالک دکن با قلیل جمعیتہ بسر می برد، کسے از امرائے ہند نماندہ۔ و اکثر صوبہائے این ملک و دکن معہ دار السلطنت در تصرف قوم مرہٹہ است۔ و بر صوبہ پنجاب و ممالک غربی شاہ جہاں آباد قوم سکھ تسلط دارند۔ و در بنگالہ و بہار و بعضی از ممالک دکن قوم انگریز لوائے ملک گیری می افرازند“
(لب اسیر: ۳۳۴)

تالیفات ابوطالب

- (۱) دیوان حافظ شیرازی (ترتیب و تہذیب) ۱۷۹۱ء
- (۲) تذکرہ حدیقۃ الافکار و تذکرہ شعرائے فارسی و بھاکا ۱۷۹۱ء
- (۳) رسالہ در علم اخلاق قبل از ۱۷۹۱ء

(۳) رسالہ در مصطلحات موسیقی، قبل از ۱۷۹۱ء
(۵) رسالہ در فنون خمسہ طب، انتخاب از تصنیفات حکیم میر محمد حسین خاں
خلف بادی خاں، قبل از ۱۷۹۱ء

(۶) رسالہ در علم عروض و قافیہ قبل از ۱۷۹۱ء
(۷) لب السیر و جام جہاں نما (تاریخ عالم و تاریخ منہج) ۱۷۹۴ء
(۸) تفضیح الغافلین؛ وقایع زمان نواب آصف الدولہ ۱۷۹۷ء

(۹) قصیدہ فلکیہ مطابق رائے فرنگ جدید، قبل از ۱۸۰۴ء

شہنوی و قصیدہ در تعریف لندن، قبل از ۱۸۰۴ء

مرثیہ تفضل حسین خاں غزلیات و رباعیات
متعلق بہ قیام لندن { قبل از ۱۸۰۴ء

(۱۰) مسیر طالبی فی بلا و افرنجی (سفرنامہ) ۱۸۰۴ء

نسخہائے خطی نمبر ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷ و ۹ در کتابخانہ دانشگاه دہلی و نسخہائے خطی
نمبر ۸ و ۱۰ در کتابخانہ رضا محفوظ اند۔ و کتابخانہ رضا ہم دارائے نمبر ۷ است
چنانکہ کتابخانہ صولت دارائے نمبر ۷۔ و نسخہائے خطی جملہ تصنیفات کہ در
دانشگاہ دہلی یافتہ شوند، در یک مجموعہ اند، نمبر ۲ صفحہ ۱ تا ۵۵؛ تا ۹۳؛ نمبر ۳ صفحہ
۱ تا ۸۷؛ ۲۰۷ تا ۲۰۸؛ نمبر ۴ صفحہ ۱۳۲ تا ۱۳۶؛ نمبر ۵ صفحہ ۱۲۶ تا ۱۸۶؛ نمبر ۶ صفحہ ۱۳۶
تا ۱۴۶؛ و نمبر ۹ صفحہ ۹۳ تا ۱۲۷۔

نسخہ خطی تفضیح الغافلین

این نسخہ ایست منحصر بہ فرد، کہ در کتابخانہ رضا، رامپور، محفوظ است
و نسخہ دیگر کہ متعلق بکتابخانہ صولت، رامپور است، نقل مطابق اصل بہاں نسخہ
است بلکہ محرف تر از اں۔ لہذا بابائیکہ کاتب نسخہ بایاد دانست را نباید دانست

مینوسید و خزانہ را خراب، و بچنین وابستہ را دانستہ، و پیرہ را بیگہ، و خود را جود، و محمد بشیر را محمد سر، و بسنت علیخال را نسب علیخال مینوسید، بسبب عدم موجودگی نسخہ دیگر، چارہ نبودغیر از این کہ ایں نسخہ را اساس گرفتہ از ترجمہ انگلیسی کہ ہوئے (HOEY) ۱۸۸۵ء بالالبا چاکر دہ بود، استمداد باید نمود۔ و حقیر مرتب اعتراض میکند کہ در صورتی کہ نسخہ ہوئے انگلیسی ہم نبود، در تصحیح الفاظ و تفہیم معانی خیل اشکال واقع میشد، چنانکہ ہم با وجود ہوئے الفاظ و فقرات نا فہمیدہ جا بجایافتہ میشود۔ مرتب ایں اوراق بیشتر بہر جائے کہ اختلاف میان ہوئے و کاتب خطی واقع شدہ، ہوئے را ترجیح دادہ؛ اما ہوئے ہم خالی از سہو و اغلاط نیست و امشد سہو ہائے او کہ در ترجمہ اش یافتہ شدہ حتماً بیش از یک دوسہ اند۔

و چنانکہ گفتہ شد، کاتب ایں نسخہ بسیار غلط نویس و کم علم است، و برائے اینکہ یا سبک البوطالب سبک کاتب ہم بر قاری عیاں گردید کہ صفحہء عکسی بطور نمونہ شامل کتاب نمودہ۔ (ص ۲۷ سطر ۱ تا ص ۷۷)

والفاظ چند، بر متن و المائے ایں کتاب، کہ من اختیار کردہ ام؛
الفاظ ہائے ہندی و انگلیسی کہ با "ٹ" یا "ڈ" یا "ڑ" ہستند چنانکہ در اصل اند
نوشتہ شد الّا ہستین کہ برائے "ہسٹنگز" است و ہم تیر چند۔

بطریق و روایت قدما و برخلاف جدیدیاں من فرق یاے معروف و یاے مجہول
برقرار داشتہ ام۔ و بخیاں حقیر ایں امر ضروری است کہ ہر جانی از ہر جائے و راہی
از راہے و شیر از شیر و داشتے از داشتی متمیز باشد و قس علی ہذا۔

در متن کوشش کردہ ام کہ عبارت ہوئے را ہر جائے کہ در متن داخل کنم در ترجمہ
اش سبک فارسی البوطالب را پیروی کنم و پیرامونش اختیار کنم۔ و ہر جا کہ از ہوئے عبارتے
گرفتہ ام در [] و عبارتے کہ از نسخہ خطی گرفتہ ام اما در نسخہ آئندہ کہ خورندہ است،

احتیاطاً در قوسین 'ر' (نوشتہ ام۔

از جانب نسخاں این کتاب معذرت خواہم کہ بعضی از لفظہائے مرکب را شکستہ، بدو سطر نوشتہ چنانکہ الی الآن دالی در آخر سطرے والآن در آغاز سطر آیندہ) و تفضل حسین خاں۔

این نیز ناگفتہ نماند کہ مرتب همچنان کہ قارئین ملاحظہ خواہند فرمود حتی القوۃ از فضولیات احتراز داشتہ وسیعی کردہ کہ بخلاف روشہائے جاری امروز متن کتاب از حواشی و مقدمہ کم ارزو کم حجم نباشد۔ و این امر ہم در حواشی آہنچنان ملحوظ داشتہ کہ بسیارے از سہو ہائے کاتب، چنانکہ بر خوانندگان از نمونہ کہ شاملست روشن گردد، کہ سہولت در فہم آید، بلا حاشیہ بر آہنہا تصحیح نمودہ؛ چہ اگر این چنان اختیار نکردہ باشد ہر جا زیادہ از نیم صفحہ بحاشیہ میرفت۔

البتہ برخیز از اسامی و مطالب این کتاب محتاج توضیح و تشریح مزید بود، و عزم داشتیم کہ از مؤرخان معاصر و معتبر، ہر چہ متعلق و مفید و روشن گریایم، اقتباس نمایم و قمتے لعنوان ضمائم بر متن کتاب افزوں کنیم، اما نسخہ خطی این کتاب کہ بسیار سقیم و مغلوط است، بدرجہ کہ اگر فی الواقع اکنون آنرا بمولف اصل نشان دہند آنرا باز نشانند و کاتب آن آنقدر غلطیہائے فاحش و تصرفات بے نہایت نمودہ کہ بخلاف گمانم کہ در اندک زمانے منتہی پنج شش ماہ مثلاً آن کار بانجام تواند رسید، بحض شروع در عمل معلوم شد کہ آن تصور خام است زیرا کہ تفہیم متن کتاب بسبب کثرت تصحیفات و تصرفات نسخاں یکینم سال خورد۔ و ہم بعد ازین جدّ بسیار، بر مرتب عیانست کہ این ترتیب سہوہ خالی از اشتباہ و تحریف

نمیتوان بود بهمین سبب از خوانندگان مطلع انتظار دارد که بزرگی کنند و هر گونه اشتباه یا خطائے که بنظر نکته بینشان میرسد بے ملاحظه گوشزد فرمائید تا در چاپها آئینده اصلاح گردد۔

سبک و اسلوب نگارش

در سبک و اسلوب نگارش، ابوطالب، لکنوی است نه که اصفهانی۔ ترکیب فقرات و الفاظ که خالصتہ سبک ہندی جا بجا در نظمی آید و ہم الفاظ کہ ہندوستانی الاصل اند و کہے از ایرانیان آہارا نخواہد فہمید، بلا ملاحظہ استعمال میکنم و ہمچنان الفاظ زبان انگلیسی کہ در او دھ مستعمل بودند مثلاً:

لچہ، گوانر، چھیر، اجاڑ، حراخوری، پارگھاگھا، حاضری رناشتہ، چھینٹ نناواں، جھاڑ، ترپولہ، بھوس، دھکن، ڈیڑھ، اردلی، بجرہ، دلاسا، ہلہ، انگریز، گورنر، کرنیل، راج، کمپ، کمپو، کمپنی، پلٹن، کمیدان، گھاٹ، ہولی، بٹامن، بگلہ، خس، بیلدار، ڈیرہ وغیرہ۔

ابوطالب، در ترکیب جمل، اکثر لفظ آخریں کہ مستراً فعل باشد، ترک نماید و ہم مخدوف را بر لیاقت و صلاحیت قاری محمول گردانیدہ، فقرہ دیگر آغاز کند چنانچہ بعد، "اکثر رجوع بہ طبیعت رائے" [میکرد] یا [نیمود] حذف کردہ (ص ۶) و ہمچنان بہ دیگر مقاماتے چند (ص ۱۳، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲،

اولیات ابوطالب

ابوطالب اولین ہندی نژاد بود کہ سفر باروپا کرد و اینکه مشاہدہ ہا و تجربہ ہا سفر خود در کتاب "مسیر طالبی فی بلاد افرنجی" محفوظ نمود، مزید بر آنست۔

ابوطالب شاعرے بود در دیوان، شنویات وغیرہ، و شعر فہم (ترتیب دیوان حافظ، تذکرہ حدیقۃ الافکار، اجانادری علوم ہیئت و موسیقی و طب و اخلاق و تاریخ از منہ گزشتہ ہم شغف ینمود در شنوی فلکیہ، رسائل در اخلاق و طب و موسیقی، لب السیر، تاریخ سلاطین ہند، اما کار ہاے کہ اور اہم تر و منزلت بخش سفر نامہ موسومہ مسیر طالبی و تاریخ ہمد خودش موسومہ تفضیح الغافلین ہستند۔ مسیر طالبی ثبوت و شہادت قوت آخذہ اوست، و دلالت بر وسعت نظر و ہوشمندی ابوطالب میکند۔ بطور دستاویز اولین تجربیات و حوادث دانشمندے کہ از ہندوستان بیرون رفت و ممالک فرنگ را بنظر تحقین و ہم بگاہ استفادہ نمود، اہمیت کہ این سفر نامہ دارد مستزاد است۔

لکن حاصل قلم ابوطالب این کتاب است کہ پیش شماست۔ انجامور خے باہتر روی از ہیولی صورت پذیر میگردد کہ با وجود نوشتن وقایع نواب اودہ اور انظر بروقایع زمان نواب" است، نہ کہ وقایع نواب، چناں کہ دستور قدیم و معاصران روآیند گال ہم! بود۔ و دریں "زمان" از امر اتاعوام و از تفصیلات رشوت خوری عمال آصف الدولہ تا خصوصیات تمدن جدید فرنگ کہ اخذ کردنی و در نظرش قابل تقلید بود، و از اسباب کمزوری مملکت اودہ و بلے انتظامیہا تا بہ مشورہ ہا کہ ابوطالب برائے استحکام مملکت می داد، مورخے سر بر آورد کہ در عہد پیش و عہد خود نظیرے کم داشت۔ دکاش کہ امر و ز

کنور محمد اشرف مرحوم زندہ بودے، والی بوطالب از مصنف "طور زندگی و احوال عمومی مردم ہند" دادی یافتے کہ یکتیم صد سال قبل پیشروا (بودہ)

واز وقایع تاریخی و سیرت اہم ترین افراد عہد آصف الدولہ، بیان ہائے مرزا بوطالب کہ آرا از نزدیک دیدہ اعتبار دارد و خصوصاً در اسباب جنگ دو جوڑا (دو ہیلہ) لغاق نصر اللہ خاں، کار گزار یہائے گماشتگان کپنی خصوصاً مسٹر چیری سیرت آصف الدولہ بسنت علی خاں و حیدر بیگ ہرچہ نوشتہ، اہمیت و اعتبار دے دارد؛ و بسے کہ دریں کتاب یافتہ شود در جائے دیگر موجود نیست۔ و اہمیت کہ ایں تاریخ دار دایست کہ ایں دستاویزیت از تصنیف شخصے کہ بیک وقت صاحب سیف و صاحب قلم بودہ، و در انتظام و سیاستہائے مملکت آصفی دخل داشتہ و ہم از صاحبان انگریز و گماشتہائے کپنی و گورنر تعارف و تعلق داشت؛ و مقامے کہ حاصل کردہ بود از ایں محقق میگردد کہ بعد وفات ایرج خاں سہ افراد کہ برائے نیابت مذکور شدندیکی از انہا بوطالب بود چنانکہ بہت پرشاد در لخص تاریخ او دھ نوشتہ۔ و ہچنان در محفل فرنگ و کپنی عزت و احترام یافتہ بود چنانکہ ازیں کتاب ظاہر است و ہم از سفر و سفرنامہ او۔

کتابے کہ اکنون از نظر خوانندگان میگذرد، با وجود اختصار یکے از کتب تاریخیہ بسیار ہم است از حیثیت اشتمال وقایع و سیر و احوال اندرونی حاکمان و اعظم رجال اودھ کہ در ہیک از کتب تاریخیہ دیگر یافت نمیشود۔ در ۱۸۸۵ء و بموسے از نسخہ کہ اتفاقاً یافتہ ایں کتاب را بشکل ترجمہ از الہ آباد چاپ نمود و ہم آں ترجمہ امروز کمیاب است) اما متن اصلی بار اولین پیش خواندگان، تقدیم میشود۔

نکتہ کہ آقائے سید امتیاز حسین، استاذی المحترم، بعد از مطالعہ ایں کتاب

گفتہ، اگرچہ مرتب را ازال انفاق کلی نیست، اما اہمیت دارد، و آل نکتہ اینست کہ ابوطالب این تاریخ را بفرمایش کمپنی نوشتہ نہ کہ از خود؛ و آنچنان نوشتہ کہ ہم تصویر حلی تاریک و تاریک تر گردد و تا مقصد کمپنی حاصل شود کہ این حاکماں ہند اصلاً لائق حکمرانی نبودند، و لذا کمپنی حکماں شود، باستحقاق!

و این شک را، کہ شاید وقایع زمان آصف الدولہ را اساس بر حقائق نگاری نیست زیرا کہ بموجب خواست اجنبیاں نوشتہ شد، از آغاز کتاب (ص ۳) و از متن صفحات ۱۱، ۱۲، ۱۳ تقویت بہم رسد۔ و ہم این امر محض اتفاقی نیست کہ در عہد وارثان کمپنی این تاریخ برائے ترجمہ انتخاب شدہ، ہشتاد سال قبل از متن فارسی چاپ شد!

مرتب این اوراق بادب ازیں رائے اختلاف دارد چنانکہ بنحیالش ابوطالب ہرچہ از بے انتظامیہائے مملکت، و یا در بارہ بدکرداری کسے، نوشتہ نہ از عصبیت و بخواست است؛ بلکہ مارا مشکوک نظر آید۔ چوں ما برائے رفتگاں سخن خوب و نیک شنیدن عادت کردہ ایم۔ و بد بختانہ دیا خوش بختانہ) ابوطالب مؤرخ است و وظیفہ مؤرخ انصاف است و حق بینی است، و حق نمائی؛ و کم باشد کہ حق شیریں شود!!

عابد رضا بیدار

۳۱ مارچ ۱۹۶۵ء

وقایع زمان نواب آصف اللہ

تفصیح الغافلین

مرزا ابوطالب اصفهانی

دیباچہ مصنف

اما بعد - ذرّۂ بے مقدار ابو طالب بن محمد اصفہانی بسبع شایقان خرد [و] مکتہ دانی میرساند کہ در سال ۱۲۱۰ ہجری در ہنگام توقف کلکتہ ، صاحب و الانش کثیر الامتیاز کپتان رچیٹسن صاحب سلمۃ اللہ تعالیٰ ازیں حقیر استدعا فرمود کہ کلیات وقایع زمان آصف الدولہ بہادر را بقید تحریر در آور د، تا روداد آن دایم (کہ خوردہ خوردہ از زبان مردم بیرونی غیر معتمد مسوع می شود در یک نظر جلوہ گر گردد۔ بیاس رضائے آن دوست شفیق این کلمات پریشان جمع آورده شد۔ چون تاریخ وقایع، کہ معظم امور اخبار است، بسبب فقدان روزنامہ (ہا) دریں اوراق از روئے حفظ ثبت گشتہ، اگر سہوے در ان بنظر رسد، امید کہ معاف فرمایند۔

وچوں سلسلہ عالم کون و فساد بیکدیگر پیوستہ است، قبل از شروع مقصد بہ بعضی ملازمان نواب شجاع الدولہ میپردازد، تا سامع را در معرفت کسانی کہ بعد ازیں اسم شان مذکور خواہد شد، تامل روندہد۔

ہزار و دود و صد و دہ بود و دو، ز سال عرب
 اگر چہ سادہ بود از نگار ضعت لفظ
 و لے چو سادہ عذارے کہ خویش بے ساخت
 عبارتش بروائی چو آب، و معنی آن
 برائے معجزہ خامہ ام پس این برہان
 قلم ز چرب زبانی نمود تشویدش
 فروغ صدق پدید از جبین ہر خبرش
 یکے چرا نبود بچنین کہ راقم را
 بروز کار نشد ثبت فعل شوم خساں
 بماند زینت رخسار نام شاں این خال
 کشید رغبت آں ممسح سخن ز یرم
 دعائے خیر ز خواندگان طبع دارم

کہ گشت نختہ تفضیح غافلین سپری
 رضائے آن کہ برس پشت زینت صوری
 ہزار نقش دران سادگی و جلوہ گری
 چو آتش است ز شوخی و چستی و عزری
 کہ جمع گشت دود و در یک لباس دری
 و گرنہ مضحکی ورق ز فرط طری
 چنانکہ نور ز طرف ستارہ سحری
 نہ سم لیدی نہ طرف ماصحی نظری
 سزائے آنچہ (نبو) دند باکساں زخری
 اگر چہ ماسطہ بودہ و ضیع آں کفری
 چو من قلم زدہ بودم بنام شان زمیری
 کہ ایں سطور ز مایادگار و ماگزری

۱۔ شعر ۲ مصرع ثانی کذا؛ شعر ۴ مصرع ثانی، لفظ آخری کذا؛ شعر ۵ مصرع ثانی اصلاً در یکے
 لباس دری؛ شعر ۶ مصرع ثانی کذا؛
 ثانی کذا؛ شعر ۱۰ مصرع ثانی کذا؛ شعر ۱۱ کذا۔ و ہوسے ازیں ابیات محض بیت اولیں و آخریں را
 ترجمہ نموده

مقدمه

باید دانست که در وقت وفات نواب مرحوم سه نفر از اولاد بن رشد و در نظر خلائق معتبر بودند. از همه بزرگ تر مرزا امانی آصف الدوله، از بطن بیگم، و او از عهد پدر نامزد ولی عهدی و سرکار علیجده (مثل) سرکار پدر داشت. [و مراسلت مابین پدر و پسر با وفق و وفق آل سرکار به سبب تقاضای خال طباطبائی، که آخر مختار الدوله شد، مفوض بود. و این مختار الدوله از قدیمیان خانۀ وزیر [و] برادرزاده نواب مصطفی خال است که از اعزّه ولایت بوده و در هندستان گاه به از حضور محمد شاه و گاه به به نیابت صفدر جنگ بخدمات ملکی اشتغال می نموده.

دیگر مرزا سعادت علی که در همین وفات پدر با قریب بیست هزار سوار و پیاده در ملک (بریلی) که قبل از این بچند ماه از دست روسیه مفتوح گشته بود، بسر می برد. و اختیار معاملات ملکی و (سپاهی) آل طرف به محمد بشیر خال غلام حبشی، و اتالیقی و تعلیم صاحب زاده به تفضل حسین خال متعلق بود. مجملے حال خان موصوف اینکه مولد او و پدرش

لاہور است۔ وجہ او کرم اللہ خاں چندے وکیل معین الملک، صوبہ دار لاہور، بحضور بادشاہ بود۔ و تفضل حسین خاں بعد خرابی آن طرف دروازه نواب مرحوم وارد صوبہ و متوسل اینجا گشتہ۔ دیگر مرزا جنگلی کہ بہ غیرت و شجاعت و تحمل و وقار متصف است و حالا با برادر بزرگ تر بسری برد۔

و کار نیابت بدون نام و اقتدار از (محمد ایرج خاں) تعلق داشت. و او از اول در آغاز ترقی داروغہ بازار شکر شد، و از آنجا بہ نیابت رسید. ببايد دانست کہ از عہد صفدر جنگ الی الآن ہمیشہ مردم ادنیٰ نائب خانہ وزیر شدہ اند، الا مختار الدولہ کہ از اکابر است۔

و امور کاغذ و محاسبات عمال را صورت سنگھ و راجہ جلن ناتھ داماد او سرانجام می داد۔ و این صورت سنگھ مرد کار دال و متدین از قدیمیان آل خانہ بود، چہ او اطلاق نویس راجہ مہارائن و از اہم ہومان دوست۔ و راجہ مسطور دیوان نواب مرحوم است کہ آخر نائب ملک شدہ۔ و بینی بہادر مشہور، صراحی بردار ہمیں مہارائن بودہ، و مہارائن پسر رام نارائن است۔ و او و برادرش پرتاب سنگھ [دیوان صفدر جنگ بودہ۔ و ایشان پسران آتما رام کھتری] دیوان برہان الملک بودہ۔ و بالفعل در اہل قلم کسیکہ کمال امانت و دیانت بردیوان (برو) بجز ایشان

لے بروں (اصل) تھے ازل (اصل) تھے جگناتھ (اصل) تھے بٹی بہادر (اصل)

"were Dawans of Safdar Jung. They were the sons of Akbar Ram"

(اصل عبارت ہوئے) برہر انساں (اصل) Khatzi

دیگرے نیست۔ واحکام توڑک سپاہ و توڑک سواری بہ محمد بشیر خاں
مذکور مغفوض ہوئے؛ گویا نائب دوم [مانند] محمد ایرج خاں ہوئے، چہ بعضے
عمال باو و بعضے بہ محمد ایرج خاں توسل داشتند و بعضے را بآں ہر دو رجوع
نہود۔ چون نواب مرحوم خود بمعاملات میر سید، نائبان بے اقتدار بودند۔
و کار خانہ خزانہ و انقراغ محاسبات سپاہ و شمار و سرشتہ داری انہا
بہ [تہ] چند بقال، کہ برادر زادہ ذوقی مل مشہور بود، استقلال داشت۔
و شیخ ابوالبرکات خاں [تہ] بخئی در متابعت او بآ نکار می پرداخت۔ و این
ابوالبرکات از شیخ زادہ ہائے کاکوری، صاحب قبیلہ، مرد کامل عیار ہوئے۔
و حالاً ہم در اقربائے او شیخ معزالدین خاں کہ او نیز از عمدہ ہائے ^{لکھنؤ} ^{ہوئے}
حق بدستخانہ است۔ چند کس کہ ہم بصفت علم و ہم (بتجربہ) کار ملک و
ہم بسپاہ گری متصف اند، در زمانہ موجود اند۔

و در سرداران پیادہ چھاتی بسنت علی خاں خواجہ را [و در سرداران
پیادہ (میج لاک) لطافت علی خاں و محبوب علی خاں خواجہ را بر تہ [جزل]
فائز نمودند]۔ و محافظت خزانہ اندروں [بہ] بہار علی خاں و جواہر علیاں
خواجہ را مشغول می نمودند۔ و عنبر علی خاں خواجہ را کہ با کثیر صفات نیک
آراستہ بود، بخدمت تو شکخانہ و باور چیخانہ [سفری]، و مولوی فضل عظیم

لہ فرسہ (اصل) [تہ] پیر چند (اصل) [تہ] پ [چند ہوئے] [تہ] خاں [تہ] بخئی (اصل) [تہ] نایکار (اصل)
[تہ] قربانت کندگاں (اصل) [تہ] ^{loyalty} a man who by proved [تہ] اندو در (اصل) [تہ] خورہ (اصل)
and among (the officers) Commanding the match lock
infantry, Data Fat Ali Khan and Mahbub Ali Khan bore the rank of General

[تہ] بہادر علی خاں (اصل) [تہ] Travelling (ہوئے) [تہ] خاں [تہ] ندارد

و بند [ہ] علی خاں [و] ابراہیم علی خاں پسران او حالاً در لکھنؤ [پسران]
 اعمام این کلب علی خاں بستند۔ و سوائے او دوصد سہ نفر دیگر کم
 حیثیت از اولاد اقربائے کلب علی خاں در لکھنؤ خواہند بود و محمد
 ابراہیم خاں کہ منصب دار بادشاہی و از ابتدائے عہد
 برہان الملکی او نہایت آبرو دارد، و در لکھنؤ نیکنام
 است، عم مرزا حسن رضا خاں بودہ؛ و بہ کوتوالی لکھنؤ و محافظت حرم
 سرا و خزان برہان الملک و صفدر جنگ اقدام می نمودہ۔ اما مرزا
 حسن رضا خاں آن قرابت را، کہ در نظر نیاورد، و در خدمت
 نواب مرحوم چون بدر بان خورد اختیار نمودہ، بدین جہت در دل
 او جا کرد۔ مرد مخفی، آبرو دار، با کثر ہنر ہائے سپاہ گری و
 کار گری از فرقہ سپاہ، بامتانت رائے و تحمل و وقار است
 و اینکہ اہلبی و فراغ دستی و کم عرضی او در مردم شہرت دارد از جہت
 این است کہ از علوم و معاملات ملکی اطلاع ندارد۔ و کہ ام نفس است
 کہ بعد از انکہ تازیانہ بچہرت چابکی او نباشد، بہ فراغ میل نہ نماید۔
 اما کم عرضی و نیا داریست۔

از عمال ہر [دو] گسائیں و نوروز علی خاں و محمد ناصر خاں غلام
 حبشی عمدگی داشتند؛ زیرا کہ گسائیں ہا قریب بیست ہزار
 سوار و پیادہ ناگہ و غیرہ در رسالہ و ملک دو آب از کورہ تا

لے کہ، بجائے 'و' (اصل) تہ "بعترہ انری رکنا" (اصل) بجائے 'پسران' کہ ترجمہ عبارت
 ہوئے است یعنی: sons سے اصل: برس؛ جمعہم a ہوئے
 تہ "از جہت اطلاع ندارد" در ہوئے موجودیت تہ گوشائیں ہوئے) تہ بلکہ (اصل)

انوپ شہر در عمل خود ہاداشتند۔ و نوروز علی خاں با جمعیت ہفت ہشت ہزار سوار و پیادہ چنرے گوشمالی سرکشاں سلطان پور، و پرتاب گڑھ و اکبر پور و الہ آباد مامور بود۔ و محمد ناصر خاں حبشی با پنج شش ہزار سوار و پیادہ خوب بتدارک راجہائے سرکش سروار، کہ عبارت از ملک مابین گھاگرا و کوہستان است، قیام می نمود۔ و از نامبردہا، نوروز علی خاں از خانہ زادان و قدیمیان جوان مغلزا بودہ۔ و ہر دو گسائیں چیلہ ہائے اندر گیر گسائیں ہستند و او در جنگ احمد خاں بنگش و عماد الملک در خدمت صفدر جنگ جانتشانی ہا را بتاب حق نمودہ بود۔

و الماس علی خاں و حیدر بیگ خاں بر در عمال زبدۃ السلک داشتند۔ و ذکر سائر عمال صوبہ موجب تطویل است، زیرا کہ مثل آن جماعت ہزاراں در سرکار بلخام مستعد خدمت بودند۔ و نواب مرحوم خود در عملداری بمرتبہ ہوشیار و خبردار بود کہ نوبتہ از عامل خیر آباد بسبب عمدگی مکان و بزرگی زمین داران آنجا درخواست بجائے میکردہ؛ رنجیدہ، حکم فرمود کہ ہفت نفر کاتبہ نویسندہ، کہ بخطوط نویسی مردم می پرداختند، از بازار گرفتہ، حاضر آوردند۔ و نام بردہ ہا را یک بیک محال خیر آباد دادہ (رخصت) کرد۔ و پرشاد سنگھ کمیدان را با سہ پلٹن ہمد

لے کزا۔ و در ہوئے: ^{on his patronage} exerted and had thereby established claims/

لے ہوئے: (!) "Insignificant appointments" لے کزا۔ و ہوئے ترجمہ انقدر ندارد۔

ایشان تعیین نمود، (بآنکه) رجوع نبود سزا نمایند. و بواسطت محاکمات
آنها را رهنمائی کرده، چند سال بعمل آنجا مشغول داشت بواسطه آنها
آبادی و خرج و توفیر جمع و سائر عمل سابق بخوبی ظاهر شد.

از سرداران سپاه یک سید [جمال]، الدین خاں تورانی بود
که بجمیع صفات سرداری اتصاف، و دویزار سوار مغل خوش اسبه
در رساله داشت. دیگر مرتضیٰ خاں بڑیچ [پسر مصطفیٰ خاں مشهور
که سرداری پلٹن سواران خوش اسبه فائز بود. و قاسم خاں منڈل]
و دیگر سرداران افغان که پنج شش هزار کس بودند، مومئی الیه را
بنظر سرداری میدیدند؛ گویا اینها یکدسته بودند. دیگر جمشید
بیگ و خواجه نعمت اللہ با دویزار ترک سوار خوش اسب و برق
مودب با آداب و قافون فرنگ بود [ند]۔ دریں جمشید بیگ
از زمینداران قوم جاط، و در طفلی بدست پدر راقم افتاده،
در سلک غلامان او بعزت پرورش یافته بود. و گاهی که از
خدمت والد ملول می شد، نزد آقا طاہر، که با والد اتحاد
داشت و ملازم سرکار کمپنی بہا در بود، رفته چند ماه بسر می برد.

لے بساخت ہنگامت (اصل) لے تیب (اصل) لے انصاف (اصل) لے بڑیچ (دہلے)

"the son of the well-known Mustafa Khan, who was employed at
the head of a similar contingent of well-mounted Cavalry. Rustim Khan Mandak

(دہلے) و ابی جبارت در خطوط سائنات

لے چارش (دہلے) لے مومئی اللہ (اصل) لے ابر میدان راقم حساب (اصل) لے نیافتہ (اصل)

و در آنجا قواعد [بر] ترک سواراں می آموخت۔ پس از آنکہ والد و آقا
 طاہر فوت، و رسالہ ترک سواراں بحکم کونسل برطرف شد، او
 ملازم سرکار نواب گشتہ، این دو ہزار سوار بحکم او ترتیب
 داد۔ سردارے لایق بود۔ دیگر سہ کمپوے چغتائی بودند۔ و
 سرداری اکثر بہ بسنت علی خاں، و بقیہ سرداران معروف
 روشناس داشتند۔ دیگر میر احمد سالار بٹالین نجیب کہ جمعیت
 آنہا شش [یا ہفت] ہزار [اسپ] میر سید۔ و این جماعت
 مردم کارداں با براق و استعداد خوب بودند، زیرا کہ میر
 احمد کہ مخترع قوانین و آداب آنہاست، یک قلم مردم اشتراف
 را جمع کردہ بود، بندوق ہائے فتنیلہ رسا با نہا دادہ، قواعد
 باختلاف حرکات و اصطلاحات آموختہ، چوں پلٹن ہائے انگریزی
 در ایشان عہدہ ہادر آنر ماں مقرر کردہ بود، و کار توپ و
 تفنگ را بچابکی و سرعت میکردند و دیگر سرداران مثل شیخ
 احسان و بالا راؤ مرہٹہ و امثال ایشان بسیار اند کہ ذکر آنہا
 چند آن مفید نیست۔ بالجملہ عملہ آن مرحوم از مستطاب و چابکی
 و صفاتے کہ کار خود را [بہ] حسن سرانجام دہند، خالی نبودند؛
 چنانچہ معلوم خواہد شد۔ در اندک وقتے ہمہ بر افتادہ، عوض
 آنہا، بقصد، غرض منداں بعرصہ بیا مدند، بحدیکہ دراں صوبہ قحط
 رجال بہم رسید۔

لے بر کورال (اصل) نے "درایشاں اشتریا ب" کذا در ہوئے : "on
 those days" سے حمیدان (اصل)

حالا شروع وقایع کردہ می شود۔

معلوم باد کہ فوت آنجناب در آخر ذیقعدہ سنہ ۸۸ھ را، کہ یک ماہ بہ شروع سال نو مانده بود، اتفاق افتاد۔ آن روز بخلایق فیض آباد مصیبت عظیم رودادہ بود، چنانچہ، از سیاه و سفید و غور و کلائے، کس نبود کہ متاثر و متألم نباشد۔ و سنہوز بہ تجہیز و تدفین فراغت نکرده بودند کہ ولی عہد بفکر حالت افتادہ، سالار جنگ و مرزا علی خاں و دیگر عمدہ ہارا از متابعت جنازہ باز طلبیدہ، و قاصد جلوں بر مسند سرداری گر دید۔ ہمگاں بعرض رسانیدند کہ چون بفضل الہی سر یکہ دعویٰ این کار نماید موجود نیست، و نوکراں و اقر [با] بسبب علم بر وقائے انگریزاں ہمہ در صد و فرماں برداری ہستند؛ اگر دریں کار تعجیل نرود بہتر خواہد بود۔ سرداران انگریز کہ کرنیل کلنٹن و کنوائے صاحب

لے و ترجمہ ہوئے) "last day of the month of Ziq'ada" و این درست نیست کہ تاریخ وفات شجاع الدولہ ۲۸ ذیقعدہ است (نجم الغنی)
لے کذا۔ و در دہوئے لفظ "Accession" است۔

وقایع ۱۸۵۹ء

۶۶-۶۷-۶۸

و در ہمیں اوقات مسٹر ملٹن^۱ بہ تجویز گورنر ہمسٹن^۲ وارد آل دیار گشت۔ و ہنوز نفس راست نکرده بود، کہ مسٹر برستو صاحب بہ تجویز جنرل کلاورن^۳ بجائے او معین گشتہ، بہ لکھنؤ رسید۔ و ہم دریں ایام آغاز ۱۸۵۹ء را بودہ باشد۔ و مرزا سعادت علی نیز وارد لکھنؤ گردید۔ بیان آل اس کہ آصف الدولہ مقارن جلوس برادر را طلب داشتہ، محبوب علی خاں را کہ از سرداران متعینہ بریلی بود، مامور کردہ بود کہ سزا ولی نمودہ روانہ این طرف گردد، آیندہ۔ و مرزا سعادت علی از مرتضیٰ خاں بڑیچ و دیگر سرداران آل طرف استمزاج کردہ؛ بعد ازاں کہ از کسے اعانت نیافت، بحضور درشتافت۔ و در ہمیں سال نوروز علی خاں فوت گشتہ؛ سید معزز خاں برادر خورد مختار الدولہ صوبہ دار الہ آباد [مقرر گشتہ]۔ و با سبب امارت و فوریہ

۱ ملٹن (ہوئے) ۲ ہمسٹنیز؛ ہوئے : Hastings

۳ کلاورنگ "Clavering" ہوئے "was appointed" (ہوئے)

[بافانظر روانه شده - و هم محمد ناصر خان حبشی فوت شده، علاقه سوار در متعدد و نفر منقسم گشت - و آصف الدوله] دعوی تحویل پدر از مادر کرده، انواع کلمات زشت فیما بین بمیان آمده؛ بالاخره بیگم پنجاه لکه روپیه بعد حد فارغ غلطی به پسر داد -

دیگر از جملہ وقائعِ ایں ایام عزلِ حیدر بیگ خاں و نصبِ محبوب علی خاں است بہ عملداری چکلہ کورہ۔ تحریر از حالِ حیدر بیگ خاں دریں مقام مناسب نمود۔ پدر او مردم فتح آباد، کابل از فقیان گننام بے تمیز بودہ ؛ و سایر اقربائے حیدر بیگ خاں چہ ہندوستان و چہ فتح آبادیہا از تمیز بہرہ ندارند ؛ و افغالے کہ عار بہایم باشند از ایشاں سر می زند ؛ لیکن خود صاحب تمیز و دانا و نازک مزاج بودہ ۔ و بہمراہ برادرش نور بیگ کار خنجرئے ز عمل داری آں صوبہ می کردہ ۔ ہر دو برادر در صفت سخت گیری و ویراں کاری و الغرضی و نا آشنائی معروف بودہ اند ؛ و در عہد نیابتِ بینی بہادر ، نام و سرمایہ بہم رسانیدہ ، از ماہی پرگنات را تصرف کردند۔ لہذا نواب

I "left" for that place. Muhammad Nasir Khan Habschi also having died, the territory known as Sarwar was divided (دو) out to several persons. Asaf u'd-Daulah "...
 "died" و "unworthy" (دور دور)
 "revenue" (کذا دور دور) In some small way (دو)

مرحوم ہر دو را مقید کردہ، تقاضائے شدید نمود۔ برادر کلاں،
در زیر سب و لکد محصلان و آفتاب گرم، جاں داد۔ و جیدر
بیگ خاں ہم قریب بہ اہلاک بود کہ بہار علی خاں رحم کردہ
تباہی حال او بہ بیگم رسانید۔ و چون این تقاضا بر در بیگم شدہ بود
نرمی کہ لازم زنانست، بر و طاری گشتہ، در ترفعہ معاملہ او
کوشید۔ و جیدر بیگ خاں راہ سخن بہ بیگم بہم رسانیدہ، و
تطیع مقربان او کردہ، بعد مدتہا تحصیلاری چکلہ کورہ یافت؛
و بعد عزل دوم، باز بہ مبلغ ہا تصرف او ظاہر شدہ۔ ہماں آتش
در کاسہ رو بکار بود، کہ سید محمد خاں برادر مختار الدولہ حامی
شدہ ازاں تہلکہ خلاصش ساخت۔

و در رجب این سال راقم الحروف بالتفاق سید
زین العابدین خاں طباطبائی حسب الطلب مختار الدولہ وارد
لکھنؤ گشت۔ و مختار الدولہ بعزت تمام ملاقات کردہ، باد و ہزار
سوار و پیادہ در رسالہ او تقرر گرفت۔ درین مقام شرح
قدامت خود و زین العابدین خاں نسبت بآں سرکار مناسب
نمود۔ بیاید دانست کہ خان موصوف از سادات نام آور مشہد
مقدس، بعلم و فضل، خصوص فن طب، ممتاز بود۔ و صفدر جنگ
بحرمت و تعظیم با او سلوک می نمود از آغاز و رُود ہندوستان
انس بہ محمد قلی خاں برادر زادہ صفدر جنگ بہم رسانیدہ، ہمہ جا باوے

لہ اصل مشرف بہ۔ و در ہوئے "to save" سے اصل: مہلکہ

کے ہوئے ندارد: "خود، و — برادر زادہ صفدر جنگ و

(میگن) رانید۔ و در ہنگام جس محمد قلی خاں تدبیر خلاصی او کرد؛ چوں
 موثر نیفتاد، از سطوت شجاع الدولہ ترسیدہ، رو بہ بنگالہ آورد۔
 و تولد این حقیر در ۶۶ھ در بلدہ لکھنؤ، وجد مادرئ این حقیر
 ابوالحسن بیگ اصفہانی از آغاز دولت برہان الملکی بسلک رفقائے
 آں مرحوم منسلک بود۔ بعد از و ترک دنیا داری کردہ، از خانہ
 بر نیامد۔ و والد بزرگتر من کہ موسوم بہ محمد بیگ بود، بعد ورود بہ ستان
 در فرقہ سپاہ ملازم گروہ صفدر جنگ شدہ، محل اعتمادے
 گشت۔ و پس از قضایائے افغان و راجہ نور ائے، و قتیکہ محمد قلی
 خاں بہ نیابت صوبہ تعین گردید، برفاقت او مامور گشت۔

فیما بین الفتن و مواسست صورت گرفت۔ و ہم بدین جہت،
 بعد از آنکہ صفدر جنگ بصوبہ آمدہ محمد قلی خاں را بالہ آباد تعین کرد،
 والد ترک رفقت او نکردہ، بالہ آباد رفت۔ و بعد گرفتاری محمد
 قلی خاں، نواب شجاع الدولہ بتالیف قلب والد پرداخت؛ و خدمات
 ملکی و سپاہ آں صوبہ بدستور سابق بدو بحال گزارشت۔ بعد
 دوسہ سال دیگر نواب مرحوم بالہ آباد آمدہ، مرزا نجف خاں از
 لشکر فرار نمود؛ بر والد نیز بے اعتمادے گشتہ، قصد جس او کرد۔
 والد جمیع اسباب دولت بر جا گزارشتہ، بطریق فرار بمملک بنگالہ
 آمد؛ و نواب مرحوم دو لکھ روپیہ نقد و جس از مال والد
 ضبط نمودہ، برای کمترین کہ در لکھنؤ بودم چندے چوکی و پہرہ جاگذاشت

و پس از اندک وقتے معاف، و خرچ مکتب مقرر نموده مورد عنایت ساخت۔ بعد دوسہ سال، حسب الطلب والد، رخصت و روانہ بنگالہ فرمود۔ و بعد ورود، کمترین وزین العابدین خاں موصوف پنج سال دیگر در بنگالہ بر فاقست مظفر جنگ اوقات بعزت می گزرانیدیم؛ تا اینکه تھر یک مختار الدولہ باعث معاودت گردید۔

و درین ایام مسٹر جان برسٹو بہ مختار الدولہ درخواست نمود کہ بنارس را بجا گیر کمپنی بدہد۔ و مختار الدولہ، بنا بر اعلان حق کمپنی در اداد تسخیر اٹا وہ و بریلی، و تسلیم [حق] الہ آباد کہ قرب یکنیم کروہ حاصل آسہا می شد، و توقع تقویت خود کہ ہم از بہت بد مزاجی آقا و ہم از طرف عظمائے عہد خائف و متزلزل بود، قبول این مسئلہ مناسب دانستہ، آصف الدولہ را بسختان معقول راضی ساخت۔ اما توقع او نتیجہ عکس دادہ؛ چنانچہ از قضایائے آیندہ معلوم شود کہ بے چارہ خود را مع تمام اقربا بہ ہمیں سبب در بلا انداخت۔

دیگر از وقایع این سال، سفر اٹا وہ است۔ و سبب آن اینکه چوں محمد [ایرج] خاں سعی در مطلوب این طرف نکردہ، راہ سازش بہ مرزا نجف خاں کشاد؛ و بادشاہ در عطاے

بعد "وقتے" و قبل از "خرچ" عبارت ہم معنی ذیل در مخطوطہ ساقط است: "out of regard for my family, he removed the guard." (ہوئے) و این ہم ممکن است کہ بہ لفظ "معاف" ہوئے این قدر مراد گرفتہ؛ اے اصل: سحر

خلعت وزارت توقف داشت؛ و نیز احمد خاں بگلش، چند
 ماہ قبل از فوت نواب مرحوم، مردہ، تصرف در ملک او مکنون ضمیر
 بودہ، شرکت سمت اثاودہ افتادہ و پس نیابت صوبہ مع
 اسباب امارت بسید محمد خاں برادر کلال مختار الدولہ تفویض
 کردہ، در شوال^{۱۳۰۰} این سال لشکر بدال طرف رو نہادہ و بعد وصول
 بکنار گنگ و قتیکہ [دو] کمپ عبور کردہ، یکے باین طرف
 مانده بود، حکم ست یراق و رخت این طرف (فر) مودہ۔
 آنہا نیز مستعد جنگ گرفتہ، درخواست طلب نمودند۔ چون
 کمپوے انگریزی کہ در بانگہ مو چھاؤنی داشت، حاضر آمدہ،
 تمام فوج مستعد تیار کشید۔ بیچارہ ہا پراگندہ شدند۔ و کمپوے
 دیگر کہ باقی مانده بود، حسب الصلاح مختار الدولہ بہجرت ترتیب
 سپرد سرداران انگریزی گردید۔ اما مدتہا سرداران مذکورہ
 معطل بودہ، رلق و فتق بٹالین ہا ہم چنان بہ بسنت علی خاں تعلق
 داشت۔ بعد وصول فرخ آباد، پنج ونیم لکھ روپیہ سالیانہ کہ
 الی الآن مرسوم است، نذرانہ برال ملک مقرر گشت؛ و مبلغ
 دیگر نقد و جنس بہ طریق ضبطی احمد خاں بعمل آمدہ، راہ اثاودہ

۱ اصل: فیہ کہ کذا۔ (دوہوے) "شرکت"..... افتادہ۔ نہ اصل: ہوا

۲ "two divisions" (دوہوے) کہ کذا۔ (دوہوے) "to dis arm"

۳ دوہوے عبارت دیگر دارد و یا مفہوم عبارت فقہیدہ ترجمہ باین نحو می کند: "But the English"

"Officers were soon removed"

پیش گرفت ؛ و چند ماہ در اٹاواہ مقام ماندہ۔
 وقایع بسیار در [این] زمان بوقوع انجامید۔ از انجملہ ورود
 بعضی مردم نجف خانست بہ لشکر نواب وزیر۔ و سبب آن ایکہ
 آصف الدولہ تقصیر عدم وصول خلعت را منسوب بذوالفقار الدولہ
 کردہ، در عین جنگ قلعہ دیگ، فوج کو مکی را کہ قریب دہ ہزار
 سوار و پیادہ [کہ شجاع الدولہ بدو بہم رسانیدہ] حکم و تخریس
 بہ رفاقت خود کردہ موجب پریشانی آل جمع گشت۔ از جملہ کسانیکہ
 فریب او خوردند ایکے فتح علی خاں درانی بود کہ با بیخ شش ہزار
 سوار خوش اسبہ و پیادہ و توپخانہ و شتر نال ہا و سراسر انجام بسیار
 دریں لشکر گشت۔ اما بعد چند ماہ بسبب قلت زر و بے انتظامی
 خانہ وزیر، جمیع اثاثہ خود بمردم لشکر بہہائے اندک فروختہ،
 تنہا باز بہاں طرفہا برگشت۔ و ذوالفقار الدولہ با وجود این حالات
 دل از دست ندادہ، در ہماں ایام فتح دیگ نمود۔ بعد از ازاں بادشاہ
 را بہ عطائے خلعت راضی ساختہ، نزاع را بر طرف فرمود؛ و نیابت
 وزارت بذوالفقار الدولہ مقرر گشت۔

لے مخطوط ندارد۔ در ہوئے۔ "which Shuja'ud-Daulah had supplied"
 لے ہوئے ندارد۔

لے اصل: اسارہ۔ لے ہوئے؛ "to his home"

وقایع سنہ ۱۱۹۰ھ

۱۷۷۷-۱۷۷۶ء

در آغاز این سال عزل ہر دو گسائیں و نصب زین العابدین خاں بہ عملداری ملک دو آبہ بوقوع انجامید۔ و دریں وقت پرگنہ گھاٹم پور و اکبر پور [بیر بر و اکبر پور شاہ پور] و رسول آباد و سکندریہ بلا سپور و پھپھوٹہ کہ از پرگنات دو آب، پانزدہ شانزدہ لکھ جمع دارد، از جانب خاں موصوف بر اقم حروف مفوض گردید۔ و بگسائیں ہا حکم شد کہ بقیہ ملک کالپی را مفتوح ساختہ در جائداد رسالہ بگیریں۔ انوپ گیر کہ برادر کلاں بود، ازین بخشش، کہ موالات آن بر ملک غیر و وصول باں وابستہ بدم شمشیر، رنجیدہ، با اکثر جمیعت برخاستہ، بہ لشکر ذوالفقار الدولہ رفت۔ و امراؤ گیر با دوسہ ہزار سوار در ہمیں لشکر ماند۔ دیگر، گریختن محمد بشیر خاں۔ و آں بدین نوع است کہ مشائخ الیہ در نجیب آباد، بریلی، قیام داشت کہ فرمان گرفتند او بدیگر

لے (ہوئے)، ہمیشہ "گوشتائیں" مینویدے اصل: سند سر سے اصل: نکرند
 کہ ہوئے: "Subjugation"

نہر داران لشکر رسید۔ از انجملہ پلٹن حبشی قبل از ہمہ قصد او کرد؛
 و ہنگامیکہ قریب خیمہ محمد بشیر خاں رسیدہ بود، او خبردار و در
 فکر کار شد۔ در اں وقت میر بہادر علی از سادات بارہہ و
 عبد الرحمن خاں افغان قندھاری نزد او حاضر، و ہر دو عشیق
 احسان و منسلک در سلک رفیقان او بودند۔ میر بہادر علی گفت
 کہ شما بر اسپ [سوار، عبور گنگ بجلت ممکنہ کردہ بعلاقہ بادشاہ
 برسید]؛ تا آن وقت پلٹن را بینگ مشغول خواہیم داشت۔
 و محمد بشیر خاں، بچنان کردہ؛ میر بہادر علی رو بہ عبد الرحمن خاں
 آورد کہ این وقت اظہار وفاداری و در عوض احسان ہنگام جاں
 سپاری است۔ خانموصوف تصدیق او نمودہ، عذر حربہ نہ دارم
 آورد۔ سید مذکور گفت کہ نزد من شمشیر و کار دافغانی ہر دو است؛
 و یکے مرا کفایت می کند، ہر کدام از اں ہر دو کہ بخواہید بگیری۔
 و عبد الرحمن خاں شمشیر ادر اگر فتنہ بطرف بدر رفت۔ و میر
 بہادر علی بہماں کار دافغانی یک ساعت بخوبی پلٹن را مشغول
 داشتہ، بالاخرہ شہید گشت۔ محمد بشیر خاں فرصت (عبور گنگ)
 یافتہ، خود را بہ محمد ایرج خاں رسانید۔ و اسباب و بالعرفت
 او، انچہ از تاراج ماندہ بود، ضبط سرکار گردید۔ بعد ازین واقعہ
 صورت سنگہ بہ عملداری ملک بریلی منصوب گشت۔

Mount Your horse and post as quick as possible
 across the Ganges into the Emperor's jurisdiction
 "pro perly" در اصل موجود نیست۔ تہ اصل؛ و در دم تہ گذا۔ در (ہوئے)

دیگر، شکست پلٹن ہائے نجیب۔ و احوال آں بدیں منوال
 است کہ ایں جماعت متعینہ گسائیں با بفتح آفرولئے جن مشغول
 بودند، خیر عزل گسائیں با و برطرفی آنہا رسید۔ بنا بر تقاضائے
 محولہ، بایں طرف عبور کردہ، متصل بہ لشکر رسیدند۔ در آں وقت
 جھاؤلعل و تپہر چند و بسنت، مختار الدولہ را از جہت دادن بناں
 و اختیار کنپو با بدست انگریزاں متوب بجناب ساخته، آصف الدولہ
 را از و سرگرداں ساخته، در فکر او بودند۔ لہذا بہ خیال آں کہ چوں
 فوج پیادہ در فقاے او کم است عہدہ بر آے جنگ پلٹن نشدہ
 بے آبرو یا مقتول خواہ شد، آصف الدولہ اورا نامزد بدفع آنہا
 ساخت۔ و مختار الدولہ ایں معنی فہم کردہ، خواست کہ آجے بر آتش
 پلٹن ہائے نجیب زند و آنہا را رفیق خود سازد۔ اما آنجماعت بہ سبب
 اغوائے ایں سہ کس و تقویت امداد کپو ہائے چغتائی، قرار کردہ بود و
 با عمل نیامد، گوش بسختان مختار الدولہ نکر دہ صف جنگ آراستند۔
 و قریب بود کہ بہ لشکر مختار الدولہ [شکست باشد]؛ اما چند سرداران

لہ دور ہوئے، "on the other side of" لہ ہوئے؛ "pay" لہ اصل وادارہ اس:

نشان شہ ہوئے، عبارت کچہ دارو، و یا ایں جملہ نفییدہ تجربی کتہ: "pour oil on the"

"was likely to be defeated, but some of the troubled waters"

their leaders were killed and the survivors fled. After this when
 the treachery of Jha'o Lal and Tapar Chand had come
 to light, the Nawab Wazir arrested both and handed them over to M."

آں جماعت مقتول شدہ و بقیہ فرار نمود بعد ازیں کہ سازش جھاؤ لعل
و تپہ چند معلوم شد، نواب وزیر ہر دو را مقید ساختہ، بہ تحویل
مختار الدولہ داد۔ و ایشان تا وفات مختار الدولہ در حبس می
گزرانیدند۔

دیگر از معظم وقایع آں سفر، کشتہ شدن مختار الدولہ و بسنت
است۔ معلوم باد کہ بعد مقید شدن جھاؤ لعل و تپہ چند، بسنت،
بر آصف الدولہ بے اعتماد گشتہ، و بفکر کار خود افتاد۔ دریں
ہنگامہ مرزا سعادت علی کہ بے بال و پر در لشکر بصری بردارہ مشورہ
تفضل حسین خاں، عجب [خاں افغان را کہ از بہادران عصر و
آشنایان قدیم تفضل حسین خاں و از رفقاء بسنت بود، واسطہ
ساختہ راہ سازش باوے بر کشاد۔ و بعد آمد و رفت بسیار، بریں
قرار یافت کہ بسنت آصف الدولہ و مختار الدولہ را از میاں بردار،
و سعادت علی بجائے برادر، و بسنت مختار ملک و سپاہ او باشد۔
و بہ عہد قتل ہر کس را عجب خاں نماید۔ دریں ضمن روزے وزیر
شکایت مختار الدولہ بہ حضور بسنت می کرد۔ او در اں وقت قابو
یافتہ، اجازت گو نہ ہم برائے قتل او حاصل کرد؛ و در دل دفع
ہر دو تصمیم دادہ، بنیت غدر، طرح ضیافت انداختہ، ہر دو را
مدعو ساخت۔ مختار الدولہ، کہ با وجود شکست عمدہ ہا و کنبو ہا، بلطف
انگریزاں مغرور، و بدال سبب از حزم و خرد دور ازیں توطیہ بے خبر

act on the suggestion of Tafazzul Husn Khan, employed as his tool

(موسی) "Ajaz Khan Afghan" کے ہوئے "عجب" نوید و مخطوط این جا و ہم آئندہ "ایمانی" سے اصل: بود۔

بود، حاضر آمدہ۔ وزیر اگرچہ از قصد دام بسنت خبر نہداشت،
 اما از ارادہ غدرا و نسبت بختار الدولہ آگاہ بود؛ ازاں صحبت
 پر ہمیز مناسب دانستہ، عذر درخواست۔ بسنت از عذر او
 بے قرار شدہ، در دوپہر سہ دفعہ پیش او آمد؛ و رنگینی مجلس
 و جمعیت اہل طرب ظاہر نمودہ، زیادہ از تحریریں کرد۔ اناچوں
 اہل وزیر نبود، پیش رفت نیافت۔ لہذا بسنت کار او بوقت
 دیگر حوالہ کردہ، اہل تمہید را کہ میر فضل علی و طالب علی رفقائے
 عجب خاں و دوکس دیگر بودند، اشارہ بقتل مختار الدولہ فرمود۔
 در اں وقت مختار الدولہ بہ شدت حرارت آفتاب، ہمراہیان
 و اہل سواری را بخیمہ خود ہارخصت کردہ، خود بہ تہ خانہ رفتہ
 مشغول استماع سرود بود؛ کہ میر فضل علی ازاں سہ قدم پیشتر گزاشتہ
 بہ ضربات پیادے او را کشتہ نمود۔ بعد ازاں یہ میرزا
 سعادت علی و گسائیں را [کہ] نیز از سرکار بود [ند]، ازاں خبر
 کردہ، گفتہ فرستاد کہ من بقصد وزیر بد رہا میروم؛ شما
 ہم بجمعیت خود ہا سوار شدہ بآن طرف بیائید۔ بہر دو کنبہ من
 حکم دادہ کہ مع توپ ہا حاضر آیند۔ پس خود با دو پلٹن کہ حاضر بود
 قصد خیام وزیر کرد۔ چون بہ سبب بار بست در اطراف خیام
 وزیر دیوارے ساختہ و دروازہ گزارشتہ؛ و آل در سبب

لہ کذا تہ اصل: تقریبات تہ اصل: شنیہ کے اصل: بس شہ کذا و در (ہوئے)

"because he was given to long sleeping."

انقلاب در اں وقت بند کردہ بودند، بے مانع راہ نیافت۔ وزیر
گفتہ فرستاد، تنہا بیاید۔ وچوں می دانست کہ وزیر از قصد غدر او
نسبت بخود آگاہ نیست، و قتل مختار الدولہ مطابق رضائے او
بودہ، در رفتن بہ تنہائی مضائقہ نہ کرد۔ و بڑے مرزا کہ جو آنے نمود^۱
قرینے از اقربائے بسنت، و بہ نیابت او داروغہ دیوان خانہ وزیر
بود، و یک غلام کہ او ہم در زور ثانی بڑے مرزا بودہ، ہمراہ خود
گرفتہ، بحضور وزیر رفت۔ و بہ سرداران پلٹن ہر دو پلٹن اشارہ
کرد کہ بعد رفتن او بہ بہانہ کہ دانند داخل دیوان خانہ نشوند۔
بعد رو برو شدن بہ بسنت، وزیر بہ خیال اینکه اگر او زندہ
خواہد ماند خبر رضائے من بقتل مختار الدولہ شایع شدہ موجب
بازخواست انگریزاں خواہد شد، بجماعت حاضر کہ دہ پانزدہ
بیش نبودند امر بکشتن او کرد۔ و نواز سنگھ کہ از راجہائے اردنی
شمشیرے بوعے رسانیدہ از پایش در آورد۔ در آں وقت تیزے
بر بڑے مرزا و آں غلام عارض شدہ، منع نواز سنگھ نتوانستند
نمود۔ اما پس از آنکہ نواز سنگھ ضربت ہائے بے فائدہ بر لاش
بسنت زدہ، پائے خود مع کفش بر سر او گذاشت، عرق حمیت
بڑے مرزا بحرکت آمدہ، شمشیرے بوعے حوالہ کردہ او را
ناکارہ ساخت۔ پس رفقائے وزیر، ہم بہ تنہائی وہم با اتفاق،
قصد بڑے مرزا و آں غلام کردند۔ اما خود را مرد میدان

اوندیدہ، بگو شہا خیزیدند۔ و بڑے مرزا خود را بہ وزیر رسانیدہ، چوں
 قصد بداندیشی نداشت، اظهار کرد کہ این عمل از من بہ پاس وقت
 بسنت سرزدہ؛ و ارادہ نمک حرامی نیست؛ حالا ازین محوطہ
 بیرون می روم، بشرطیکہ کسے بقصد من مامور نشود۔ وزیر عہد
 کردہ، بڑے مرزا بیرون شدہ راہ خانہ خود گرفت۔ و ہر
 دو پلٹن ہاکہ در صد و دخول بود، سر بسنت را در مجمع خود دیدہ،
 پریشان شدند۔ در اں وقت مرزا سعادت علی با چند سوار
 مسلح رسیدہ، مانند پلٹن ہا راہ اندرون نیافت؛ و خبر قتل
 بسنت شنیدہ، بحالت یاس با مید اعانت بخیمہ گسائیں شت
 و گسائیں، بنا بر درست نہ بسنت نقش کار، عذر خواستہ و
 بادیانی نیز..... اندر کردہ، رہنمائی بفرار نمود۔ لہذا مرزا سعادت
 علی مع تفضل حسین خاں [و بڑے] مرزا [و اں غلام] و چند
 نفر دیگر ہماں وقت از لشکر بدر رفتہ، تا عمل بادشاہ پیچ جا
 آرام نفرمودند۔ بعد ساعتہ کینو ہا رسیدند، داعیہ خوں
 خواہی بسنت و تا راج خیام مختار الدولہ نمودند۔ و یوسف
 علی خاں داروغہ توپ خانہ مختار الدولہ از راہ وفاداری
 چند ضرب توپ و مغل بچہ ہائے گولہ انداز مستعد مقابلہ
 کینو ہا ساخت۔ و وزیر، با وجود منع رفقا، جرأت را کار

لے اصل: خبر بدندے محفوظ !! تے کنا۔ وہم بیامن۔ و در (ہوئے) بعد خواستہ تا مکوہ
 موجود نیست و شاید کہ نفہمیدہ نظر انداز کردہ است تے اصل گولندار تے اصل: غیرات

فرموده، داخل کنیو باشد۔ و سرداران آنها را خلعت داده، بتالیف قلب آنها پرداخت۔ و شورش که در لشکر شده بود فرو نشست۔ آن گاه انور علی خاں که خواجہ سرائے مختار الدولہ و مدار المہام، و بہ تمام امور وزارت بدون لیاقت آن کار بزرگ بود، لاش مختار الدولہ در حوالی اٹاوہ بموضع دفن کردہ نمود و منزوی نشست۔ و لاش بدنت را سرداران کنیو بہ عظمت تمام دفن کردہ، چند روز بر قبر او از دھام و طبخ طعام و اطعام فقراء می نمودند۔

دیگر، تقرر لطافت علی خاں است بوکالت حضور بادشاہ۔ و آن چنان است کہ نواب مرحوم او را ہم معہ جمعیتش در ملک بریلی گزاشته، محالات پانزدہ لکھ روپیہ بہ جائداد رسالہ او داده بود۔ بعد از فوت مختار الدولہ کہ وزیر قصد مراجعت بلخجہ داشت، تجویز کسے کہ با جمعیت شائستہ بحضور بادشاہ حاضر ماند می نمودند در آن وقت لطافت علی خاں، بخیال اینکه خود از حضور دور انداختہ، از آفات کنارہ گزیند، رشوت و کاز ساز یہا داد، تا بخدمت مامور شد۔ و چند سال در حمایت ذوالفقار الدولہ بسر می بردہ، در ۱۱۹۵ھ بر طرف و جاگیر او

and without whom he would have been unequal to the duties demanded of him by the war " "و عبارت ہوئے از مخطوط اختلاف دارد۔ ۱۔ و در ہوئے۔

"lived a broken-hearted recluse" ۱۱۹ھ

ضبط کر دند۔ او معہ رسالہ نوکر ذوالفقار الدولہ شد ؛
پس از وفات او استقلال کرد۔ و محمد بیگ خاں ہمدانی بحیلہ
سبکدوشی کردہ ، بحکم مرزا شفیع خاں چشمہا لیش از حلقہ برآورد۔
حالا در ہما نفرت با بعسرت زندگی می نماید۔

دیگر از وقایع آن سال ، تقریر نیابت بہ محمد ایرج خاں و مرگ او
نزدیکے تہ و پس از ان استقرار [و] انکار بر مرزا حسن رضا خاں
وحید ر بیگ خاں کاہلی ۔ بہاید دانست کہ بعد
مختار الدولہ چندے کا ر نیابت ملتوی ماند ، و امور ملکی با اشارہ
مسٹر برسٹو راجہ جگننا تھ دیوان سرانجام میداد۔ و در ہماں ایام
وزیر از عنایت نامہ بطلب امید محمد ایرج خاں نگاشته ، از اٹا وہ
واپس بلکھنؤ گر دید۔ محمد ایرج خاں چوں جمعیت خاطر از جانب
صاحبزادہ نہ داشت ، بہ مسٹر برسٹو نوشت کہ اگر آن صاحب بتقویت
خود مرا بطلب حاضر آیم۔ مسٹر برسٹو او را دلجمعی نمودہ محمد ایرج
خاں باتفاق محمد بشیر خاں از اکبر آباد خود را بکنار گنگ محاذی
بانگر مٹور سانید۔ در انجا گزر باناں محمد بشیر خاں را بموجب اشارہ
محمد ایرج خاں منع نمودہ باٹا وہ سرگردانیدند و محمد ایرج خاں عبور نمودہ
بملازمت وزیر و خلعت نیابت فائز شد۔ و محمد بشیر خاں تمام
عہد نیابت او در اٹا وہ توقف داشت۔ و بعد از سعی مرزا حسن
رضا خاں اذن عبور یافت۔ و ہمدراں نزدیکی بہ مرض نزول ماہ

لہ اصل: بکرتن تہ اصل: بعسرت تہ کذا در ہوئے " Soon after " تہ اصل: البت
تہ اصل: چندا تہ اصل: جگننا تھ تہ گردید " در ہوئے نیست تہ ہوئے: " on his own
responsibility " تہ کاتب اس نسخہ ہر جا " ایرج " را " شرح می نویسد

گرفتار گشتہ، بہ داخل جاگیرے کہ بھرت اور تقریر یافتہ، خانہ نشینی
در ساخت۔ و حالاً ہم زندہ و در لکھنؤ قیام دارد۔ الغرض محمد
ایرج بعد اقتدار بہ خیال انتقام مختار الدولہ، سید معزز خاں
را از آلہ آباد عزل کردہ، مع برادر کلانش سید محمد خاں کہ نائب
معزول صوبہ بود، و سائر اقربا و متوسلان مختار الدولہ محبوس
کرد؛ و مادام الحیاة بجز از تعذیب ایں بزرگاں کارے نہ داشت۔
بعد از اں کہ مسٹر برسٹو در کیفیت حال آنہا سخن گفت، جواب
داد کہ از روی قول قرارے کہ فیما بین دولتین متحقق است،
دخل شما در کار ہائے ایں ملک جائز نیست؛ از ایں معاملہ باز
آیند؛ و الاً با وکیل سرکار کونسل کلکتہ جواب و سوال نمایند۔
مسٹر برسٹو باستماع ایں جواب از طلبیدن او پشیمان گشتہ
زبان در کام خاموشی کشید۔ و ہمدراں ایام محمد ایرج خاں
بہ مرض استسقا گرفتار گشتہ روانہ عالم آخر گردید، و اں
طہ طراق کاذب او فرو نشست۔

از جملہ واقعات عہد ایرج خاں، شکست پلٹن ہائے
کنپواست۔ [و اں بدیں نوع است کہ وزیر بعد واپسی آٹاؤہ

لہ اصل؛ لدیت۔

"This happened thus. The wazir, on his return from Etawah,
gave commands to English officers in the regiments in
Basant's camp and left them behind" (ہوئے)

افسران انگریزی را کہ در پلٹن کپیوے بسنت بودند [نبت داده در ہماں نواح گزاشت۔ کمیدانان و عہدہ داران آں جماعت کہ بخود سری عادت و از جانب اہلکاران وزیر اشارہ بعدم اطاعت داشتند، در فرماں برداری تہا دل می کردند۔ بدین سبب فیما بین صورت نگرفتہ۔ چند پلٹن کہ طرف اٹاوہ و از کپیوے انگریزی در اں وقت چھاؤنی آہنا فرخ آباد قرار یافتہ بود، در بودند؛ سران خود را مقید ساختہ، و طلب از آہنا گرفتہ [با] توپ و بندوق بہ لشکر نجف خاں رفتند۔ و چند پلٹن کہ ایں طرف بود، تدبیراتہا بر جا گزاشتہ، متفرق گشتند۔ و کمیدانہا بلکھنؤ رسیدہ، بدم توپ پریدند۔ و باین قضایا تشویش بسیار، بہ سرداران انگریزی کہ حکمران آہنا بودند، رسید۔ چنانچہ اکثرے در اں اضطراب از دست برد زمینداران و و آب در ایں ہنگام فرار و تاراج دکشتہ شدند۔ از انجملہ میجر [ایلو] بر سوم تمامی خود را بحقیق رسانیدہ، چند روز در پھچھوند تشریف داشت، و سالمًا بہ موضع امن رسانیدہ شد۔ بعد ازیں ہماں سرداران انگریز عوض فراریاں، نگاہداشت نو کردہ، پلٹن ہارا کامل نمودند؛ و ریاست کل بہ کرنیل گاؤر قرار یافت۔

لہ اصل: نہادن۔ و در ہوئے: "convinced unwillingness" لہ ہوئے: "mutinied"

لہ ہوئے: "were blown from the guns"

لہ کذا: مل بختہ ہوئے: "Gover"

لہ ہوئے: "Howe"

دیگر، شکست بہ دہ ہزار کس ہمراہیان محبوب علی خاں است،
 و در کورہ اقامت داشتند۔ شرح آل اینکہ بعد قضیہ پلٹن ہا، وزیر
 بآں جماعت ہم بدگمان گشتہ، یکے از سرداران انگریز را سہ ماہی بتاراج
 آنہا مامور کرد۔ آں سردار با چہار پلٹن بطور مسافراں وارد نواح
 معسکر محبوب علی خاں شدہ، باوے ملاقات نمود؛ و شب ہنگام
 پلٹن ہا را آراستہ، قصد ایشان فرمود؛ متصل معسکر
 رسیدہ، شروع بشلک توپ و تفنگ کرد۔ چوں محبوب کہ
 در آبادی شہر مسکن داشت، و معسکر بے سردار، وغیرہ از
 پیادہ ہائے پہرہ کسے خبردار نبود، آنجماعت سرایمہ شدہ
 رو بگریز نہادند۔ رخت و اسباب شاں بغارت لچہ ہائے
 لشکر رفت۔ محبوب، چارہ غیر از انقیاد ندیدہ، روانہ نکھنؤ
 گشت۔ بعد ورود، جاگیرے بچرت مدد خرچ او مقرر گشتہ،
 چند سال اوقات بفراعت می گزرا نید۔ پس ہم موقوف شدہ،
 با معدودے رگہزائے شاہجہاں آباد و بعد چند سال ازاں
 جا بہ مکہ معظمہ و در انجا مسافر ملک عدم گردید۔ و چکلہ کورہ
 بہ تجویز حیدر بیگ خاں، بر الماس علی خاں قرار گرفتہ؛
 بہ سبب ظلم نائب اولبتی رام از جمع بیست لکھ بہ شش ہفت
 رسید۔ القصہ بعد ایرج خاں مرزا حسن رضا خاں سابق الذکر
 دریں وقت بہ خلوت و جلوت وزیر و واسطہ جواب و

سوال فیما بین وزیر و مسٹر برسٹو گشتہ بود، نامزد امر نیابت گردید۔
 اما چون از سواد و تجربہ معاملات ملکی بے بہرہ بود، رائے مسٹر برسٹو
 بدیں قرار یافت کہ شخص دیگر کارداں معاملہ شناس بہم رسانیدہ،
 شریک او در اں کار سازد۔ دریں وقت اسماعیل بیگ شورہ
 کہ از بازاریان ایران ویداں سبب از دین و دیانت و خیر اندیشی
 خلق و عافیت بہی کار خداوند خود بر کر اں بود، در اں زمان داغہ
 بر کار ہائے مسٹر برسٹو و از معتمدان او بود، بطبع نفع موہوم کہ آخر
 بعوض آں خسارہ و ایذا نصیب او گشت، تقریب حیدر بیگ
 خاں کابلی نزد مسٹر برسٹو کرد۔ و مسٹر برسٹو از ملائمت و
 چا پلوسی و نمودن باغبائے سبز او کہ در اں باب یگانہ بود،
 فریب او خورد۔ پس خلعت نیابت کل بہ حسن رضا خاں و نیابت
 ملک دسجید بیگ خاں، عطا شدہ۔ ٹکیٹ رائے از جانب
 حسن رضا خاں پیشکار و ناظر امور حایات گشت۔ و چون راجہ
 گلن ناتھ از سابق در امور دیوانی مستقل بود، و حیدر بیگ خاں
 خود را مقابل او مبتذل می دانست، در امور کاغذ اکثر رجوع بہ
 ٹکیٹ رائے۔ ازیں بہت دیوانیاں خود بخود شکستہ گشتہ ٹکیٹ
 رائے تقویت یافت۔ بیاید دانست کہ ایں ٹکیٹ رائے دہقان
 زادہ و در عہد نواب مرحوم پانزدہ روپیہ را نوکر خوش نظر خواجہ سرا،
 تحویل دار خواہر خانہ۔ و در اں جا خیانتے از وے ظاہر شدہ،

تمام عہد نواب مرحوم مقید ماند۔ و بعد ازاں خلاص، نوکر اکبر علی خاں داروغہ دیوان خانہ مختار الدولہ شد؛ و بعد اں واسطہ بجانہ انور علی خاں سابق الذکر کہ [بر] ہمہ کار ہائے مختار الدولہ بود، راہ یافت۔ و بہ مسٹرگی و عنایتی در مزاج او تصرفی کردہ در امور ہر کس دخل کردن گرفت؛ و بدین جہت کہ در اں وقت ادنیٰ خدمتے بچہت حسن رضا خاں کردہ، درین وقت صاحب این منصب گشت۔

در آخر این سال مسٹر برستو معزول شدہ، مسٹر ٹلٹن بار دیگر بکار لکھو مامور گردید۔ درین ہنگام [با] وجود حقوق ہائے مذکورہ از حیدر بیگ خاں بہ مسٹر برستو اذیت روحانی رسید۔ و ایں بدسلوکی حیدر بیگ خاں از جہت حصول فائدہ نبود، بلکہ بمقتضائے عادت جبلّی از سرزدہ؛ چہ ہر کس باوے نکوئی کرد، او در جزائے آں بدی پیش آورد۔ چنانچہ معاملہ نواب بیگم وہیار علی خاں و مرتضیٰ علی خاں و سید محمد خاں و مسٹر جانسن و مسٹر برستو [و] میجر پامر کہ ہر یک عنان او بودند، و ذکر شاں آید، شاہد ایں مقال است۔ و سلوکے کہ در پاداش امداد بہ تفصل حسین خاں ازوے سرزدہ از جہتے است کہ مذکور خواہد شد۔

لے کذا، و در پوٹے، "buffoonery and tale-bearing"

لے اصل؛ کراں۔ لے اصلاً بیاض است۔ لے اصل؛ بہادر

وقایع سال ۹۱۰ھ

۶۱۷۷۷-۷۸

دریں سال کرنیل گاور باکنپوٹے خود کہ ملازم وزیر بود بہت
 اہتمام قلاع سرکشان دو آب [و] کسر مواد قوت آنہا مامور
 شدہ، اول بہ کورہ آمد و بستی رام نائب الماس کہ از افراط
 ظلم معروف بہ اُجاڑ رام بود، بعوض مفسداں چند کس از
 مال گزاران برانشانہ تیر بلا ساخت۔ پس بہ علاقہ
 زرین العابدین خاں نہضت کردہ۔ دریں جا امرے روداد
 کہ موجب تخیر انگر نیاں؛ و فتح آں حکم کردند۔ و آں ایکم
 در پرگنہ تالگام فتح چند پاٹک تعلقدارے بود، کہ تیج شش
 ہزار روپیہ مالگزاری و ہمیں قدر ہم تصرفات زمینداری داشت
 بمقتضائے غرور جوانی و جرأت گاہے اظہار سرکشی (میکرد)۔
 و کرنیل [قلعہ] او را [کہ] در میدان و اندک مستحکم بود، محاصرہ
 فرمود۔ و بعد از سہ روز کہ رخنہ کردہ بود ند، تمام کنپورا
 احر بہ بلہ نمود۔ پاٹک مسطور بہ سید نفرا، از ہماں طرف کہ خود

کرنیل بود، از قلعہ برآمدہ، قصد بدر رفتن کرد؛ و فوج آں طرف
مانع شدہ، جنگ سخت در پیوست۔ و قریب چہار صد تلنگہ و دہ
نفر از سرداران انگریز کشتہ و زخمی گشتہ، پانک مسطور سالماً از معرکہ
بدر رفت۔

و ہم دریں سال حیدر بیگ خاں، صورت سنگہ را، کہ قریب ہفتاد
لکھ روپیہ از ملک بریلی تحصیل می کرد، معزول کردہ، بکندن لعل
و دوسہ نفر کا میٹھ کہ از متوسلان خاندان روہیلہ و ساکن بہ ملک
بودند، تفویض نمود۔ آنہا دو سال منصوب ماندہ؛ در آں مدت
رعایائے بسیار ازین طرف بعلاقہ فیض اللہ خاں فرستادند؛ از
ہماں وقت بناء ویرانی آں ملک گزاشتہ اند۔ و کاہتہائے
مذکور بنا بر تصرفات متعبد شدہ، در ہماں حبس مردند۔ و زربہا
مہاجنان و تجارت بر آنہا ماند۔ و در غزل صورت سنگہ بغیر از غرضندی
نائب بیج مصلحتی نشد۔

و در ہمیں سال رسالہ میان آفرین کہ از خواص خواجہ سراہا [ن]
وزیر و حالا از مقربان اوست، شکستہ شد۔ چند ہزار کس سوار و
پیادہ جیڈہ بودند۔ و گسائیں خورد کہ با دوسہ ہزار سوار در صوبہ
ماندہ بود، قصد رفتن بلشکر ذوالفقار الدولہ نمود، عبور گنگ
کرد، و در کنار گھاٹ بھوہ چند نفر از اقربائے تہر چند خزانچی
کہ بچہت غسل آمدہ بودند، دست گیر کردہ بہراہ خود برد۔

تا آنکہ حکم وزیر بہمت استخلاص آنہا بعمال آں طرف رسیدہ
 بانکہ تا سرحد وزیر ہفت منزل مسافت داشت۔ کسے جرأت
 سہ راہ نیافت۔ و چند سال اقبائے خزاںچی اسیر او ماندند
 تا آں کہ تیر چند از تیر نحو ارہ نشان نموده خلاص ساخت۔
 دیگر از وقایع این سال عزل و تباہی زین العابدین خاں
 است۔ بنیاد داشت کہ حیدر بیگ خاں از آغاز کار خود تا مدت
 بہ بہانہ خیر خواہی در صد خون برادر از اخلاف شجاع الدولہ
 بود، بارادہ داشت کہ اثرے از آثار ایشان نگذارد۔ لہذا
 پیوستہ در شکست رعیت و تباہی آں ملک کوشش می کرد۔ و
 ہر کس از اہلکاران قدیم و اشراف را کہ بر می انداخت ،
 آنکا را بگننا ماں سپردہ عوض اورا بعرصہ نمی آورد۔ و ہر کس
 از انگریزاں قصد این خانہ می فرمود، مانعت اومی نمود؛ تا اینکه
 بجز او کسے باقی نماندہ، اقتدار تمام یافت۔ آنگاہ نظر بصلاح خود
 و این قول:

مرامسوز کہ نارت ز کبریا افتد

چو خس تمام شود، شعلہ زیبا افتد

صرف عنان از ارادہ اول کردہ، بقیہ آں قصد
 را باز گذاشت۔ الا او معالہ داں [وکار]

لہ: اصل: ہائے اصل: رسیدہ: اصل: ستر حد کے کذا۔ و در ہوئے: "ave the"

شہ: اصل: بسوز

Goshain his pay

"

لہ: کذا۔ و در ہوئے "For God can limit the range of thy resentful ire"

شناس بود؛ این ہمہ بے انتظامی در کار ہائے او چہ معنی دارد۔
 الغرض حیدر بیگ خاں، کہ تباہی و بدنامی خاموش و منظور
 داشت، در عین وقت تحصیل او را بہ لکھنؤ طلبید، و جواب [و]
 سوال معاملہ دو آبہ بدگیراں کروں گرفت۔ این معنی موجب انتظار
 زمینداران و پس افتادن تحصیل آں ملک شد۔ بعد ازاں رخصت
 کردہ، در ماہ بیساکھ الماس علی خاں را امیدوار آٹکار ساخت۔
 و بستی رام ناسب کورہ بے حوصلگی کردہ، و در ہمہ ایام اکثر
 زمینداران آں ملک را ازیں راز آگاہ ساخت۔ و خطوط
 مہرئی بستی رام بدست افتادہ، بہ لکھنؤ رفتند؛ چوں باشارہ
 حیدر بیگ خاں بود، تدارکے نکرد۔ و ہنوز شروع برسات
 نشدہ بود کہ تدبیرے دیگر انگینختہ، قصد خود را از قوۃ بفعل آوردہ
 و آں اینکہ اسماعیل بیگ شورہ باشارہ او بہ مسٹر مثلٹن اخبار
 نمود کہ زین العابدین خاں قبائل خود از مرشد آباد طلبیدہ؛ چنانچہ
 از آلہ آباد گزشتہ اند، عتقریب باٹا وہ خواہند رسید؛
 و بہ مجر در رسیدن آنہا، زین العابدین خاں مع دوازدہ
 ہزار سوار و پیادہ و توپ خانہ و رہائی تحصیل، بہ لشکر
 ذوالفقار الہ ولہ خواہد رفت۔ لہذا حیدر بیگ خاں حکم گرفتن
 قبائل بہ بستی رام دادہ، مقارن آں معزول کرد۔ و حال آنکہ

لہ اصل، سیاس دواں لفظ در اں زمان مستعمل نبود

کے کنڈا۔ در ہوئے: "the revenue he had collected"

قبائل زین العابدین خاں باطلاع حیدر بیگ خاں از راه گوشتی
می آمدند و بعد یک ماه از عزل به لکھنؤ رسیدند؛ و آنچه اسماعیل
بیگ ظاہر کرده بود ہماں تہمت بود۔ الغرض، بعد عزل او
آن محالات را، کہ چند سال قبل، بجمع پنجاہ و در عہد ماہ بھیل
و تیج لکھ بود، بسی چند لکھ بہ الماس داد۔ الماس چند سال دیگر
محاوہم در آن مکافات کی گرفته، جمع آنہا بہ بیست [و] پنج لکھ
رسانید۔ و دوم، رسالہ زین العابدین خاں کہ دو ہزار کس
بودند، نیز حوالہ الماس شدند۔ و مبلغ شش ہفت لکھ با قساطر
زین العابدین خاں بر آورده، خواست کہ جس کند؛ لیکن
بعضی امور مانع آمدہ۔ پس از چند ماہ بعلت غیرت قضیہ وفات
یافت۔

و دریں ہرج مرج بر راقم حروف شدت بسیار گزشت۔
و آن ایسکہ چون معاملات متعلقہ حقیر بطرف کورہ، و تمامال
بہ بستی رام منازعہ بود، دریں وقت نام بردہ زمینداران
سرکش آن محالات را اشارہ کرد کہ حقیر را تاراج نمایند
چنانچہ در عرصہ چہار روز، دہ ہزار را جپوت بہ چھاؤنی، کہ
گھام پور بود، جمع آمد۔ اما چون اطراف چھاؤنی پشہ ہائے خاک
مثل برج واقع شدہ بودند، و مابین آنہا در عمل خود بتقریبہ خندق

لے ہوئے: "remain there continuously"۔ و کذا در اصل:

لے و در ہوئے "دہ" لے اصل "حصہ" کہ "فقیر و" حقیر "ہر دو

مکن است۔ اما "حقیر" مرجع است۔ لے ہوئے "سر چہار روز" لے اصل: یہ۔

خورد برائے خاکریز بہ عمل آمدہ، صورت حصانت پیدا کردہ بود۔
 ایں حصار منع دخول آنہا کرد۔ و در اں ہنگام پانزدہ روز و
 شب کمر بستہ ماندہ، و با چہار صد پانصد نفر سپاہ حاضر مترصد
 بہ ہلاک گزرا نیدم۔ بعد ازاں، ارادہ بر آمدن کردہ، شہرت
 دادہ کہ از راہ موسیٰ نگر، کہ صوبہ ملک مغربی گھاٹ پور است،
 بسمت گھاٹ قنوج کہ از اثاویہ مقرر زین العابدین خاں بود،
 فرار روانہ خواہم شد؛ و ہر کس سدا راہ خواہد گردید، با وے
 جنگ خواہم کرد۔ و حالانکہ مکنون ضمیر بود کہ از راہ کورہ، کہ
 شرقی گھاٹ پور است، بہ لکھنؤ رفتہ، در آنجا ملاقات
 زین العابدین خاں باید نمود۔ و راجپوتان ایں فریب خوردہ،
 تمام آنجماعت شباشب در راہ موسیٰ نگر پراگندہ گشتہ،
 و در کمین گاہ ہا حفت کردہ، منتظر ورود حقیر نشستند۔ صبح کہ
 بند تمام بار شد، بطرف کورہ روانہ کردہ، خود بچند ہمراہی
 و سہ چہار ضرب توپ، میان بند و سرداران راجپوت،
 کہ تا دو ہزار کس ماندہ بود، حائل گردیدیم۔ و پس از انکہ
 نزدیک کردہ دور شد، بنورک و نورہ آہستہ آہستہ

لے اصل: "to shoot rubbish" سے درہوئے عبارت دیگر است:

"a difficult road west of Ghatampur"

لے اصل: برائے لے اصل: اتحادیہ کذا۔ درہوئے: "lay"

"in ambush" در کمین کردہ لے اصل: پھر درہوئے: "baggage"

لے اصل: ہند۔ ہوئے (بند) "baggage" سے ہوئے: یک دو ہزار سے ہوئے: "Kos"

لے کذا۔ درہوئے: "maintaining a musketry fire"

جنگ کناں، روانہ شدم۔ ازظہور ایں ماجرا تحریک بر را چھو تاں روداد؛
 بقصد شکار رام خوردہ را بہ دانہ شیریں کلامی بدام کشند، پیغام
 دادند کہ رفتن شما ازیں راہ موجب ننگ و بدنامی است،
 مناسب آنکہ پیچ را بر گردانیدہ بہاں راہ کہ دو سہ
 منزل در راج ماہا عبور خواہد افتاد، راہی شوند، تا ماہا مراتب
 ضیافت بعمل آورده، حق گزاری نمائیم۔ حقیر جواب داد کہ
 حالاً محل اعتماد بر سخن نیست؛ اگر راست می گوئید، سرداران
 شما فلاں و فلاں در جمع مایا بیند، تا قبول مسئول بہا کردہ
 شود۔ آنہا از غایت حرص و غرور حاضر آمدہ، و حقیر آنہا را
 بسخن معقول مشغول کردہ، ہم چنان قطع راہ می کردم؛ تا آنیکہ
 علامات قرب کورہ نمودار شد؛ و اضطراب عظیم بر
 راہبا رودادہ، التماس رخصت نمودند۔ چہ گماں می
 کردند کہ حقیر آنہا را بہ بستی رام، کہ عامل منسوب است،
 تسلیم خواہم کرد؛ و بدین وسیلہ ہا از دست او نجات یافتہ
 بہ لکھنؤ خواہم رفت۔ و حقیر طلب ہائے باقی، ذمہ آنہا، کردہ،
 بعد قیل و قال دہ ہزار روپیہ بشاں گرفتہ، رخصت کردم۔ و
 بستی رام از مشاہدہ ایں جراثیم و تذبذب، تدافع کرد و رتہائے سابق

لے اصل: تحریر لے سکا رام خوردہ لے اصل: شہر۔ لے بطور جمع [!]
 لے اصل: پائے نامی۔ درہوے "arears of revenue" لے اصل: ملاقات
 لے کذا۔ و درہوے "re source"

کرده، ضیافت نمود۔ و روز دیگر، از گھاٹ شیوراج پور عبور
کرده، بہ لکھنؤ رسیدم۔ و این کار کہ در آن وقت با خطر اردو داد
بود، موجب بلند نامی من گردید۔ بعد ورود لکھنؤ، جید ریگ
خاں پیغام داد کہ حمایت زمین العابدین خاں را گزاشته،
رفاقت من باید کرد۔ و حقیر عذر خواسته۔ این اول کدورت
است کہ از طرف حقیر بہ دل او نشست۔ دیگر، شکست رسالہ
سید جمال الدین خاں و سواران تو را نیست کہ جوانان خوب
نہر مند با اسپہائے تنومند در ملک دو آبہ متعینہ ما بودند۔ و
اکثر آنجماعت برخاستہ بہ لشکر ذوالفقار الدولہ رفتند۔

وقایع ۱۱۹۲ھ ۶۱۷-۶۱۸

دریں سال مرزا سعادت علی از اکبر آباد معاودت بہ لکھنؤ کرد۔
و شرح آں اینکہ بعد ازاں کہ مرزا عیٰ معظم المیہ از اناوہ بہ
لشکر ذوالفقار الدولہ رسید، و او تقدیم تعظیم کافی کردہ، اشارہ
بجمعیت نمود؛ و پرگنہ بیانہ بجائداد دادہ، تحریص بہ تسخیر
ملک پارچنیل فرمود۔ جمعیت عظیم از فراریان لشکر وزیر و غیر
نزدوے فراہم آمدہ، بجائداد شتافت۔ و در جنگ یکے
از زمین داران آں پرگنہ، آثار عجز بر... حال او
ظاہر گشتہ، عنان مراجعت بہ لشکر امیر الامراتافت۔

پس رحمت اللہ خاں برادر تفضل حسین خاں را پیش مسٹر بریٹو
فرستادہ، اذن معاودت بصوبہ طلب کرد۔ بعد مدتے ماذون،
وارد لکھنؤ گشتہ، بعد ملاقات برادر بہ بنارس آمد؛ و الی
الآن ہماں جاسکن و مقام دارد۔ و دوسہ لکھ روپیہ کہ ازاں
صوبہ بچشت، او مقرر گشتہ، از دست سرداران انگریزاں

بے تقاضا و بروقت می یابد۔

و تفضل حسین خاں در اں سفر ترک ملازمت مرزا
سعادت علی کرده به گودا رفت۔ و در انجا به تقویت میجر
پامروارد کلکتہ و ملازم گورنر ہیستین شدہ؛ بہر اہیٰ مسٹر اندر
کہ بیانچی گری معاملہ پٹیل نامزد گشتہ بود، مامور گشت۔
بعد انعقاد آں صلح، کہ آہستہ صد ہا مفسدہ بود، تا وقتہ کہ رفیق
حیدر بیگ خاں شد، ہمہ جا و در ہمہ کار مصاحب و مشیر
میجر پامروارد۔ چنانچہ بر مقام خود ذکر کردہ شود۔

و شاید ہم دریں سال مرزا جنگلی، کہ ذکرش گذشت، بسبب
تکلیف خرچ بر خاستہ، بہ لشکر ذوالفقار الدولہ رفت۔ و
امیرالامرا در وداع مقتنم دانستہ، اسباب رفاه او بسیار
و مرزا جنگلی مادام الحیاۃ او، و پس ازال ہم مدت ہا، در اں طرف
گزرانیدہ؛ شاید در ۱۲۰۷ سنن معاودت بہ لکھنؤ تافت۔

معلوم باد کہ حیدر بیگ خاں زیادہ از نوکراں با ولاد
نواب مرحوم رنج رسانیدہ۔ چنانچہ صاحبزادہ ہائے کہ در لکھنؤ
اقامت دارند، اگرچہ بنام ہر یک ہزار روپیہ در ماہ مقرر است،
لکن در رسانیدن وجہ مذکور، آں قدر خلعت

لے اصل: گریڈائے "Anderson" (ہوئے)۔ تے "mediator" (ہوئے)،

لے السن، ہوئے: "Source" تے اصل ۱۲۰۷۔ لے اصل: "خلف و غدوک"

درود اہانت ساہا، در ہوئے: "his breaches of faith, his dodging and affronts"

اہانت شاہا میرسد، کہ فاقہا می کنند۔ در زمان محل کہ در فیض آباد
اند، بدیر (طلبی) بعضے اوقات غلبہ جوع بد اہنا چناں می شود
کہ صد دوصد کنیز از حرم سرا بر آمدہ، از بازار غلہ و مایحتاج تاراج
کردہ اندروں می برند؛ والی^۱ الآن چند دفعہ این عمل بوقوع آمدہ
و فکر کنڈائی دختران آں مرحوم، بسبب عدم سرانجام اخراجات
الی الآن کسے نہ کردہ؛ و نواب عالیہ، کہ از عہد شجاع الدولہ
در کار ہائے پسر بیدخل و بہ لکھ روپیہ قناعت و گزر آن میکرد
قدرت خبر گیری آنجھ کثیر نہ داشت۔ بعہد او مادام الحیاۃ نقد مقدور
در یغ نمی فرمود؛ و بعد وفات او کار آنجماعت اہتر گشتہ۔
و نواب بیگم کہ جاگیر کلاں و مد اخل بسیار دارد، از کثرت
قساوت قلب و عدم حیا، فراغ از مشغلہ ہائے خود، کہ نصرت
آں قبیح است، گاہے نظر التفات بحال نمی اندازد۔ و تحفہ
تراینکہ، گاہے کہ صاحبزادہ از شدت گر سنگی خود را بہ کلکتہ
رسانیدہ، گورنر در صد نصیحت وزیر شد، جواب داد کہ
بمقتضائے چہل جوانی آں طفل بد انجا رفتہ؛ تسلی او کردہ
پیش ما فرستاد۔ کجا بیچ و تاب شدت گر سنگی و کجا چہل و
غور جوانی :-

ز عشق تا بصوری ہزار فرنگ است

۱۔ "والی الآن..... آمدہ" این قدر در ہوئے موجود نیست۔ لے اصل؛

کران لے اصل؛ "قساوت قلب حیا و عدم فراغ از مشغلہ... لکھ اس؛ از ارد۔

بنیاد داشت کہ این امساک وزیر و حیدریگ کہ ذکر کردہ
 شدہ در حق مردم با استحقاق می باشد۔ اما، اخراجات فضول
 ایشان بحدیست، کہ اگر کفایت آن شود، لشکرے آراستہ گردہ
 و مجملے از آن اینکہ، وزیر تمام ماہ پھاگن بشغل ہولی بازی
 و کتخہ اینہا و چراغاں میگذرانند۔ در سالے کہ این اعمال
 رسمی بفعل آمد، پنج شش لکھ خرچ آن مقرر است۔ و ہنجیاں
 چند روز محرم او۔ و خرچ فیل خانہ و اصطبل و بازیخانہ او،
 ازینجا قیاس یاید کرد، کہ ہزار و دود و صد فیل و دوسہ ہزار
 اسپ و ہزار سگ راتب خواہ بہتند۔ از انجملہ چہار صد
 (فیل) و پاد (صد) اسپ و صد سگ لائق سواری و شکار
 در انمیاں خواہد بود؛ باقی، محض حرام خوراں، بچہت راہ دزدی
 آنہا را داشتہ اند بحدیکہ سگے می میرد، سگبان بعوض آن
 سگے از کوچہ گرفتہ قلاوہ در گردنش می اندازد۔ و خرچ کبوترخانہ
 و مرغ خانہ و دنبہ و آہو و میمون و مار و عقرب و عنکبوت
 خانہ وزیر آن قدر است، کہ اگر بہ آن را کفایت کنند،
 جمیع اولاد نواب مرحوم و اہل حرم را کافیت؛ زیراکہ لکھ

لکھ و ہوسے ایں عبارت باین طریق خواندہ "در حق؛ مردم با استحقاق می باشد؛ و ترجمہ می کند:

"in their treatment of those who had claims on them, is a fact"

لکھ و ہوسے لفظ ہوسے، نفہیدہ، "ہولی و بازی" را دو الفاظ گمان می برد و برائے "بازی"

"Carnival" می نویسد۔ "Kennels" لکھ اصل: جوارش اصل: "Chase"

لکھ سگناں (اصل)۔ و ہوسے ایں لفظ ترک نمود۔

مرغ و کبوتر دانه خوار است۔ و در انیاں چند مار است کہ
 راتب خوراک ہر جفتے از اں یک من گوشت است۔ و جمیع این
 اشیا در نظر وزیر عزیز اند، الا آدم، خصوص برادران و قدیماں۔
 دیگر خرچ عملہ شاگرد پیشہ وزیر است کہ عدد آنہا ہزار ہا میرند
 از انجملہ دویزار فراس و یک ہزار چوبدار و خدمت گار
 و چہار ہزار شعبان و صد ہا باورچی است۔ دوسہ ہزار روپیہ
 یومیہ خرچ باورچیخانہ اومی بود۔ و شہدہ ہا و بیکاریاں، کہ
 در سفر ہائے خود خانہ و اسباب خیمہ و ہنگاہے کاہی رواں او
 بر میدارند، بدہ ہزار کس می رسند کہ بقدر خوراک یومیہ می
 یابند۔ و سایر اخراجات او از حیثہ ضبط بیروں است۔ اما
 فضول خرچی ہائے حیدر بیگ خاں ازین معلوم می شود کہ کلکیت
 رائے بعد فوٹش اخراجات خاصہ او پنجاہ لکھ ظاہر ساخت
 و اصراف خرچ خصوصیتے [با وزیر و حیدر بیگ یا] با مرزا حسن
 رضا خاں و کلکیت رائے ندارد؛ بلکہ ہر کس را کہ دست
 بر ملک یا مال میرسد، بدون خوف باز (خوا) ست بآئینکاری پردازد
 چنانچہ فتح علی خاں چیلہ الماس در چند سال قریب بیست لکھ

لے اصل: خصی۔ لے اصل: عز۔ ۳۔ در ہوئے: "یکصد" لے کذا۔ و در ہوئے: "a hundred"
 لے کذا۔ و در ہوئے: "a bag of" لے اصل: "و در اصل: "بایں دو کس با مرزا حسن رضا
 خاں لے اصل: ملک لے اصل: "یا مال لے و در ہوئے: "فتح علی" (بدون تکرار)
 لے در چند سال دیوان الماس "این قدر در ہوئے ساقط است؛ و بدین سبب اتر مجربے ربط کردہ۔

روپیہ در لکھنؤ بخرچ تماشا بینی ضائع نمود۔ و دیوان الماس آں قدر
 سرا و تالابها و مساجد و بیتخانہ ہا تعمیر کرد کہ خرچ آں کم ازیں نخواہد بود۔
 و اخراجات الماس و بعض عمال و رفقائے (ٹیکٹ) رائے، ہر یک
 آنقدر است کہ در زمان سابق خرچ نواب مرحوم بودہ۔ وہم جنیں
 حال سائر عمال و متعلقان، کہ فضول آنہا خصوصیت بخرچے
 ندارد، بلکہ در سائر امور خوراک و پوشاک و عمارات سازی و
 تماشا بینی و خرچ مردانہ و زنانہ است۔ و مردم اشرف لکھنؤ
 ایں قدر از قلب مداخل در ماندہ نشدہ کہ بایں سبب عاجزانہ
 زیر اکہ اگر در امر پوشاک و خرچ شادی و غم امساک نمایند
 [در طبقہ ماتحت] اشرف محسوب می گردند، و اگر اصراف
 نمایند آں را فراغ دستی می باید۔ بنا بریں بہ ضرورت فکر مال
 مردم افتادند و بدیں سبب خانہا بر باد رفت۔

دیگر، از وقایع ایں سال، اجارہ کردن [بہ] کرنیل ہائے
 است تمام ملک سرور، و ورود فقیر بآں ملک۔ شرح آں اینکہ
 کرنیل موصوف از حیدر بیگ خاں درخواست کرد کہ چند کس
 از معتمدین سرکار کہ تجربہ اندوز کار ملک باشند متعین گردند،
 تا در کار عملداری امداد و سعی نمایند۔ و حیدر بیگ خاں شش
 نفر را متعلق کرد، کہ یکے از آنہا حقیر بود۔ چوں سخت گیری و
 درشت خلقی کرنیل و اینداری سانی حیدر بیگ خاں معروفان

لے ہوئے: "Among the lawless orders" لے ہوئے Hanney لے اصل: اد

لے کذا و در ہوئے: "friends of the English"

انگریز را در میان مردم شهرت تمام داشت، حقیر انکار رفاقت کرنیل و اظہار معذرت ازین خدمت نمود۔ لیکن حیدر بیگ خاں، بقصد این [کہ] سائر جامہ عزت من از آتش غضب کرنیل سوخته گشته، کینہ نافرمانی، کہ سابق در معاملہ زین العابدین ذکر شد، کشیدہ شود، آن ملتس قبول نفرمودہ گفت، البتہ حسب الحکم وزیر خدمت کرنیل باید کرد۔ و بحقیر در آن وقت این حکم، کہ آغاز و باعث تعارف و توسل انگریزاں است، نہایت گمراہ نمودہ، بضرورت و کراہت اختیار افتاد عجیب ترانیکہ با وجود این حال حیدر بیگ خاں و ہمدان او بقصد تعارف انگریزاں را کہ باین حقیر رودادہ، بہ حقیر منسوب ساختہ، طبع عوام از من رم می دادند۔ و توسل خود را کہ صرف بہجت حصول اغراض نفسانی بآں قوم دادند، از غایت حیا و مروت در نظر نمی آوردند۔ توفیق خود شناسی روزی ہرگاں باد۔

الغرض آں پنج کس دیگر کہ سازو سامان (حمایت) ہاداشتند، بعضے [بہ] ظہور خیانت و بعضے بنا بر کابلی و بعضے بتقریب نارسائی، مردود کرنیل گشتہ۔ با حقیر کہ بسبب بے پناہی و آبرو طلبی روز و شب سر خود بکفت گرفته، طبع جبہ و دینار نمی کردم، نہایت موافقت روداد؛ تا اینکہ جمیع کارہائے سپاہ و ملکی خود کہ

لہ ہوئے۔ عبارت دیگر دارد و یا ترجمہ غلط میکند۔ اصل: "بقصد..... منوب

ساختہ: وہو: "I gave out that the English knew but little of me and the people were turned against me."

بچل لکھ می رسد برائے و اعتماد من گزاشتنے، ہزار روپیہ در ماہہ
 از خانہ خود برائے حقیر مقرر فرمود۔ حقیر انکار نوکری کردہ، قبول
 رعایت را بر آخر سال و باقی ماندن رضائے او از من بہ آنوقت
 موقوف گزاشتم۔ و غرض من ازیں عمل ایں بود کہ با وجود رضائے او،
 اُن امر آخر سال یکے بعمل خواہد آمد؛ و اگر درین ضمن امرے غیر
 مرضی روداد، بشرم ایں کہ خدمت ادنیٰ بدومی کنم، در گزر و اکتفا
 بعدم رعایت خواہد کرد۔ و ایں تدبیر بسیار سودمند افتاد۔ سہ
 سال در الفت و موافقت منقضى شد۔ و برقصورے کہ از نابان
 من در کار ملکی روداد، کرنیل بسبب و فور اعتماد حمل اُن بتقصیر
 حقیر نکرده، بازخواست از ہاں کساں کرد۔ انا مواد نا خوشی
 حیدر بیگ و ٹکیٹ رائے در اں مدت بیش از بیش مہیا
 گردید۔

بیان اُن اینکه در پیرگنہ حسام پور، تعلقہ بود مشتل بر چہل و پنجاہ
 موضع؛ کہ از ہر موضع، حصہ داران تعلقہ، و بقیہ بر ذمہ
 زمینداران بود۔ و تعلقہ دار، بحماییت حیدر بیگ از حصہ
 زمینداران زمین بسیار کہ افتادہ بود، تصرف کردہ، پنج ہزار
 روپیہ بعوض اُن در تحصیل حضور دادہ؛ و منفعت را بشرکت
 حامی خورد برد می نمود۔ چوں اُن تعلقہ از منہائی اجارہ بود،

لے کذا۔ و در ہوتے برائے اُن آمد: "at the end of the year, I should"

لے اصل: تصدیق اصل: او او۔ escape even this remuneration"

کرنیل از روئے پیمائش^۱ پنجاه ہزار ازاں تعلقہ وصول و تعلقہ دار
را اخراج کرد۔ و ازیں قبیل یاران و شریکان آں ہر دو کس
از زمین ازاں و تعلقہ اراں درانملک بسیار بودند، ہمیں
معاملہ آورد۔ و چون کرنیل کارہائے خود بواسطت حقیر سر
انجام می داد، حیدر بیگ خاں و ٹکیٹ رائے با آنکہ خوب
مطلع بودند، کہ کار پرداز کرنیل بسبب معاملہ دانیش مانع ارادہ
اونمی تواند شد، تقصیر آں اعمال باین حقیر منسوب می ساختند۔
و از تعارف حقیر با کرنیل کہ خود کردہ بودند، پشیمان شدہ کینہ ہا
در دل می انداختند۔

دیگر، تقریر الہ آباد با سماعیل بیگ خاں شورہ و تفضل^۲
حسین است کہ اسماعیل بیگ مسطور بہ بہانہ خدمت ڈاک
و توسل مسٹر ٹلٹن و دوستی حیدر بیگ خاں در کار عمال آنصوبہ
دخل میکرد۔ و در آغاز ایں قدر بود کہ بہ بیم و امید دادن خبر
گزشت از ہر مکانے، رسوے برائے خود مقرر ساخت؛
و ہم بہمیں سبب از وزیر و سائر اہلکاران حضور رعایت ہامی
یافت۔ بعد از اینکہ زربائے بسیار جمع کرد، زر قسط پیشگی کہ
خلعت و استقلال عمال دراں سرکار موقوف برانت است، بموض
عالم دادہ، باوجود اخذ چہار فیصد سود، در آں علاقہ دخل می نمود۔
چنانچہ باین تقریب تعلقہ کلائے در الہ آباد بہم رسانید؛ و در

فکر تمام آل بود۔ دریں ضمن کار آنجا بجمع مناسب بہ مرزا محمد حسن کہ ساکن بنارس و از شرفائے ایران امر دساده بود مفوض کر دند۔ و شورہ بعلت زر قسط پیشگی و کالت او در حضور و منافع آل بھرت خود گرفتہ نمک شورہ بے فروخت۔ شرح آل اینکہ مرزا محمد حسن بوقت رخصت چند کاغذ سفید، کہ مہر خود برآں زدہ بود، بے داد اتابر وقت ضرورت اسماعیل بیگ کہ وکیل اوست انتظار وصول خط از آلہ آباد با و نکشد۔ و اسماعیل بیگ بعد دوسہ ماہ بے اطلاع مرزا [محمد] حسن جواب و سوال بدعا ملگی از جانب او پیش آورد۔ پس از انکہ در حضور سرسرا نیافت بہرہاں کاغذ استعفاے خدمت نوشتہ بمثلٹن صاحب داد۔ و بدیں بہت مرزا حسن پچارہ معزول و اسماعیل بیگ بہ تجویز حیدر بیگ منصوب گردید۔ اما غرض حیدر بیگ دریں تجویز خیر خواہی او نبودہ؛ زیرا کہ از جانب او اندیشہ داشت کہ چنانچہ تقریب من پیش مسٹر برسٹو کردہ مبادا تقریب دیگرے پیش مسٹر مثلٹن کند۔ معلوم باد کہ حیدر بیگ خاں بھیلہ اظہار دوستی و تجویز خدمت بسیار کس را بر باد دادہ؛ چہ بعد از تقویض کار مدد او نمی کرد؛ و زمین را ران و سپاہ بنگالی را بے توجہی او بر عدم تن دہی می آورد؛ تا این کہ آل شخص باقی دار و محبوب و بدنام می گردید۔ اما انتظام کار

لے "نمک..... فروخت" درج ہے "sticked"

نہ کذا۔ درج ہے "not accepted" تہ بیان کس نہ کذا۔ یعنی متعلقہ۔

الہ آباد احتیاج بتوجہ حیدر بیگ خاں نداشت، بلکہ فقط اہلہ
اسماعیل بیگ باعث ابتری آں گشت؛ زیرا کہ بحرص زمینداری
افتادہ ہر کسے از زمینداراں کہ باقی می آورد، زمین او را بعوض
آں سخت و چیزے زر نقد بنام خود بیع می کرد۔ بنا بریں اکثر زمینداران
صوبہ زربار انصرف کردہ بہ باقی انداختند۔ بخیال اینکہ اسماعیل بیگ
زمین مارا از مکان خود برداشتہ نمی تواند، کاغذ بیع باں اہلہ
نوشته، دادند۔ اسماعیل بیگ بعد دو سال بعوض باقی مقید گردید
و مدتها در قید حیدر بیگ خاں بود تا اینکہ مسٹر جانسن در ۱۱۹۶ھ
بآنکہ قصد جلو گیری تیز روشہائے حیدر بیگ خاں داشت،
از خلاصیش کردہ دیگر بارہ بالہ آباد فرستاد۔ و دو سال دیگر
آنکار بوبے ماندہ۔ بعد ازاں ہمراہ مسٹر برسٹو بطرف بنگالہ رو
نہاد۔

وقایع سنہ ۱۱۹۳ھ

۶۱۶۶۹ھ

دریں سال خواجہ عین الدین بعلمداری ملک بریلی منصوب گشت۔ بیان آں اینکہ، چوں حیدر بیگ خاں استقلال یافتہ آہستہ آہستہ شروع تیز کرد، و در رسانیدن اقساط کمینی تغافل می ور [ن]اید۔ مسٹر مثلث بفرض جلو گیری او شیخ شفیع اللہ ثانیؒ را، کہ از رفقا سے آں ایرج خاں بود پیش آورده، گماشتگان او را بسزا اولی بر عمال حیدر بیگ خاں تعین کرد۔ اما چوں شفیع اللہ مسطور طماع و بے احتیاط بود، حیدر بیگ خاں ابلہی و خیانت گماشتگان او را ظاہر کردہ، آنہا را دفع ساخت۔ از جملہ آں گماشتگان یکے خواجہ عین الدین بود کہ سزا اولی کردن لعل سابق الذکر می نمود۔ چوں در انوقت حیدر بیگ خاں را از خود راضی ساختہ بود، غالب بریلی گشت۔ و با وجود وضوح ویران کاری پنج شش سال مشغول آنکار ماندہ۔ در ۱۱۹۴ھ، باصرار مسٹر برسٹو، عزل او بوقوع پیوست۔ آں عین الدین از رفقا سے

لے اصل: لیکن لے کذا۔ و در ہوسے: "In solemnt" تے واصل: "مانی" و در ہونے نیست۔

لے کذا۔ ھے اصل: "بسزا را"

خادم حسین خاں بنگالی شخص ابو العجب بود۔ چنانچہ بنا بر اظہارِ فقیہ مسلکی او، ہزاراں لچہ ہائے آزاد در لشکر او بسر می بردند۔ و عین الدین روزے یکبار ہجھو آہنہا بر ہنہ شدہ، و چوبے درست گرفتہ، بمیان شاں می رفت؛ و بہر نفیک فلوس بدست خود می داد؛ و در کلام بحث با بر آ نطائفہ می گرفت۔ و آنقدر و افح و ہرزہ گو بود کہ آنجماعت باں بے قیدی، از دوا حزمی آمدند۔ و بنا بر اظہار سخاوت ہر سال بعد عشرہ محرم الحرام اسباب خانہ خود را بتاراج می داد۔ و ہر کس از دسوال عطامی کرد، او سخن و کئے رونمی نمود۔ و اگر عطاءے وافر خواستہ بود، عدد آں مبلغ را بر چٹھی کاغذ نوشتہ، [با] پنجاہ چٹھی کہ عدد کمیراں بودند نمودہ، بطوریکہ مردم فرنگ، بایکدیگر قمار می بازند؛ و اورا بازی می داد۔ الغرض فضول خرچہ ہائے او، از ہنگام عزل تا ۱۲۰۹ھ کہ فوت کرد، آنقدر کہ در نظر مردم ظاہر است، بچہل و پنجاہ لکھ می رسد۔

دیگر از وقایع این سال، فوت مرزا علیخاں است بہ سبب بد آب و ہوا سے المہرۃ معلوم باد کہ وزیر از آغاز جلوس در سالے دوسفر بر خود لازم گرفتہ؛ یکے آخر برسات

لے اصل: حصرتے اصل: بے
 "Indulge in banter with them" ۵ کذا۔ و در ہومے: "vile-tongued"
 "and foul-mouthed" لے اصل: ظاہر لے اصل: فرے
 ۵ و در ہومے: "With fifty other slips marked half for smaller & half for larger"

گا ہے بطرف المہرہ وگا ہے بطرف بٹول۔ وایں سر دو مکاں در لوقت
 بحسب بد آب و ہوا و فیقت مسلکی نمونہ جہنم ہستند۔ لہذا
 دریں سفر ہر سالہ صد ہا کس از مردم لشکر می میرند۔ ورنجی کہ در
 اثناے عبور نالہ با و پست [و] بلندی با و درہاے جنگل و کوہ بر مردم
 می گزرد، شرح اں بہ بیاں نیاید۔ زیر اکہ در چینیں مکانات اول
 عبور کار خانہاے وزیر و بعد ازاں اقویاے لشکر، و بعد ازاں
 ضعفا می شود۔ بنا بریں ہر سہ طبقہ بر... برآمدہ، باقی ہیکچہ ام راہ
 نمی یابند۔ پس کار خانہ داران وزیر سر ہجوم را بچوب شکستہ پیش می
 افتند، و همچنان اقویاے لشکر چنانچہ دریں جہت و بہت و تا دو روز و سہ روز
 مردم بہ ضروریات خود نرسند، در زیر آسماں بالاے خاک گرسنہ
 می گزرا نند۔ و نرنخ غلہ، دریں حال، و سائر اوقات، در لشکر
 وزیر، دو چند لکھنواست؛ و اشیاے نفیس از قسم خوردنی
 معدوم۔ و اگر احياناً بارندگی دراں موسم بود، در لشکر شور
 قیامت ظاہر می گرد۔ و ہزاراں اسب و گاؤ و شتر و آدم در
 معرض تضرع می در آید۔ چنانچہ اگر شترے در گل افتد، دفعتاً اں قدر
 مردم می ریزند کہ ایں شتر مع بار گل فروشدہ، موجب قوام جادہ

لہ ہوئے "the difficulties of transit" لہ ہوئے: "ہزار ہا"

لہ اصل: باید کہ کمر خورہ؛ و در ہوئے "become jammed"

لہ اصل: بقی ہوئے "for a time" "جہت و بہت و کلا۔ و در

ہوئے "Confusion" لہ اصل: سیر لہ کلا لہ اصل: سیر

می شود۔ در ۱۲۱۰ھ راقم حروف دریں سفر تافیش آباد رفیق و ناظر اوضاع لشکر بود۔

مجلس ازینکہ (در) برسات این سال وزیر ٹکیٹ رائے را عزل کرده، بمسٹر چیری وعدہ کردہ بود کہ من بہ نفس خود متوجہ بکار ملک خواہم شد۔ دریں بین باران منقطع گشتہ، قصد سفر بطول نمود۔ مسٹر چیری گفت کہ کار ہاتھام ملتوی و احتمال بارندگی بہنوز باقیست؛ مناسبست اینکہ چند روز دریں عزیمت تاخیر نمایند۔ وزیر جواب داد کہ تافیش آباد عملہ را ہمراہ بردہ، در اثنائے راہ کار ہائے رو بکاری اتصال خواہم نمود؛ و بعد ازاں عملہ برگشتہ باشارہ اجراءے کار خواهند کرد۔ در منزل دوم باد ہائے تند و باران شدید شروع گشتہ؛ بسبب کثرت فیلاں و توپ خانہ تمام راہ گلی دلائی شد۔ و دو منزل دیگر در شش روز بصعوبتہ قطع گشت کہ در بیان نیاید۔ و از دریا آباد تافیش آباد دریں گلہا گویا اسپ و آدم و شتر و گاؤمرده کاشتنہ بودند۔ بعد ازاں کہ بہ فیض آباد رسیدم، اکثر کساں کہ حوالی آصف باغ، مسکن وزیر، (گزا) شتن نمی توانستند، در جائے کہ یکینیم دست عمق گل بود خیمہ ہا نصب نمودہ، برچوبہائے رخیم چار پا بہا گزاشتنہ، بسبب شدت باد و باران طناب ہائے خیمہ از جانب اندرون گرفتہ، ایستادہ می ماندند۔ و پانزدہ

لے ہوئے؛ خواہم کرد۔ لے ہوئے: "slough of mud"

لے ہوئے؛ دریا باد سے کذا ہوئے: "long (poles)"

روز بایں قسم گزشتہ بود، کہ وزیر بے حوصلہ شدہ، حکم عبور لشکر از گھاگھرا داد۔ ہماں شب پل گومتی کہ بستہ بودند، شکستہ شدہ، ملاحان از بستن آں دیگر بارہ جواب دادند۔ و ہر کارہ باخیر آوردند کہ در امکانات کہ سال گزشتہ شکار شدہ، دریں وقت پنجاہ گز آب ایستادہ۔ و پار گھاگھرا آں قدر موضع کہ در خیمہ وزیر بہ تنہائی منسوب شود، از آب خالی نیست۔ خبر ہر کارہ دروغ و برسازش عظمائے لشکر عمل کردہ، در عین بارندگی گفت کہ لشکر برگشتی با عبور نہاید۔ و جہاؤ لعل سزا ولان بر مردم تعین نمودہ؛ و خود تا پنج روز در ہماں شدت باران بکنا رگھاٹ ایستادہ ماندہ، عبور لشکر نگرانیڈ۔ و ہر مرتبہ کہ کشتی قصد آں طرف می کرد، بسبب تلاطم در گھاگھرا کہ دریں امور از دریا ہائے دیگر شدت خاص دارد، اہل آں کشتی و دایع جاں می نمودند۔ و در اں پنج روز چند کشتی و فیل غرق شد۔ روز ششم کہ خبر گزارہ نصف لشکر شنید، خود ہم عبور نمود۔ اتفاقاً میخ ہائے خیمہ از کثرت باران سست شدہ، خیمہ را کہاراں تمام شب بردست نگاہ داشتند۔ صبح ارادہ کرد کہ بجائے دیگر خیمہ برود۔ چند کر وہ ایں طرف آں طرف سیر کرد، مکانات نیافت۔ لہذا مراجعت کردہ، حکم برگشتن مردم بہ فیض آباد داد۔ بے چارہ با بہماں خرابی کہ رفتہ بودند، برگشتند۔ و بعد چند روز کہ باران موقوف شد،

لے ہوئے: "Several feet" لے پار گھاگھرا آں قدر ہوئے ندارد۔

تے اصل: میکانید تے اصل، کرارہ۔

مرتبہ ثانی بر کشتیا عبورہ نمودہ، سفر را با تمام رسانید۔
 دیگر اینکه در سفر مو (سم) قریب صد فیل مست در لشکر
 می باشند؛ و گا بہ در اثنائے مرور و گا بہ از نشین گاہ، از
 حکم فیل باناں بدر رفتہ، مردم را ہلاک می نمایند۔ و اکثر اوقات
 فیل باناں در حوالی خیمہ متمولان باین حیلہ مبلغے از آنها می گیرند۔
 و این بلا تا دوسہ ماہ روز و شب علی التواتر براں مردم نازل
 است۔

و سفر دوم او در عین شدت گرما بطرف بہرائج می باشد۔ و این
 سفر اگرچہ از یکینیم ماہ نمیکشد، اما از شدت حرارت آفتاب اسپ
 و گاؤ و آدم بسیار [ہلاک] می گردد۔ و زیرا کہ وزیر بسبب استعمال
 افیون [تا دیر در] صبح می خوابد، و بعد از اں حاضری می خورده،
 پھر روز بر آمدہ، سواری شود۔ و در میانہ ہائے خس، کہ ستقا با
 از چہا رطوف در آب پاشی ہستند، تا دو پھر اکثرے قطع راہ کردہ،
 بہ منزل می رسد۔ در انجا خیام خس و بگلہ ہائے کاہی رواں
 آن قدر بوقود بر پا ہستند کہ نشیندہ را از شدت سردی لرزہ
 بر بدن عارض می گردد۔ اما حال سائر مردم را در اں وقت،
 کسانیکہ باین درد مبتلا شدہ باشند، دانند۔
 و مشکل تر اینکہ ہر قدر کہ در لشکر یا حوالی آن واقع اند بچیت

اصل: بالارٹہ "Sleeps until very late (in the morning)" (بہوئے)

اصل: پھر روز دور ہوئے؛ after a full watch of the day کہذا ہوئے: گزروے

اصطبل و کارخانہائے وزیر ضبط می کردند و اگر فاضل ہم اند، کسے دلی خیمہ نمی کند؛ زیرا کہ اگر خیمہ در باغ بنظر وزیر رسد، صاحب خیمہ را از ملک بدر می کند۔ و این حکم از جهت رشک طبعی است، کہ در امور آسائش خلایق جلی اوست، و خصوصیت به سفر و حضر ندارد شاید این معنی قرق کردن اسبابست کہ یکے از انجمله برف است؛ باوجود اینکہ برف سازاں مکرر التماس نمودند، کہ اگر حکم فروختن بدرهند، زیادہ از حال و وجیزہ برائے سرکار جمع میکنیم، و خرج ہم کمتر خواهد شد، رخصت نداد۔ باوجود اینکہ صد ہا باغ مملوکہ در لکھنؤ و فیض آباد و نواح ہر دو مکان دارد، و میوہ و گل از انہا این قدر می رسد کہ ہزاراں پوچ، کہ در اردلی می باشند، می خورند، معہذا فاضل می آید، و گندہ شدہ در می افتد؛ در موسم انہ جمع باغات مردم لکھنؤ و فیض آباد ضبط می کنند۔ و بدین سبب جایہائے بیاری از غربا بتاراج پیادہ ہا کہ بضرعی باغ نامور اند، می رود۔ ضبط و فروختن گل کیوڑہ و گلاب و سائر خوشبوئے ہا بحدیست کہ عرق کیوڑہ را از بنگالہ در اں ملک می برند۔ و مردم اشرف در کتھائی اولاد خود گلہائے از جنگل چیدہ ہا ساختہ در گلوئے مہاناں می اندازند، زیرا کہ فروختن گل جنگلی ہم در شہر منع است۔ و فواکہ کہ قلیل الوجود است،

لے ہوئے: "Prohibition"; اصل: فرق لے کذا۔ ہوئے: "houses"

و شاید باری یعنی "باڑی" باشد۔

ہمیشہ ضبط؛ اما مثل خر پڑہ وانبہ؛ آل ہم در موسم تا پانزدہ روز ممنوع
 است۔ و از اسباب و پوشاک و سائر اشیائے آسائش انچہ کہ
 بضبط تواند آمد، نیز قرق می باشد۔ چنانچہ شخصی اختراع صنعت
 جدید کردہ، چھینٹ ہائے نفیس در لکھنؤ بروئے کار آورده؛ وزیر
 فرمود کہ انچہ ساز دہمہ را بوسے رساند۔ اتفاقاً جامہ از ہماں چھینٹ
 در بر کسے بنظرش در آمد۔ استاد چھینٹ ساز را، با آنکہ مرد
 آدمی و استاد چہار صد پانصد شاگرد بود، بر خر سوار کردہ بشہر
 گردانید۔ و تجار اسب، و شہر جنسے، تا جنس خود اول نمایند و از
 دست و زبان راجہ مہرا ایدانگشند، قدرت فروخت بدیگر کساں
 ندارند۔ و شاگرد پیشہ روشناس و مصاحبان او در سفر و حضرات
 زنان حییٰ الہخانہ خود ممنوع اند۔ و ہر کارہ ہا برائے اینکار متعین؛
 و ضبط حدیث کہ اگر بے چارہ در پہر شب مخفی بجائے میرود، گرفتار
 می شود۔ و سائر این حالات تا کجا نگارد، زیرا کہ نوشتن معاصب او
 قصہ نیست، چہ کتابے ضخیم خواہد شد؛ اما این قدر کہ تعلق بہ خلق
 داشت، و از ضروریات وقایع نگاری بود، ثبت افتاد۔ و اگر امثال
 این امور ہم ترک شود، پس زمان او وقایع نخواہد داشت۔

۱۔ اصل چٹبہ۔ ہوتے: "Calico Printing" و "Chintz"

۲۔ "دہر جنسے" ہوتے ندارد۔ ۳۔ اصل: فروش۔

۴۔ حاشیہ ہوتے: "A man of low origin, a kahar by caste raised"

۵۔ کنزا۔ to a confidential post by Asafud Daulah

وقایع ۱۱۹۴ھ

۶۱۶۸۰

دریں سال مرتضیٰ خاں بڑیچ کہ رسالہ دار دو ہزار سوار بود، برطرف شدہ
 بہ لشکر ذوالفقار الدولہ رفت۔ و این مرتضیٰ خاں نیز از حجابان حیدر بیگ
 خاں است کہ بعوض آں دید انچہ دید۔ و مسٹر ٹیلٹن معزول شدہ،
 بجائے او مسٹر ہوزی و بعد چنرے مسٹر پرلین بدال کار منصوب
 گشت۔ و در اواسط این سال جنرل کوٹ وارد لکھنؤ گر دید۔ وزیر
 تالہ آباد استقبال او کردہ، مراتب ضیافت بتقدیم رسانیدہ
 ہمیری و نسر، ہوشیار جنگ، و مسٹر جانسن در اں سفر با جنرل و ہمہ
 کارہ او بودند۔ و کرنیل ہائے از سردار بخدمت جنرل پیوستہ،
 چون از حیدر بیگ خاں آزردگی تمام داشت، اظہار معائب و
 ارادہ گو شمالی او کرد۔ اما چون جنرل در ہماں زودی بحکم کونسل
 قصد معاودت فرمود، آں امر موقوف ماند۔

PURLING ۛ HUSSEY ۛ

HARRY VANSITTART ۛ

وقایع ۱۱۹۵ھ

۸۱ - ۶۱۷۸۰

دریں سال مسٹر برسٹو از ولایت بکار لکھنؤ منصوب شدہ، بلکلکتہ، و از انجا وارد لکھنؤ، و مسٹر پرلین معزول گشت۔ و حیدر بیگ خاں بسبب بد سلوکی کہ کردہ بود، چند روز متزلزل ماندہ؛ دریں اثنا مسٹر مثلٹن و جانن صاحب شریک کار مسٹر برسٹو گشتہ، خاطر او قرار گرفت۔ پس آنچہ معاملات کہ تعلق بہ کمپنی داشت، از قبیل مکاتیب رسانی وغیرہ، بہ مسٹر برسٹو باقی ماند؛ و گفتگوئے فیما بین گورنر و وزیر، و تحصیل زر، و تقسیم آں بہ کنپو باآں دو کس محول گردید۔ چون حیدر بیگ خاں نیز میل خاطر بانظرف نداشتہ، مسٹر برسٹو روداح افتاد؛ و مسٹر برسٹو تاب اہانت ہائے حیدر بیگ خاں نیاوردہ رو بلکلکتہ آورد۔ در اں ہر دو کس استقلال یافتند۔ و در ہماں نزدیکی قضیہ چیت سنگھ باگورنر ہستین رودادہ؛ و بد اں سبب در ملک وزیر فتنہ و فساد بسیار شد۔ ہزاراں کس از دست زمینداراں مقتول گردید۔ در انوقت حیدر بیگ خاں

لے کذا۔ ہوئے: "Bristow's influence was gone"

با فوج شائستہ چند کروہے [بہ] بنارس رسیدہ بود۔ آتا از بہت جین حبلی
 بخد مت گورنر رسیدن توانست؛ و چون دلالاں سخناں نرم و شیریں
 بچیت سنگ در میان آورده، با و توسل جست۔ و ایں در نظر او حزم و
 دنیا داری بود، یعنی غلبہ ہر طرف ظاہر شود و با آن طرف پیوند د۔ و
 اما وزیر چند منزل از حیدریگ خاں عقب تر بود کہ خبر مذکور شنید۔
 در اں وقت سالار جنگ احمق و دیگر رفقاءے خانہ بر انداز وزیر و
 مادرش باہر دو خواجہ سرا مشورہ معاودت، بملک و پر داختن
 با حوال آں می دادند؛ و می گفتند کہ مسٹر مثلٹن و تمام انگریزاں
 بر طرف شدند، چہ ضرور است کہ خود را در بلا اندازیم۔ آتا وزیر
 بسخناں آں اہلہاں فکر دہ، بدل قومی خود را بہ گورنر رسانید؛
 و بعد الفراغ آں قضیہ، رخصت شدہ، راجع بہ لکھنؤ گزید۔ دریں
 سفر بسبب اینکہ گورنر از حرکت وزیر خوشنود گشتہ بود، حیدریگ
 خاں کار بسیار از و بر آورد۔ از انجملہ [برطانی] جمیع سرداران
 انگریز کہ در پلٹن ہائے وزیر حکم رانی می کردند، معہ پلٹن ہائے
 شاں، و برطانی ہر کس از انگریزاں کہ بسبب سفارش گورنر یا
 دیگرے در لکھنؤ قیام داشتند۔ دیگر رخصت عزل میجر آسبرن
 است از پرگنہ اراٹل کہ مومی الیہ مشغول تخیر ملک بندیلہ و پرگنات
 بسیار بجنگہا ہائے سخت از دست آنہا بر آورده بود، دیگر تخفیف

لے اصل احب ہے ہوئے: "dismissal"؛ و مخطوط ندارد۔

ہے ہوئے: "Osborne" لے اصل اراٹل

از تنخواہ کپیوے کرنیل گاؤر کہ بدکھن رفتہ بود، از انجملہ است۔
 و ہمدریں سال عزل کرنیل ہائے از ملک سرور، و نصب
 عبداللہ بیگ ترک سوار ملازم بکار کمپنی بود؛ بعد برطرفی بہ لکھنؤ آیدہ
 بتوجہ مسٹر برسٹو سزاوول فرخ آباد شدہ در عرصہ چند سال زروا
 بدست آوردہ۔ چون برضائے (حیدر) بیگ خاں پرداختہ
 بود، دریں وقت اینکار یافت۔ اما بعد چند ماہ از دست امیر
 بیگ نامی مغل، کہ تنخواہ دار و میر معروف و با آب بود، برسر
 فتنے کہ از اں خوں گرفتہ برآمد، بعالم آخرت شتافت۔ و امیر
 بیگ و برادرش ہم کشتہ گشتند۔

اما مجملہ از حال کرنیل اینکہ حیدر بیگ خاں، بسبب اینکہ
 دخل انگریزاں در اں ملک نمی خواست، و اہانتے کہ بر سرور
 بہ مشرکیان اور سیدہ بود، ہموارہ در صد بدنامی و عزل کرنیل
 می کوشید؛ تا اینکہ مزاج گورنر ازوے منحرف یافتہ، او را
 بجزرت ظلم و ویرانی ملک سرور و تصرف مال وزیر متہم ساخت۔
 و در حضور گورنر [و] کونسل بدنام کردہ، [بمعاذرت] او پرداختہ
 و اں سخناں بے فروغ از یکے بدگیرے رسیدہ، حالا تمام
 انگریزاں بدون اینکہ کسے از سرکار آگاہ باشد در ملازمت و بد
 کرداری وے سخن می گویند۔ لہذا حقیر بے آنکہ حق رفاقت

لے اصل: میگویند۔ لے اصل کہ مخزورہ و باقی ماندہ "بعلا....." در فہمی آید؛
 و ہموے: "endeavoured to get him removed"

در نظر باشد، از روی صدق مجمل از واردات عمل بقلم می آرد؛
تا بر منصفان و نادانان، اصل حقیقت ظاهر گشته شاید داغ آل
بدنامی نیز برود.

و بیاید دانست که اظهار حیدر بیگ خاں سه امر است:
کثرت ظلم؛ و ویرانی ملک سرور؛ [و] اندوختن از خیانت.
اما حقیقت ظلم و ویرانی اینکه سرور ملکست که قبل ازین
بصد سال بقدر کم و در روپیہ حاصل داشته. و در عهد نواب
مرحوم شاید تا بست لکھ بعل می آمد. و علان حیدر بیگ خاں
زیاده از دوازده لکھ وصول نکردند. و کرنیل بیست و دو لکھ
روپیہ، بلا خرچ، بسرکار وزیر رسانیده. و باعث کمی جمع ملک
باین درجه، راجهائے حرا محو از آنجا بغرض ہائے نفسانی شده اند.
و رعایا مدار معاش خود بر منافع مواشی گزاشته، عمل زراعت
موقوف کرده. چنانچہ دیدیم کہ صد سال قبل دو ہزار جمع آں بود، حالا
صد روپیہ جمع؛ و با وجود آں پانصد خانہ رعیت کہ ہر یک مالک
پانصد و شش صد مواشی است، در آن وہ موجود است. و زمین
سرور آنقدر قابل است کہ در ہماں سال بنجر می کشند،
حاصل ربیع می گیرند. با وجود زمین چنان و کثرت تمول رعایا، بہ
فساد راجہ ہا، و بے قوتی عمال، (جمع) آں ملک درین ایام بہ وہ لکھ رسیدہ.

لے کذا۔ ہوئے: "may be removed" تہ ہوئے

تہ اصل: علم کے اصل: کر دیدہ اس: کی تہ اس: نیل تہ اس: فرشتہ اس: پیچھے اس: ہی کر دند۔

الغرض کرنیل اس معنی را فہم کردہ، پس زیر قیل و قال بسیار وقضایاے بے شمار آں مفسداں را از ملک اخراج کرد؛ و رعایاے خود را کہ ہمیشہ در کشمکش آہنہا گرفتہ بودند در حمایت خود گرفتہ بناے آبادی گزاشت۔ دریں قضایا اگرچہ چند پر گنہ طرف گورکھپور کم جمع شدند، آتا اکثر محالات برمی نمودند، و کم جہاں ہم زود در افزائش بود۔ چنانچہ در سال آخر بقدر سی و پنج لکھ بعل آمد؛ در سہ چہار سال دیگر امید بود کہ جمع آں بنجاتا پنجاہ لکھ برسد، کہ عزل کرنیل شد۔

القصہ راجہ با بعد زدن دست و پا بقدر توان، از کوہسار و جنگل رفتہ، و در حمایت زمینداران سلطان پور و اعظم گڑھ بر لب گھاگرا مسکن گرفتہ، گاہ گاہ می انگلیختند۔ لہذا کرنیل بہ حیدر بیگ نوشت، کہ مثل من عامل، و اس چنین قابو، شما را دیگر میسر نخواہد آمد؛ مناسب آنکہ سعی نمایند کہ اخراجیان از آنجا بدر شدہ، متاصل شوند۔ و حیدر بیگ گوش باں سخن نکردہ؛ آنجماعت بسبب راج خود با قوت و فتنہ فرصت ماندند۔ و در قضیہ بنارس با مرچیت سنگھ و خواجہ سرایان بیگم عبور گھاگرا، و نایبان و متوسلان کرنیل را قتل و تاراج و اخراج کردہ، رعایا را از جہت اطاعت کرنیل در امر آبادی باز خواست بلیغ کردند۔ چنانچہ دوسہ ہزار

۱ اصل: گرفتہ شد ۲ اصل: کوہ کور ۳ اصل: کوہسال و جنگل۔

۴ اصل: از آنجملہ بدروں ست ۵ اصل: متوسل؛ درپوشے " Agents "

رعیت، و دوسہ ہزار کس از متوسلان کرنیل، دریں قضایا کشتہ گشتہ۔ ازاں باز آں ملک ویراں شد؛ و آں قدر بعجل آمد کہ، نابان حیدر بیگ بنا بر ضعف خود و قوت مفیدان وصول کردن نتوانستند۔ و حزم کردن انگریزاں بحرف حیدر بیگ خاں از جهت آں شد نہیاست کہ در اخراج مفیدان و متوسلان آنہا کہ واجب الدفع بودند و ہستند، و قحط سالی وسط العمل، و کم جمعی ملک، با کرنیل صفت و ضووح پذیرفتہ بود، کہ در بیچ یک تقصیر کرنیل را دخل نہودہ۔

اما در اندوختن از کرنیل بیچ شکستہ نیست، لکن نہ از طریق خیانت؛ بلکہ آں امر بسبب قوت و کار دانی اوست و رقائش کہ ڈاکٹر بلین و میجر مکڈانلڈ و کپتان فرینکلن و کپتان گارڈن و میجر لومسن وغیرہ بودند؛ باشد؛ زیرا کہ آں د منفعت کرنیل را بعد ادائے جمعے گردانند کہ از حیدر بیگ خاں قرار یافتہ؛ و بسبب بجمع سنوات قبل بسیار افزوں بودہ۔

اما سبب گرانی خاطر گورنر ہستن از کرنیل ایں بود، کہ کرنیل با وجود اینکه پنج شش ہزار سوار و پیادہ آراستہ با خود، و اتصال بہ بنارس داشت، بمدد او رسیدن نتوانست۔ و کرنیل دریں باب ہم تقصیر ندارد؛ زیرا کہ او بگرد استماع

اصل: جرم ہوتے: "conclusion drawn" سے: کردند۔ سے: اصل: قحطی سال۔
کے ہوئے: "Blain" سے: ہوتے: "Lumsden" سے: اصل: افزودہ۔

آں قضیہ، خود باد و ہزار کس از محاذات فیض آباد، عبور گھاگھرا نمود۔ و
 کپتان گارڈن و سائر سرداران فوج خود را، دکہ در ملک پراگندہ
 بودند، حکم داد کہ ہر یک از محاذات مسکن خود عبور کردہ، در سلطانپو
 بوئے ملحق گردند۔ و ہر یک از اں سرداران کہ عبور کردند، از دست
 اخراجیان مذکور (کہ) کنار دریا مستعد بودند، تاراج و کشتہ
 شدند۔ چنانچہ کپتان گارڈن با پانصد شش صد سوار و پیادہ
 بسبب سرعت سیر می توپخانہ عبور کردہ بود، تمام [روز] با مضل
 جنگیدہ، خود بنواح ٹانڈہ، کہ غلام باقر علی خاں از جانب نواب بیگم
 عامل آنجا بود، رسانید۔

و قصدش آن کہ شب در آنجا آرام گرفتہ، روز دیگر ہچنان
 جنگ کنار قطع طریق نماید۔ اما عامل ٹانڈہ مردم خود را مستعد
 دفع کپتان مسطور کردہ، و مانع دخول گشت؛ و کشتیہا، از نالہ
 کہ عمیق و مابین ٹانڈہ و کپتان موصوف، بطرف خود کشید۔
 لہذا آں مردم بے حواس شدہ، یراق ہارا انداختند؛ و در اں نالہ
 در آمدہ، زیادہ از نصف قلیل دو غریق گشتند۔ و کرنیل، باوجود
 استماع ایں چیز ہا، با ہماں قدر مردم کہ ہمراہ داشت، از فیض آباد
 ارادہ بنارس کرد۔ در اں وقت، سواران ہمراہی او، کہ
 از پیادہ اکثر بودند، باغوائے خواجہ سریان بیگم، قبول رفاقت
 نکردند۔ کرنیل، سچانہ سرداران آنجماعت، کہ بعضے قابل بارو

سلام او ہم نبودند، رفتہ، ہر چند تحریریں کرد، سودمند نیفتاد۔
پس ازاں جانب مایوس شدہ، بعزم محافظت چھاؤنی، کہ در انجا
خزینہ و اسبابش، و جمعیت عظیم از بہاں اخراجیان در نواح
بارادہ تاراج جمع آمدہ بود، عطف عنان بایں طرف داد۔ بساید
دانست کہ دریں وقت کرنیل حقیر را با دو صد سوار و پیادہ بمحافظت
چھاؤنی گزارشتہ بود۔

بعد عبور کرنیل از سہ جانب چھاؤنی قریب پنجاہ ہزار راجپوت فراہم
گشتہ، قصد ما داشتند۔ اما چوں ہر چہا طرف چھاؤنی نالہ ہائے
عمیق و بر سر سیر انہا خبر دار می تمام بود، آنجماعت را در ہم رسانید
اسباب عبور توقف شد؛ و نوزدہ روز و شب مارا در عجیب
انقلاب و ترصد ہلاک گزشتہ تا ایکہ بواسطہ رسیدن کرنیل
زندگی نو یافتیم۔ الغرض، آنکہ از ہر جانب رفیقان و افواج کرنیل
بہ چھاؤنی رسیدہ، قریب پنج ہزار آدم جمع شدہ، اما راجپوتان
ہم چنان بر ارادہ خود تصمیم داشتند۔ دریں اثنا دو پلٹن از کانپور
بمدد کرنیل رسید؛ و کرنیل جمعیت سابق و لاحق را سہ حصہ
کردہ، در یک روز بچنگ آنہا کہ سہ فرقہ بودند مامور گردانید۔
اتفاقاً آنہا آنروز در سول عبور و نیمہ این طرف آنہا بودند؛
کہ فوجہا رسیدہ بہ سزائے آنہا پرداختند۔ و جمعیت از آنہا

لہذا ہوئے: "Beads" سے حاشیہ ہوئے "کڑاہہ مخطوطہ، آٹکینو"
مرتب است بمعنی سلطان پور مسطور "لہذا ہوئے: "They were crossing"
لہذا اصل: سسر سے ہوئے: "نیے"

غرق و قتل گشتہ، بقیہ متفرق گشتند۔ و کرنیل راہ یافتہ با جمیع اسباب بہ لکھنؤ آمد و [در] لکھنؤ ہر دو پلٹن او بر طرف و متفرق گشتہ۔ کرنیل بعد چند ماہ، بقصد انتقام حیدر بیگ خاں ہنگلہ رفت؛ و بعد سوال و جواب از کونسل ناامید شدہ، و ہمیں دوسہ روز غصہ گیر، و روانہ عالم اخیر گشت۔

دیگر از وقایع این سال اینکه حیدر بیگ راجہ صورت سنگہ راجہ تدارک اختلالاتی کہ از گشتہ شدن بی وقت عبداللہ بیگ رودادہ بود، بہ ملک سرور فرستادہ۔ و مومی الیہ از عہدہ کار آنجا بخوبی می توانست برآمد؛ اما چون زیادہ از چہارہ پانزدہ ماہ نماندہ، از آنجا بہ بریلی مامور گشت، عملداری او فائدہ ندادہ۔

و ہمدریں سال بسبب کوتہ اندیشی، کہ سابق در قضیہ بنارس و کرنیل ہانے گزشت، حکم ضبطی جاگیرات سالار جنگ و نواب بیگم از کونسل بہ مسٹر مثلٹن [و مسٹر جانسن] رسیدہ۔ جاگیر نواب بیگم بہ مرزا شفیع خاں نامی مغل ایرانی روالہ شد؛ و جاگیر سالار جنگ، بنا بر اینکه از بیست و ہفت سال از عمل الماس علیخان بود، بوسے بقرار ماند، بشرطیکہ بہ سالار جنگ چنے ندہد و جمع آنرا مع توفیر بہ سرکار رساند۔ و حیدر بیگ درین وقت قابو یافتہ، وزیر [را] اشارہ کرد کہ زر

قط کپنی را بر نواب بیگم حوالہ نماید۔ و بیگم قبول نکرده، باعث
 لشکر کشی وزیر بغیض آباد گردید۔ مسٹر مثلٹن و مسٹر جانسن دریں سفر
 همراه وزیر بودند۔ خواجہ سرایان (راحمق) بجمعیّت سه چهار ہزار کہ
 داشتند قصد حصار می شدن نمودند؛ اما بعد نصب توپہا و
 مشاہدہ علامات جنگ، نواب بیگم ہر دو خواجہ سرا را پیش وزیر
 فرستادہ، خود بدولت خانہ نواب عالیہ پناہ برد۔ آں بے چارہ
 بہ ضرورت در حمایت عروس آمدہ، بدیں سبب جاگیر او نیز ضبط
 شد۔ و وزیر کہ از عہد طفلی از بندگی ہر دو خواجہ سرا دل برداشتہ
 در اں وقت جولان آہنی در پاسے آنہا انداختہ، از مراتب
 ضرب (و ستم) و اہانت دقیقہ فرد گذاشت۔ و بقدر پنجاہ
 لکھ روپیہ نقد و ہمیں قدر اجناس نقرہ و طلا و پارچہ از کندوکوب
 خانہ مادر بدستش افتادہ، عنان مراجعت بلکھوتافت۔ و
 حیدر بیگ خاں کہ حیانت بخشیدہ بیگم [و] بہار علی خاں بود،
 مطلقاً در تہ فیہ آنہا سخن نگفت؛ بلکہ چنانچہ معلوم شد، باعث
 مزید [بد نصیبی آنہا] گشت۔

لہ کذا۔ و ہوئے: "appliances of war" سے اصل: سبک۔ سے اصل: "طین"
 و ہوئے: "life" سے مخطوطہ بعد مزید این قدر عبارت ندارد و در
 "(the cause of aggravation of) their misfortune"

وقایع سال ۱۹۶۱ھ

۱۴۸۲-۱۴۸۱ھ

دریں سال قضا یا سے حقیر باجید ریگ خاں رو دادہ - محلے
ازاں اینکہ حید ریگ خاں کہ از ہنگام ورود دوم بارہ مسٹر
برسٹو جبری گشتہ بود، بعد ملاقات گورنر و دیدن الطاف
و استقلال یافتہ جبری تر گشت - و در لباس فرماں برداری
بغی و تمر دظاہر کردن گرفت - چنانچہ کار ہائے رو بکاری بکار
کمپنی را بہر حیلہ کہ می توانست، دفع می داد؛ و اگر دفع ممکن
نبود، بوقت دیگر می افتاد - و اگر آنہم بیسر نمی شد، مدتہا آ رہے
و بے [و] و معذرت ہا از زبان وزیر می گزرانیدہ - دیگر ماندہ
بعد ازین فریب ہا [از] دہ یکے و از بسیار اندکے رو ایساخت - مسٹر
جانشن و مسٹر مثلثن کہ بہر آورد کار از دست او (دامور) بودند
نہیں دل و ہمیشہ مشغول کشمکش او بودند - و الماس علی خاں درین
وقت قابو یافتہ، چند سال پیہم او را بیم و امید نمودہ، بہ جمع کمی

لے اصل: یکی ماندہ بعد از مرسدہ یکی و از بسیار اندکی و از ہوئے تصدیق متن میشود -

می گرفت۔ وسائر عمال بطرف الماس کمی جمع و افزائش خرچ اختیار کردند۔ وحیدریگ، بسبب مشغلہ گماشتگان [انگریزی] بہ خیانتی کہ میان او و عمال بود، ترسید؛ بجز استرضائے آنہا کارے نتوانست کرد۔ وہ ہمیں در چند سال ثلث [جمع] کہ یک کہ ور باشد، بنوعیکہ تفصیل آں بعد ازیں آید، از میانہ رفت۔ و عمال خود سر شدہ، ہر سلوکے کہ خواستند با او و رعایا می کردند۔ و اقویائے رعایا۔ بجاں آمدہ، شروع بہ تفرود نمودند۔ بنا بریں بے انتظامی و توقیف کار ہائے کمپنی رائے ہر دو حصتا ہداں قرار یافت کہ در برآمد کمپنی دست نگر او د نباید بودہ و کسے را پیش آوردہ (بعضے) کار ہا بوساطت او حاصل باید نمود تا او کم استقلال و تابع گردد۔ چنانچہ اسماعیل [بیگ] شورہ و شیخ شفیع اللہ و مرزا شفیع خاں و مراد اللہ خاں و دوسرے کس بہمیں غرض بنوبت پیش آمدند۔ وحیدریگ خاں بعضے را با ملنا بخود رفیق کرد؛ بر بعضے اثبات خیانت کردہ در کار انداخت۔ و جرمی تر شدہ در صد مسٹر مثلٹن و جانن برآمد۔ چنانچہ دریں وقت بغرض بے انتظامی جاگیر ات کہ در عہدہ مسٹر مثلٹن (بود) حیلہ ہا برانگیخت۔ از انجملہ بلیسر سنگھ کہ زمین دار جاگیر و از مدتی بہ پانصد روپیہ در ماہہ بیگم قناعت

لے اصل: عاں۔ تے مہے "دو کس دیگر" تے اصل: "دو"۔ ہوئے:

"allowance from"

نموده، آنروحمے جن ساکن بود، ایما و اشاره بامکر و فساد کرد. و
 آن فتنه قریب دو سال طول کشیده. با وجود اینکه تا دوسه پلٹن
 انگریزی و شش ہفت ہزار فوج وزیر بدانکار مامور شدہ، اخراج
 او بوقوع نہ، انجامید؛ زیراکہ مرزا شفیع خاں گماشتہ
 مسٹر مثلٹن، در باطن بچہ رریگ ساختہ بود۔ و افواج ہندوستانی
 بسبب اشراق بہ مرضی حیدر بیگ، و افواج انگریزی بسبب
 اشتمال ہندوستانی کارے از پیش نمی برد۔ و مقارن آن اہل
 علی خاں، با اشارہ او، پنج لکھ جمع جاگیر سالار جنگ ظاہر کردہ
 در اثناے جواب و سوال معاملہ استعفی داد۔ و خیال آو این بود
 کہ ایام تحصیل سہ چہار ماہ مانده، و زمینداران جاگیر از
 بیست و ہفت سال معروف می ہستند؛ البتہ بنا بر حصول رضائے
 من رجوع در معاملہ نخواہند کرد؛ و کار آن جاگیر ہم مثل جاگیر
 بیگم اتر، و عجز مسٹر مثلٹن بر خودش و ہمہ خلایق ظاہر خواہد گردید؛
 و از آغاز سال آئندہ فصلی بہ ضرورت ہر دو جاگیر باز بمن
 تفویض خواہند کرد۔ آتا مسٹر جانسن کمر بانظام آنہا و پیش
 رفت سخن خود جزم بستہ، از احقر در آن کار استمداد فرمودہ۔
 و حقیر بسبب خوف مخالفت حیدر بیگ عذر آورده۔ و مسٹر
 جانسن اصرار بلیغ کردہ باستظہار وعدہ حمایت و اعانت

۱۔ ہوئے: "on the other side" تہ اصل: بکبر فساد۔

۲۔ اصل: خیل۔

مشغول آنکار نمود۔ وحیدریگ و الماس در آغاز کار بہ غرور قوت، [و] ملاحظہٗ ابتر یہائے جاگیرات و پرگنات آنہا، در تمام صوبہ گمان انتظام از دست حقیر نبرده، حائے بر نداشتند۔ اما [اشراق] با بسیار شکستہ شدہ، ہمانقدر [کہ] قردمی ورزیدند در صد فرمان آمدند؛ زیرا کہ دسبہولت سرانجام، من کار صوبہ را نصب العین آل دوکس و سایر عمال ایشان شد؛ چہ جمع این جاگیرات اگر چہ زیادہ از بیست لک [نمود]، پرگنات آل در تمام صوبہ متفرق بودند۔ و نائبان من اطلاع و محرمیت، اکثر پرگنات بہم رسانیدہ، و از کار خود فراغ کردہ، منتظر فرمان ایستادہ؛ بنا بریں رسم کثرت بخی وحیدریگ و (خواستن) کمی ہر سالہ الماس و سایر عمال بر طرف گشتہ، شروع باضافہ دادن نمودند۔ چنانچہ صدق این دعویٰ از ملاحظہ کاغذ سنوات قبل و بعد از این سال کہ در دفتر وزیر موجود است، بوضوح بینواں پیوست۔ و جمیع کارہائے آنخانہ رو با تنظیم آورده، روز بروز این معنی در ترقی بود؛ کہ دریں عرصہ بخواہش روزگار بازی دیگر، کہ بعد ازین تفصیل کردہ خواہد شد، بر روئے کار آمدہ

لے در اصل بیاض: "Many respectable persons"

لے اصل: بیان کہ اصل مجربیت۔ "Knowledge" کے اصل: سنوات۔

ھے اصل: می تواند۔ لے ہوئے: "مسلط جالن" کے کڑا: "made light of me"

جہاں بکام مفسداں گشت۔

آتا خدمتے رکہ، دراں ایام از دست حقیر برائے سرکار
وزیر بعل آمدہ، سہ است؛ یکے گرد آوری دو لکھ روپیہ
توفیر از جاگیر سالار جنگ، کہ الماس جمع آں پنج لکھ ظاہر
کردہ؛ حقیر ہفت لکھ بسرکار رسانید۔ شرح آں اینکہ زمینداران
جاگیر، چنانچہ (رگمان) الماس بود، در ابتدا گرہ بخنند۔ و پس از انکہ
قولنامہ (متفقین) باینکہ بعد از اس عوالہ الماس بخوانند شد، بہ مہر
مسٹر مثلٹن بآنها رسید، رجوع کردہ اظہار ظلم و ستم الماس
نمودند۔ قرار معاملہ بدیں یافت، کہ قدرے کمی گرفتہ تحصیل
خام الماس را بسرکار رسانند۔ چنانچہ با وجود دادن سی ہزار
روپیہ کمی، ہفت لکھ از اں جاگیر بوصول آمد۔ چون الماس
در سائر محالات متعلقہ خود ہمیشہ اظہار کمی می کرد، و جمع ایں
جاگیر ہم کم نوشتہ دادہ بود، و ظاہر شدن دو لکھ روپیہ
توفیر موجب اظہار زردی و باعث زبان بندی او از
خواستن کمی ہر سالہ می شد، و ہمیں قیاس بر تمام نائبان
حیدر بیگ نیز جاری می کردند؛ دریں وقت الماس و حیدر
بیگ دست و پاے بسیار زدند کہ حقیر را فریب دہند
آما مفید نیفتاد۔ و از انجملہ حیدر بیگ خاں دو لکھ روپیہ
توفیر را اذن تصرف بحقیر داد، بشرطیکہ بمسٹر جانن ظاہر
نکند و در باطن (معاونت) حیدر بیگ خاں ننمایم۔ آما حقیر
بمقتضائے حق مسٹر جانن قبول سخن (دوے) ننمودم، و پردہ

اں ہر دو کس کہ در اں چند سال استمرار یافتہ ، علانیہ
دریدم۔

و خدمت دوم شکست و استیصال بلیصدر سنگھ است
کہ وزیر لکھ روپیہ مشروط تنکین فساد او، بہ کسے کہ سرانجام
آ نکار نماید، قبول کردہ بود۔ و عظمت راجہ مسطور حاجت
بہ بیان ندارد، زیرا کہ ہم چشم وزیر و از عہد صفدر جنگ
الی الان غنیم صوبہ بود۔ و آخرت در سہ علی صورت گرفت۔
اول آنکہ طبع ہرقوماں را از وسع رم دادم، و تفرقہ در ملک
جمعیت او انداختم۔

زیرا کہ مرزا شفیع خاں پانصد روپیہ در ماہہ او با اشارہ
حیدریگ موقوف کردہ، باعث حرکت او شدہ بود، و
برادران و ہم قومان حق بجانب او دیدہ، پہلو تہی کردن نمی
توانستند۔ لہذا حقیر در حضور برادران او و کیلش را طلبیدہ
تا دو ہزار روپیہ در ماہہ جائداد آں دیہات لکھہ ازاں پانصد
روپیہ در ماہہ درسا لہائے گزشتہ برائے خود وصول کردہ ابراہیم
او مقرر کردم۔ اما او بسبب داعیہ ہائے عظیمہ قبول نکردہ، بر
برادرانش معلوم شد کہ بہت زیادہ طلبی استرا را
بکشتن می دہد۔

لے ہوئے، "rival" لے ہوئے، "on which he
had previously received 500 rupees a month for his support"

و عمل دوم اینکہ در اطراف آن ملک جنگل و بمان آن بعد
 ہر چند کمرہ موضعے حصین بود۔ و عامل سابق ہمیں کہ (بروں)
 آورده، از مقامے بدر می کرد، بدون تخریب آن مقام از
 عقب اومی شتافت؛ و ہم چنین از (آنجا) بجائے دیگر و
 بعد از ہمہ باز بہ مکان اول دورہ می ساخت۔ و این امر بہت
 بلبدر سنگھ سودمند بود؛ زیرا کہ اگر بہ یکجا متحصن می شد، تحصیل
 طرفیکہ از آنجا دور بود، دسترس او نمی شد۔ لہذا حقیر سید
 چہار صد بیلدار نوکر کرد؛ و از [ہر] جا [کہ] بدر کردم
 جنگل و قلعہ آنجا خراب کردم، تا جائے تحصن او باقی نماند۔
 و عمل سیوم جنگیت کہ باوے کردم۔ و بیان آن اینکہ در
 وقتے کہ میاں من و بلبدر سنگھ غبار نزاع شدت ارتفاع داشت
 خبر بر خاست مسٹر مثلٹن و تعین مسٹر برسٹو بن رسید۔
 مسٹر جانن چنانچہ نماید، سابق ازین بکلمتہ رفتہ بود۔ حقیر را
 پاس وفا و دغصہ) مفارقت آن دو کس و از خار صحبت حیدر
 بیگ بدین داشت کہ استعفائے کار کردم۔ و ہر چند مسٹر مثلٹن
 نوشت کہ مسٹر برسٹو، بچوں من صیانت در [کار] تو خواہد کرد
 تسلی نشدہ؛ حسابات خود را از آن سرکار (ممنوع) نمودم۔
 و حیدر بیگ اگرچہ انتقام از من منظور داشت، اما بنا بر عاقبت
 بنی و خوشنودی [بر استعفائے من، بلا احتساب اگر ارام

لے ہوئے؛ "went against Balbhadra in force" ہمیں... میکرد

لے ہوئے؛ ای لفظ تعین "ندارد" خوشنودی (اصل)

کرده. و بعد ازین [حقیر از مقابل بلبدر سنگہ بر خاستہ بموضع
 کہ سہ طرف آں آب و در حصانت) داشت، نقل کردم. و
 بلبدر سنگہ، کہ خبر ضعف من از سابق داشت، ازین حرکت
 بسیار جری شدہ، بنجیمہ گاہ من ڈیرہ ساخت. و بلوایے گوانزل
 اطراف لشکر حقیر بنوعے فرو گرفت، کہ ہر کس سر بر آورد،
 بعالم دیگر شتافت۔ حقیر بعزت این معنی و پاس نام آوری
 قصد جنگ با او جزم نمودم۔ و در روزے کہ بکنار گنگ برائے غسل رفتہ
 بود، باششصد ہفت صد کس ہمراہیان کہ (عزل) من نہ استند، بخوش
 بردم۔ اما بہ سبب اغوجاج راہ، دیر کشیدہ، مقارن تلافی شب
 باخر رسید۔ و بلبدر سنگہ کہ خبر دار و مستعد ایستادہ بود، بلاخطہ
 قلت جمعیت حقیر، عازم جنگ گردید۔ و آں پیکار تا دوپہر امتداد
 یافتہ، فریقین چند دفعہ یکدیگر را دو انیدند۔ و بعد زوال علان
 فتح بجانب ما نمودار شدہ، بقریب ششصد ہفتصد راجپوت نامی
 آں ضلع و برادران قریب او در میدان کشتہ شدند۔ و
 بلبدر سنگہ، با بقیتہ السیف بکنارہ دریائے گنگ گریختہ

لے ہوئے: (Pleased) with my retirement, and gave me

acquittance receipt without going into accounts. After

شدہ: "Concourse of unbelievers"؛ و مکن کہ لفظ کافران با

تے ہوئے: "river" تے ہوئے: ششصد کس "واو" ہفت صد "ندارد" ہر دوہم راسل تے ہوئے:

"مقارن تلافی" نذر دئے اصل: قلب و پوئے: "Paucity" یعنی کمی دارد۔ تے: "یکار دوہر" اصل

آغاز عبور کرد۔ در اں وقت مردم حقیر رسیدہ شروع بشک
تفنگ نمودند۔ و از جملہ پنج کشتی، دو کشتی مع اہل آن، کہ بقدر
پانصد نفر بودند، غریق و کشتہ گشتہ، ببلندرسنگہ نیم جانے
بحال تباہ بدر برد۔ در دیہات جاگیر موضعے نماوند کہ چند کس
از نامیان آنجا در جنگ کشتہ نشد۔ بعد ایں فتح حقیر را خاطر
جمع شدہ؛ و تاتین عامل قریب لکھ روپیہ بوصول در آورده، ازیں
سپاہ و سہ بندی خلاصی یافت۔ پس بہ لکھنؤ آمدہ، چوں مسٹر ملٹن
رفتہ بود، بہ ملاقات مسٹر برسٹوشتافت۔

و بیان اتمام کار ببلندرسنگہ اینکہ در فضل ربیع ہماں
سال باز بایں طرف آمد۔ ہم قوانین بنا بر رعب قصہ سابق
سر از رفاقت باز نہاد۔ او با سیصد نفر سوار و پیادہ، بہ لونگا ہڈا^۱
ارادہ دست برد کردہ و اسماعیل خاں [کہ نائب حقیر، و
میجر لومسڈین^۲، و دیگر سرداران دوپلٹن انگریزی کہ از عہد من
در آنجا بودند، بمحاصرہ جنگل پرداختہ؛ موضع تحصین نماوندہ بود]
بوسے رسیدند و بندیلہ^۳ با دروٹد^۴، زخمی دستگیرش نمودند۔ روز
دیگر ہماں زخمیہا بجالم عدم رواں گشت۔

۱ لے ہوئے: "revenue police" کے اصل، سرار رفاقت باز راہ۔

۲ لے ہوئے: "Lumsden"؛ و در اصل "کر دین" کے "ہندیلہ" ... نمودند "کذا" و تہ

در اصل "رقعہ" نوشتہ؛ و در ہوئے: "and passing through the"

"stockades where his servants were" کے۔ و کذا در ہوئے۔

اٹا خدمت سیوم این حقیر تنبیہ دادن حیدر بیگ حنا
 والماس [علی] و سائر عمال، و راست ایستاده کہ دن ایشا
 از کار و وزیر کہ بیان آن گزشتہ.

و در ہمیں سال، حیدر بیگ تیر چند خزا پنچی را عزل و حبس
 کردہ، کار خزانہ بہ بجے راج، کہ فتنہ در بنارس انگلیختہ و از
 ترس باز خواست انگریزاں خود را بہ لکھنؤ انداختہ بود و مفوض
 ساخت۔ و بخشی گری را بہ سر رشتہ دار دفتر تیر چہ
 بھولا ناٹھ، باز گذاشت۔ این بھولا ناٹھ در حرام خوری نظیر خود
 ندارد، و تمام سپاہ پراگندہ و خراب کردہ او ہستند؛ زیرا
 کہ بہ سرداراں ساختہ، خیانت و دزدی بسیار می کند۔ و
 ہر کس کہ نائب شدہ، با و رشوتے دادہ؛ الی الآن بہماں
 شغل بسر می برد۔

وقایع سنہ ۱۱۹۷ھ

۶۱۶۸۲-۸۳

و بدین سال عزل مسٹر جانسن و مثلٹن، و استعفیٰ کردن
حقیر از علاقہ جاگیرات، بوقوع انجامید۔ تفصیل این اجمال
آنکہ چون [ہمہ] تدبیرات حیدر بیگ، چنانچہ در قضایائے سابق
مذکور شد، بنگ آئندہ؛ کارہائے جاگیر برہم نشد و حقیر را
فریب نتوانست داد، بلکہ موجب بلند نامی و تقویت حقیر
گشتہ، ساز و سامان امارت بہر سید؛ و عملہ کار داں [و]
مجرّب از سپاہ و اہل قلم بسیار فراہم آمدہ، حل عقدہ ہائے
امور کمال (آسان) گردید۔ لہذا از عزل خود ترسیدہ بخيال
این افتاد کہ مسٹر جانسن را کہ معاملہ رس و درکار ہا جری
بود، بہ تہمتے منسوب کردہ بیجا سازد۔

اتفاقاً در ہماں ایام میجر پامر، بجهت درخواست دوازدہ
لکھ روپیہ سوائے اقطاع، بحکم گورنر ہستین، وارد لکھنؤ شدہ۔

لے ہوئے: "Failed" لے کذا: ہوئے: Removal

لے ہوئے: Palmer

وحیدریگ [بذریعہ تفضل حسین خاں] بامیجر ساخته، بطبع کار
 صاحبی لکھنؤ، اور البقصد ہائے خود متفق گردانید۔ پس درس
 انجام آں را بعبادت خود دفع الوقت کردن گرفت۔ چوں دریں
 وقت مسٹر جانسن و مسٹر مثلٹن از گورنر ہستین، کہ باوجود سرانجام
 کاری ایشان، برائے آں قلیل میجر پامر را در میان آورده بود
 دل شکستہ و خاموش بودند؛ مدتے آں را صورت نگرفت،
 و ایمنی موجب بازخواست گورنر از وحیدریگ گشت۔ و جواب
 داد کہ ایں تاخیر بحکم (مسٹر) جانسن واقع شدہ؛ و خطے معمول بہر او
 متضمن یہماں دعویٰ بہ کونسل فرستاد۔ و مسٹر جانسن (را) بہ پیش
 ایں قضیہ بہ شکستہ طلب گشت۔ چوں در اں ایام گورنر بیمار و
 ضعیف الحکم شدہ بود، شرکائے کونسل آں امر سہل را
 بغرض نصب مسٹر برسٹو طول دادہ۔ و پس از انکہ مسٹر مثلٹن
 رنجیدہ، استعفی داد، مسٹر برسٹو را سیوم بارہ بہ لکھنؤ فرستادند
 اما حقیقہ در وقت روانہ شدن مسٹر جانسن در لکھنؤ بود۔
 مقارن آں خبر طغیان بلبھر سنگد رسیدہ، مسٹر مثلٹن امر
 بر آمدن من کرد۔ چوں مسٹر جانسن بوقت وداع حقیقت کار
 مخفی داشتہ بود، بوعده سرعت مراجعت مرا دہی دادہ
 بود۔ از لکھنؤ بر آمدہ، در اں بلا ہا گزشتہ شدم، و چنانچہ
 مرقوم گشت، بنیجر گزشتہ سرفراز بہ لکھنؤ معاودت کردم الغرض

اگرچہ حیدر بیگ بجیلہ مذکور از جانب مسٹر جانسن آسودہ خاطر شد؛
 اما غرض او، کہ تقرر پامر بود، صورت نہ بستہ، بہ فریب مسٹر
 برسٹو مشغول گشت۔ و مسٹر برسٹو کہ از خیانت و مکر وے بخوبی
 مطلع بود، اگرچہ مستعد او گردید؛ اما اسماعیل بیگ شورہ، بجهت
 تقدیم اغراض خود، قوت و عزم او را آن قدر معطل کرد کہ
 وقت قابوئے حیدر بیگ در رسید۔ و تفصیل آں اینکہ چوں
 اسماعیل بیگ شورہ بدست آوردن علاقہ حقیر و منزلت من، کہ
 مقابلہ حیدر بیگ بودہ باشد، در خاطر داشت، ذہن نشین مسٹر برسٹو
 کرد کہ بجهت اطمینان حیدر بیگ حقیر را چندے در کار دخل نہ دہد؛
 و بہ دلجمعی حیدر بیگ کو شمشیدہ، با ہستکی تدبیر دفع او نماید۔ و حال
 آں کہ در انوقت مسٹر برسٹو بقوت کوشلہائے مستظہر؛ کارہائے
 بانام از من صادر شدہ؛ اسباب شکست حیدر بیگ بسیار حاضر
 بود ہرچہ می خواست از پیش می رفت۔ و در تاخیر احتمالات پس
 افتادن کار و قابو یافتن گورنر ہنن بود؛ چنانچہ ہمیں شدہ۔ زیرا
 کہ در وقت تقسیم علاقہ حقیر، زیادہ از نصف بہ دوسہ کس از متوسلان
 حیدر بیگ محول شدہ، [و] نصف بہ اسماعیل بیگ خاں و تقی بیگ
 خاں، کہ نائبان من بودند، بحال ماندہ۔ بہ اسماعیل بیگ خاں
 ازال چیزے نہ رسید۔ در سال آئندہ گورنر میتن قوت یافتہ،

۱۔ اصل: "ملیں" ہوئے: "It happened in this way" ۲۔ اصل: "دہن سن"

۳۔ باہستکی تدبیر۔ (اصل)

بحیث تبدیلی تقسیم مسٹر برسٹو را معزول کر دے۔
 دیگر از وقایع ایں سال پدید آمدن محکم عدالت - و بیان
 آں بدیں منوال است کہ باوجود آں کثرت و عظمت لکھنؤ رسم،
 حکومت قضا و عدالت در انجا نبوده است - و بدیں سبب ترک
 داد و ستد شدہ - و ہر کہ پیش رفتش می شود تعدی بر دیگرے
 می کند - و طریق تنبیہ ظالم منحصر دریں است کہ تا شخص مظلوم خود
 از جاں (گزشتہ) بطلب انتقام در آید، و تا یکے از اقویئے
 شہر حمایت وے نماید - و قاضی غلام مصطفیٰ و غلام حضرت مفتی،
 و بیارے از علمائے اعلام کہ مردم کامل تمام عیار و از دیگر
 دیار در انجا بسیار اند، از بیم استہزا و تمسخر اہلکاران
 وزیر ہموارہ گوشہ نشین ماندند، و معہذا آں اکثر چو بداران
 سزاوار کردہ، فتویٰ و حکم خاطر خواہ می گرفتند - و صدارت تمام
 صوبہ، کہ عزت آں قریب عزت صوبہ دار، و منصب علمائے
 عظیم الشان است، قبل از یں بچند سال بہ بھوانی سنگھ راجہ
 اردلی، تعلق داشت - و حالا بہ دیگرے از امثال او خصوص
 است - و ایں امر بسبب شرارت نفس اہلکاران وزیر است کہ
 حکمے غیر حکم خود در اں شہر نمی خواہند - و خود تا ایشاں را فرصت
 داد رسی نشدہ، علت بطبیعت گزاشتہ اند

۱۔ بجائے "ترک داد و ستد" در ہوئے "ترک قرضہائے

رقوم"؛ "transaction of money-lending"

داد رسی ایک طرف، قوت و سرِ یاد بہ
آہ چہ سازد کسے ایں ہمہ بے یاد بہ

و باینکہ وزیر عدالت کسروی را کارے میفرماید اینست کہ
بہرہء داد خواہ چو بدارے تعین می کند، [کہ] آں شخص کہ ظالم
مظلوم نما است بعمل آورد۔ انا حمایت نظاماں رواج تمام دارد
چنانچہ وزیر در اں باب آں قدر صائب است، کہ آتش باز بسوار
او در اں محبہ نہ، کہ حقیر در اں جا خانہ وارد، اطفال نہ وہ سالہ
مردم را زد و دیدہ، بتعلیم ساحراں و اثق اعلم می کشت۔ مردم
پے باں بردہ، خانہ اور اکا ویدند۔ چند طفل مردہ کہ زبان و
جگر آنہا بریدہ و روئے شاں سوختہ بود از آں خانہ بر آمد بہماں
حالت بر در وزیر ہر چند نالہ وزاری کردند، سودمند نیفتاد۔ و
آتش باز مذکور چند روز رو پوش ماندہ، حالاً..... مفتخر و
سرفراز در اں محلہ می گردد، و والدین مقتولین را بہتہمت تاراج از اسپہا
وزیر تحو لیف میدہد۔

دیگر، نوروز خاں (نامی) رضا بیگ مغل را کہ از برادران نجاب
مرحوم بود، کشت۔ چوں از رفقاے جہاؤ لال بود، مادر مقتول ہر چند

لے ہوئے: "Justice is pushed aside, Complaint is vain"

"Mid all this wrong, alas! what can we gain?" لے اصل "برادر"

لے کذا۔ ہوئے: "heedless" لے اصل: ام شے اصل: و متوق لے اصل: مغل

لے کہ خوردہ، و ہوئے ہم ندارد شے اصل: از اسپاہ لے اصل: برادر زماں

سہ چہار ماہ، کہ در سائے شاگرد پیشگاہ می یابند، حاضر باشی خدمت وزیر بدین سبب بتظلم کناں باستماع این سخن زبانے در کام خاموشی می کشیدند۔

القصة، مسٹر برستو از اطلاع این حالات متاثر شده، ملامت بسیار بجای ریگت کرد۔ از خوف اینکه مبادا مسٹر برستو خود دریں کار دخل نماید، چند ماہ مولوی مبین را کہ از مشاہیر علما (بود، بجہد مسٹر برستو، بمنصب عدالت مقرر نمود۔ و بعد از عزل مسٹر برستو محمد نصیر خاں را، کہ از بنی اعمام مختار اولولہ و دوست او بود، بعدالت معین کرد؛ و خرچ عملہ عدالت مقرر فرمود۔ و پس از یک دو سال عملہ از گرسنگی متفرق شدہ، محمد نصیر خاں ہم جلاوطن و سکنائے بنارس اختیار نمود۔ در ۱۲۰۶ھ، بسبب کہ نامعلوم است، دیگر بارہ ٹکیٹ رائے مفتی غلام حضرت را، کہ لیاقت دارد، نامزد آں کار کرد۔ و مفتی مسطور، الی الآن، اگرچہ بعدالت منصوب است، اما بسبب دیر طلبی عملہ و بے رونق کاری بحکم اتوئیائے شہر، وجود او حکم عدم دارد۔ و ہمدریں سال، مسٹر کوپر کہ دویم مسٹر برستو بجائے مسٹر جانشین مقرر گشت، و از نہایت غیرت خود را از دخل کار پر گناہات [باز] میداشت، تحمل آں کشمکش نیاورد و روانہ کلکتہ۔

لے اصل علی لے اصل؛ حیدریگ کہ از خوف..... لے اصل: امیر لکن در سطور آئندہ "نصیر" است. و ہوتے ہم "نصیر" دارد۔ لے اصل: عملہ عدالت۔

وقایع سلطنت ۹۸ھ

۸۳ - ۹۱۴۸۳

دریں سال خواجہ عین الدین بہ سبب افراط ویراں کاری بہ ملامت مسٹر برسٹو، از بریلی معزول گشتہ، راجہ صورت سنگھ منصوب گردید۔ واز ملک سرور بدال طرف شتافتہ، بعد کیمال و چند ماہ وفات یافت۔ و راجہ جگن ناتھ، کہ بہ سبب تعطل کار دیوانی باتفاق و نیابت او میگنہ رانید، اصالتہ مامور گشتہ، بنائے آبادی در اں ملک گزاشت۔ و رعایائے بے چارہ، با اعتماد او، دیگر بارہ گرفتار دام بلا شدند؛ زیرا کہ حیدر بیگ خاں در دستار (۱۲۰ھ) راجہ جگن ناتھ را معزول کردہ، آں ملک بعلاقہ جھاؤ لعل گزاشت۔ و نائب جھاؤ لعل بھگوان داس، پدر این، بالک رام شریہ، کہ از اقربائے جھاؤ لعل بود، آنقدر بے اعتدالی کرد کہ خود نیز از دست عالے کشتہ شدہ، سر در سر آں نہاد۔ و آن ملک بمرزا مہدی قرار گرفتہ زیادہ از

۱۔ اصلاً حسب دستور، "جگن ناتھ" بہ ہر جا "جگن ناتھ" نوشتہ۔ ۲۔ اصل: دے کہ

۳۔ کذا۔ "سر در سراں نہاد" و این فقرہ در ہوئے نیست۔

حد ویراں گشت۔ و اثر ظلم مرزا مہدی، بر غیر مالگزاراں ہم،
بتقریب خانہ شماری و غلہ فروشی، حتی بزناں (چرخہ) راں
بعلت عشورستانی رسن رسیدہ، در میان مردم ضرب المثل
گشت۔ اما راجہ جگنناک بہ تہمت محاسبہ نظر بند گشتہ، بعد
فوت حیدر بیگ بتبعین راجہ ٹکیٹ رائے بہ حبس شدید مبتلا گردید۔
و در سال ۱۲۸۵ بعلت غصہ [فوت] گشتہ، از کشمکش ستمکاراں
رہید۔

و ہمدریں سال عزل مسٹر برسٹو و نصب میجر پامربو قوع (پوت)۔
مجلے ازاں اینکہ، تمام عہد مسٹر برسٹو، میجر پامربو در لکھنؤ ماندہ،
دروغ حیدر بیگ رانزد گورنر فروغ میداد۔ و لہذا گورنر
دریں ایام قابو یافتہ، در کونسل ظاہر کرد کہ کارخانہ وزیر
روز بروز اتر می شود، و حیدر بیگ خاں تقصیر آل بہ گماشتگان
کمپنی منسوب می سازد؛ مناسب آنکہ چند مدت بجهت امتحان
او گماشتہ از انجا موقوف گشتہ، میجر پامربو نام و کالت
در انجا باشد۔ بنا بریں، مسٹر برسٹو معزول گشتہ۔ اسماعیل
بیگ شوره کہ از ہنگام فوت نواب مرحوم تا این وقت بعلاقہ
ڈاک در خدمت ہر صاحب می ماند، این زماں مجال اقامت
نیافتہ، بہمراہ مسٹر برسٹو عازم کلکتہ گردید۔ و محاسب

لہ آں رسیدہ "گذا۔ و درجہ: "taking a loath of their thread from women" "maligency" لہ اسل: غصہ کشتہ لہ ہوئے در ترجمہ
"malicious work of spinning" لہ درجہ: "maligency" لہ اسل: غصہ کشتہ لہ ہوئے در ترجمہ
"exposed"، مینوید: لہ اسل: فرو۔

دو سال بدای سبب پامال کرده، علاوه در اثبات [آں]،
رقم خیر گرفته که [او از تحصیل الہ آباد بوصول رسانید۔
و بعد چندی در ہماں طرفہا فوت گشت۔ و بآنکہ از و
مال خلق ماند، بسیار از حد طریق زرمی اندوخت، و
گمان کھ با روپیہ بود؛ حالا اولادش بسزای اعمال مذکور
گرفتار اند و در کمال فلاکت و پریشانی افتات می گردانند۔
وزر اسماعیل بیگ بہر کس امانت بود، در اں صرف ہماں
کس ماند۔

دریں ایام حقیر ہم عزیمت جزم داشت کہ باتفاق مسٹر برسٹو
از لکھنؤ برآید؛ لکن حیدر بیگ [سعی] بلیغ کردہ، قولنامہ
بخط خود متضمن بہ صحیفہ و توبہ از بدسلوکیہا و پاداش، بیک
نوشتمہ داد۔ اگرچہ بے عہد او از ابتدا معلوم من بود، اما
بملاحظہ افتادہ کار و ناپرسی اگر نیز اں تصدیق او النسب
دانستہ، چنر سال دفع الوقت کردم، و بے قصوری
و بد عہد می او ہر ہمہ ہا ثابت نمودم۔

دیگر از وقایع ایں سال، گورنر ہستین از کلکتہ حرکت
کردہ وارد لکھنؤ گردید۔ و وزیر تانہارس استقبال
کردہ؛ و در دیوان خانہ را کہ بہ عمارت باولی مشہور
است فرو آورده، مراتب ضیافت درخور آں مہمان

عزیز بتقدیم رسانید۔ درایا میکہ گورنر در لکھنؤ تشریف داشت
 قحط و بلائے عظیم، کہ از صد ہا سال مردم آں دیار بہ یاد
 نہ داشتند، روداد۔ ہزاراں کس از ضعف ہر روز ہلاک میشدند
 [و انہوہ لاشہا کہ در مضافات جمع گشتہ، در تمام شہر تعفن پیدا
 کرد]۔ در انوقت از چند نفر انگریز کہ در اں بلدہ مسکن داشتند
 غمخواری بسیار در حق آں بیچارگان بظہور رسید۔ چنانچہ ہر یک
 از انہا قریب پانصد و ہزار کس عجزہ راتا سپری شدن قحط
 از دو او غذا خبر گرفتہ، بعد از اں مرخص گہ دانید۔ در انوقت
 حیدر بیگ ہزار روپیہ یومیہ بحکم گورنر ہستین بہ ضعفائے مسطور
 تقسیم می کرد۔ اما چون قاسم اینک ہا غلام و کمیدان پلٹن حیدر
 بیگ طماعان بیعروت بودند، زیادہ از نصف خود لقر ف
 نمودند؛ و سر و دست و دیگر اعضا بلکہ جان بسیار کساں در
 وقت قسمت بنا بر بے سلیقگی آں ہر دو بر باد می رفت۔ و علاوہ
 آں اکثر زننہ خور و سال شیریں شمائل در انجماعت بنظر در
 می آمدن فی الحال بحر مہرے حیدر بیگ رسانیدند۔ چنانچہ اکثر
 اطفال حیدر بیگ از بطن ہماں کنیزانست۔ معلوم باد کہ ہر
 گاہ آقا با خلق خدا ایں قدر بے مبالات باشد کہ در عین وقت تنگ

ہوئے: "and the heaps of corpses which accumulated in

the suburbs caused a stench in the whole city."

کہ ہوئے: "Reedless" اور اصل مبالات
 کہ اصل: حین مہرے: بیک ہوئے: "distress"

بخیاں شہوت رانی افتد، باچنیں کساں مصاحب گردو۔ و اگر
 [ملازمان] او [دست] دراز بطع کنند، استبعادے نہ اردو
 و حیدر بیگ بخیاں تقسیم کہ دست و پا [و] سر فقرا شکستہ شود،
 از ابتدائے عہد خود معتاد بود؛ زیرا کہ بر قول ہائے مخمبین
 اعتماد داشت، و آنجماعت گاہے اورا در تر از و نشانید
 بہوزن او نقرہ و مس و پارچہ می گرفتند، و گاہے تقسیم
 قلوں بر فقرا سنہوئی می کردند؛ و خود ہم حیدر بیگ گاہے
 کہ خوف از جہتہ در دل داشت، بایں امر اقدام می نمود۔ و
 بالفعل نتیجہ آن فعل بد آنچہ یادگار حیدر بیگ در لکھنؤ ماندہ
 اینست کہ اکثر مزدوران و گدایان، تگہ (بہ) عطائے کاذب او
 طریق سوال اختیار کردہ؛ حالا صد ہا کس در ہر کوچہ آں شہر
 دست و گریبان مردم اشرف دارند، بجڑے کہ راہ رفتن
 بر کساں دشوار شدہ؛ چہ اگر چیزے داد، آنقدر بہوم می کنند
 [کہ] سواریش می اندازند، و اقویا ضعفارا زیر سب و لکد
 گرفتہ، سہم آہنا بزور می ستانند۔ و اگر نداد ہر سخنے کہ بزبان شال حاضر باشد در
 ذمت دے صرف میکنند۔ و ہر کس کہ بہ لکھنؤ رفتہ، بدست و زبان
 آں لچہ ہا گرفتار گشتہ، میدانند کہ فعلے بد تر ازین نوزع عطا
 نخواہد بود۔

لے اصل : اینچیں تے اصل : "کساں کہہ" تے اصل : کند ۔

تے "ست یک" تے اصل : بدمت

و ہمدیں ایام شہزادہ جواں بخت، از شاہجہاں آباد فرار کردہ
 بد اں طرف آمد۔ گورنر و وزیر استقبال کردہ، طریقہ ادب
 مرعی داشتند۔ لکھ روپیہ سالیانہ از جہت او مقرر گشت۔
 چون تناسب مزاجی با وزیر داشت، صورت اتحاد نیز
 در میان شان بوقوع پیوست۔ انا با چیزے بر سر بازیہائے
 طفلانہ، کہ عدہ آنہا عقد کردن شاہزادہ بود دوزن بازی
 را، فی مابین بر ہم خوردہ، شاہزادہ مسکن بنارس اختیار
 فرمود۔ بعد از انکہ قضیہ اسماعیل بیگ و غلام قادر، و کنارہ
 گزینی پٹیل، چندے از اں ضلع رودادہ، شاہزادہ بہرہ
 لارڈ کو رنوالس تانواح لکھنؤ آمدہ، از آنجا، بے آنکہ داخل
 شہر شود عزم شاہجہاں آباد نمود۔ و تا رسیدن بریلی جمعیت
 عظیم باوے فراہم آمد، چنانچہ اگر رسدے میداشت کار
 سلطنت از پیش می برد۔ انا بہوائے آنکہ در بنارس کردہ
 بود، بعد ملازمت پدر قبائل خود بدست آوردہ، بہ مہانہ
 انتظام ملک بطرف اکبر آباد آمدہ، از آنجا بلکھنؤ برشتافت۔

لے ہوئے ایں "تناسب" را "سیاست" خواندہ، و یا ہم از ایں لفظ ایں قدر مراد گرفتہ در ترجمہ
 "Political connection" نوشتہ دہم سیاست در اں عہد بمعنی نداشت۔
 لے اصل چندے لے ہوئے از غلط فہمی زن بازاری را "women of the town" ترجمہ کردہ۔
 لے اصل، رودادے ہوئے "دہلی" دارد۔ و اینجا ہوئے مرجع نیست۔ لے ہوئے ایں لفظ
 را شاید "شدے" خواندہ "عزل شدہ" فرمید۔ لے اصل، ایکہ۔

چوں وزیر این مرتبه (شرائط) استقبال و تعظیم بجا نیاورد دربار
به بنارس رفته، همدراں ایام بمرض هیضه سفر آخرت پرداخت
و این واقعه در او آخر شعبان ۱۲۰۳^{هـ} بوقوع انجامید؛ و
سالیانه او، که به سبب آل حرکت، شاید جاری نشده، بنا
بر کثرت (غیر خواهی) لارڈ کو رنوالس، به میان زنان و اولاد او
منقسم گردید.

دیگر از واقعات آل ایام اخراج مرزا حسن - (این) جوان
مغل که از قدیمیان آنسرکار، شخص ضابطه کار دال، در انوقت
مختار کارخانه هائے وزیر بلکه نفس وزبان او بود. شرح
آل اینکه مرزا حسن مسطور در هر کارخانه وزیر تحفیف خرج را
بجهت شاگرد پیشگاں و چھے ماه بماه مقرر کرد؛ کاہلی
خدمت و نظمی که بر رعایای کر دند از ایشان دور ساخت
و هر کاره هائے امین بر سر دار و رعنه) با تقنین کرده، رسم
خیانت و دزدی از کارخانه با بر انداخت. - وضبط امر
دریں کار بحدے رسید که اگر تفصیل آل کرده آید حمل بر
مبالغه گردد. - چنانچه پر کاہے از باغات وزیر بجائے یک
اشتر فی می خواستند، میسر نبود. بدین جهت دار و رعنه ها، که
عمده ایشان مولوی فضل عظیم سربراہ کار باور چیخانہ بود،
در فکر دفع او افتادند. و مولوی مسطور شکایت به مرزا

حسن رضا خاں برده - چوں حیدر بیگ ہم از بہت تقاضا دار
 مصارف وزیر، از وجہ بزر بود، ہر دو بہ حضور گورنر شکایت
 او کر دند۔ گورنر ہمیں قدر پیغام داد کہ امثال این مردم
 لایق حاضر باشی نیستند۔ حیدر بیگ آں را با شاخ و بریار
 بہ وزیر رسانید۔ وزیر بآنکہ اورا بہ سبب پاجی منشی او
 مثل جاں عزیز داشت، ہماں وقت حکم باخراج او از
 شہر فرمود، و بیچارہ فرصت دم زدن نیافتہ، بہ کاپی و بعد
 چند سال ہماںجا بعالم دیگر شتافت۔ و گورنر ہستین را کہ
 بر معائب حیدر بیگ اطلاع (تام)، و دریں سفر قصد
 عزل او و انتظام آسخانہ داشت، بہت انفصال بازی
 بطالب سفر و لایت ضرور افتادہ، مکنون ضمیر را ظاہر کردن
 نتوانست۔ و بنا بریں مساعی میجر پامرد در استقلال حیدر
 بیگ کوشیدہ عازم کلکتہ۔ و در سال آئندہ [روانہ ولایت
 گشت]۔

[وقایع ۱۱۹۹ھ]

۶۱۴۸۴-۸۵

[دریں سال، چون گورنر ہستین بدایاں طرف رفته، و گورنر
 میکفاسن [عارضی بود، حیدر بیگ] بیش از پیش ترقی امور
 ملک و سپاہ را، بر کساں کہ در قضایائے سابق ممد او بودند، منظم
 ساخت. و بفکر چند اشخاص نام آور از اعزہ سرداران سپاہ
 دکن (تا) آنوقت بہر صورت می گذرانیدند، افتادہ، بمرور
 آنہا بر انداخت. از اں جملہ جمشید بیگ و خواجہ نعمت اللہ
 را، بادوہزار ترکسوار بہ بہانہ امداد عطا بیگ خاں کہ از
 اقربائے او [و] صاحب فوج و فوجدار اعظم گڑھ بود، از لکھنؤ
 بر آورد. و خان موصوف مع فوج خود مستعد شدہ، حکم بر طرفی
 ترک سواراں، و اگر بہ لکھنؤ مراجعت کنند، فرمان تاراج

در ۱۱۹۹ھ In this Year Haidar Beg, as Governor Hastings had
 left for England, and Governor Macpherson was temporary
 گورنر؛ "Macpherson"؛ و در اصل: میکفاسن کہ حسب دستور
 در تلفظ "ر" مخدوف داشتہ. و این میکفاسن باید بتذکرہ و درجہ "Plotted"

آنها ظاهر کرد. بنا برین آنجماعت متفرق گشته، اکثری راه اکبر آباد
گرفتند.

دیگر شکست پلٹے است [که] فتح گوا یار کرده بودند. و زیرآں
پلٹن را، [که] نوکر کمپنی و بهرآه گورنر به لکھنؤ آمده، چابکی و
قواعد آن را پسندیده از گورنر بالاحاح گرفته نوکر خود
کرده بود.

وقایع سنہ ۱۰۸۵-۸۶ھ

دریں سال عزل میجر پامرو نصب کرنیل ہا پر بوقوع پیست
 شرح آل انیکہ کرنیل موصوف از ولایت حکم این کار آورده
 گو ر نر [میکفاسن] آل را مشروط بر ضامے وزیر
 ساخت۔ و کرنیل ہا پر بلکھنؤ آمدہ از حیدر بیگ، بوعده
 سازش و التیام، رضا نامہ گرفته، بحصول قصد سرافراخت.
 بایہ دانست کہ منظون میجر پامر [و تفضل حسین خاں] در
 قضایائے سابقین این بود کہ [اگرچہ آل نصیب صاحبی لکھنؤ بفرست
 عزل مسٹر برستو ضعیف شدہ؛ اما چون میجر پامر مرئی حیدر
 بیگ و یار گو ر نر ہتین است، زیادہ از صاحبان سابق
 انفاذ حکم خواہد داشت؛ و حیدر بیگ با طاعت او خواہد
 پرداخت۔ یار می ہتین در ہماں زودی فاسد گردید، و

لہ دریں ہم، بطوریکہ میکفرسن میکفاسن شدہ، "ہا پر" بجائے "ہا پر"
 نوشتن اختیار کردہ۔ لہ اصل: یلین۔ تہ اصل: اندرے اصل: مصنون۔
 تہ اگرچہ آل "در مخطوطہ" اگرچہ اصل "است لہ اصل: "غور و"

وحیدریگ آں مطلبے را کار کردہ، تعظیم اوزیادہ از منصب
 بتقدیم نرسانید۔ و میجر پامر آں غصّہ را در دل فرد خوردہ،
 بآں قدر قناعت داشت۔ آں ہم بسبب اینکه حیدریگ خاں
 بیاطن او مشرف شدہ بود، قیام نہ کرد۔ و نہال تدبیر استیجر
 پامر بسبب این کہ روئے عمرے نیاورد۔

لے اصل: انوطلبے لے اصل: "پچ آں بڑوہی کل واضح داب بودند۔ مجرمانی قرائق اندر روئے عمرے نیاورد"
 "As Major Palmer's appointment had its origin in a
 conspiracy against the public welfare and a desire to pro-
 mote his own private gain, it resulted only in enfeeblement and exaction"

وقایع سال ۱۲۰۰ھ

۸۶-۱۶۸۶ء

دریں سال سالار جنگ سابق الذکر بوعده گاہ خود شتافت۔
از ذکر نام حق و استماع کلام اللہ کہ دم آخر معمول ہر دیندار است،
محروم ماند۔ زیرا کہ در حیات، بہین سبب، از کلام اللہ
اجتناب می نمود۔ و سورہ یٰس را کہ خاص این اوقات است
در خانہ اش نام ہم نبرند؛ اگر بہ تقریب حاجت بذکر نام می شد
بنام "نناواں" یعنی شے بے نام می خواندند۔ و ازین حکایت
مراتب آزادی و دینداری و دلاوری او ہر سہ یک مرتبہ
بوضوح می شوند۔

و ہمدریں سال حیدر بیگ، بجهت استماع عظمت و بزرگی
ہائے لارڈ کر نوالس، کہ گورنر شدہ بکلکتہ رسیدہ بود، قصد
ملک بنگالہ کرد۔ و آں موصوف کہ از کمروتز و پیر سادہ، و
بے غرض محض بود، از مشاہدہ ظاہر او فریفتہ گشتہ، مراتب تعظیم و

لے "بہین سبب" کہ در مخطوطہ "تہمتن سبب" نوشتہ، در ہائے موجود نیست۔ و بطحاظ معنی ہم ناموزوں
است۔ گمان دارم کہ اضافہ کاتب است۔ لے اصل: نمیزند۔ لے اصل: ہر سہ بر گنہائے: ہونے؛
"Noble Qualities"

تقویت او بعمل آورد۔ بنا بریں حیدر بیگ قابو یافتہ ہمارے
 بسیار کہ تحفیف سالیانہ مقرر کمپنی، و معافی با قساط سنوات
 سابق، و دفع رسومات خرچ چھاؤنی و سرداران انگریز
 کہ بکار ہائے صوبہ مامور می شدند — از انجمله است، [از]
 لارڈ موصوف گرفتہ، کامیاب و سرفراز بلکھنڈ برگشت۔ مدت
 رفتن و آمدنش نہ ماہ کشید۔

و مقارن وصول، بریلی را، از جھاؤ لعل انتزاع کردہ،
 بہ مرزا مہدی سابق الذکر کہ بحسب ظاہر ہم بیاقت آل کار
 نداشت و از رفقاء ٹکیٹ رائے و برکشیدگان او محبوب
 می شد۔ و خانہ جھاؤ لعل و جمیع اثاثہ او بعوض محاسبہ بریلی
 بضبط آمدہ، خود در زندان ناکامی افتاد۔ و بعد یکنیم سال
 استر ضائع حیدر بیگ نمودہ، خلاص شد۔

بعد دو ماہ از معاودت حیدر بیگ کرنیل ہا پر معزول،
 و مسٹر ایٹ منصوب گشتہ۔ مقارن آن خبرے عزیمت
 معظم الیہ بلکھنڈ رسید۔ و وزیر تالہ آباد و حیدر بیگ
 تا بنارس استقبال کردہ، با اتفاق مراجعت کردند۔ و بدستور
 سابق ضیافتہا کردہ، نقد و جنس و تحفہ ہا گزرانیدند۔ اما

لے اصل: بافتاب۔ لے اصلاً: و او دخانہ جھاؤ لعل از جمع اساسہ
 او۔ لے اصل: الف؛ و ہوے: "الیت" (Fr) لے اصل: دارو شہ اصل:
 اللہ لے اصل: و در وزیر۔

لارڈ بقدر پرکاش ہے ازاں اشیائے گرفت۔ و در شرائط تعظیم
وزیر زیادہ از گورنران سابق ساعی شد۔ باید دانست
کہ لارڈ معظم الیہ بمضمون این بیت :-

راست شنو را چه خبر از دروغ

شع کج و راست و بد یک فروغ

چوں خود راست کردار بود، ایشاں را ہم چنان دانست،
وازی بزرگ منشی خود و قدر دانی درجات بزرگی وزیر را
چوں وزراء و سلاطین ملکهای دیگر بلند مرتبہ می دانست؛
و گمان کرد کہ چوں گورنران سابق بلند خاندان نبودند، رعایت
بزرگی خاندان وزیر نکرده، در امور او دخل مینمودند؛
و اگر فن تعظیم او را مرعی دارم، موجب انظار و قدر دانی
و ہم برآمد کار کپنی بہتر خواهد شد؛ چه از بلند و شاں کار
باین نوع بیشتر در می آید۔ لہذا بنائے کار را بآں طریق کہ
معلوم است، گذارشت۔ و وزیر فریب استقلال خورده، میدانست
کہ من بذات خود کہے ہستم، و دریں مدت عیب رنج فرمانبرداری
گورنراں بردم۔ اما بعد از نیکہ مراتب ترویر حیدریگ و
خفت مزاج وزیر بر لارڈ معلوم شد، از کار خود پشیمان گشتہ،
در صدور تلافی برآمد؛ لکن بچند سبب آں ارادہ از قوت بفعل
نیامدہ۔ این معنی وزیر را جبری تر کردہ۔ سبب اول آنہا

[استقلال] مزاج لارڈ است کہ برخلاف کردہ خود جدت
 و تیزی از طبع نمی یافت - دوم ، عدم قوت رو بکار قلم و
 جزئیات ملک - سیوم ، سازش مسٹرایف با انجمناعت ، کہ دران
 چند سال ہر عیبی کہ از ایشان دید ، بنا بر شدت طبع پنهان خست
 چہارم تالیف کردن حیدر بیگ قلب مصاحبان لارڈ و حضار
 محفل کونسلہا و اکثر از معاریف کلکتہ را ؛ بواسطت کاردانی
 تفضل حسین خاں ، ہم خدمت گاران ایشان را - تا انیکہ ذکر
 بدکاری او کسے نکند ؛ و [اگر] کسے در قصد بے پردگی او
 مکر بند ، بسبب هجوم دوستان راہ نیابد - بل وجود ایں
 صورتہا لارڈ باں سادگی سپاہ گری بردقاین و معائب و
 جیل او چگونہ علم واقعی حاصل می توانست نمود -

لے ہوئے: "Stability" لے اصل: لارڈ داشت لے دور ہوئے "their
 friends" است لے اہل جسے لے اصل: کہ تا انیکہ اگر بدکاری او کسے کہ لے سادگی دپاہ گری ،

وقایع سنہ ۱۲۰۲ھ

۸۸-۸۷-۸۶

دریں سال حیدر بیگ، مخدوم بخش و سرفراز بیگ و غیرہ
 ہر چہ ہر برادرزادہ خود را دختران دادہ - چوں ندید گاہ
 از آرائش سواری و تزئین و آما دہاں کوشش بسیار بعمل آورد
 و بہر یک با وجود بے لیاقتی و ظہور نافرمانیہا جمعیت فوج و
 کار ہائے ملکی دادہ، بدانت خود اساس دولت را قوی
 کرد - و حال آنکہ بعد فوت او نامرد گاہ مطلقاً [غیرت] داری
 نہ نمودند - و بجز دے چینی بدون ضرورتے خود را ذلیل کردہ
 بحرانی متصدیان ٹیکٹ رائے گردیدند -

و ہمدریں ایام، شدت لیا مت حیدر بیگ و بد عہدی
 او با حقیر بدرجہ رسید، کہ گزران فقط ہم در لکھنؤ دشوار
 شدہ، باعث سفر اول من بہ کلکتہ گردید - و حیدر بیگ
 بمقتضائے الخائن خائف نہایت مضطرب شدہ، بفضل حسین
 خاں را ظاہراً بوکالت وزیر و باطناً بغرض دفع ہائے

لے اصل، و امان دان لے اصل؛ بدرجہ تے اصل؛ دفع باغیاں کری من.....

میاں جی گری من روانہ آنظر گردانید۔ چنانچہ بتفاوت
 بیست روز یکدگر بکلکتہ رسیدیم۔ مجملے از حال خان موصوف
 اینکه ہمراہ میجر پامر بکلکتہ آمدہ خانہ نشین بود؛ حیدر بیگ وارد
 آنجا گشت۔ پس بتحریک او استعفاے نوکری کمپنی کردہ
 برناقش بلکھنؤ رفت۔ اما حیدر بیگ بمقتضائے عادت خود با
 خان موصوف بر طریق بدگمانی و تغافل سلوک منظورداشت؛ تا
 اینکه اس حرکت من حیدر بیگ را بدین تعلق و انجاء جمیع
 مطالب خود [بہ] خان موصوف مقرر ساخت۔

وقایع سنہ ۱۲۰۳ھ

۸۹ - ۶۱۷۸۸

دریں سال، شاید، شاہزادہ سلیمان شکوہ کہ بالفعل درگھنؤ است، وارد گشتہ؛ پنجہزار روپیہ در ماہہ بجہت اوعین گشت۔ و خانہ زاد خاں نامی کہ از رفقائے وے بود، بسر برائی خانہ او کمر بست۔

وحیدربیک خاں با آنکہ ساہا دیوانیان را معطل کردہ، راجہ جگننا تھ را نظر بند داشتہ، نام دیوانی ہرگز نہ پسندیدہ؛ دریں سال ہر دے نرائن، برادر مہاترائن را کہ ذکر او در آغاز ایں اوراق گذشت، خلعت دیوانی پوشا بندہ۔ ایں ہر دے نرائن بسیار مرد بیچارہ مجہول است، و ظاہراً و مطلقاً دلالت بایں نمی کند کہ ایں شخص از خاندان عمدہ است یا عمدگی دیدہ۔ معہذا اگر تقویت او میکردند، بہتر از ٹیکٹ رائے و رفقائے او سرانجام کاغذ میداد۔ اما بجز از پوشانیدن خلعت، کہ گویا تمسخر و استہزاء سے بود، ہیچکار تعلق بہ وے ننگرفت؛ بحدیکہ برائے چہل و پنجاہ روپیہ اخراجات ضروری خود متردد و حیرانت۔

اصل: ذکر ٹیکٹ اصل: میداد

وقایع ۱۲۰۴ھ

۹۰ - ۱۴۸۹ء

دریں سال میگو لعل سرشتہ دار دفتر ٹیکٹ رائے کہ نسبت
ہمہ آئینہ آدمیت بیشتر داشت ، بعالم دیگر رفت ۔ وہلاس
رائے کہ برادر داماد نرمل داس ، برادر کمال ٹیکٹ رائے
بود ، بہ پیشکاری ٹیکٹ رائے ؛ و بیخنا تھ و دھنیت درکار
خزانہ ؛ و نرمل داس درکار عملداری ملک میشد ۔ بھجڑ آج کہ
از سابق معال و بدلائی فقط ہمار داشت ، دریں وقت
بیکار تر گر دید ۔ ذکر این چند فقر بعد انہیں خواہد آمد ۔

وقایع ۱۲۰۵ھ

۹۱-۱۲۹۰

دریں سال عمارت امام باڑہ اتمام یافت۔ رسم تفسیر
 درال بعث۔ بیاید دانست کہ خرچ وزیر، کہ در سالے قریب
 ده لکھ صرف آں می شود، بشغل عمارتست؛ و از ابتدائے
 عهد الی الآن لا ینقطع جاریست۔ و ہر عمارتے کہ تمام رسد
 یک دور و زور و دباں؛ بلسلہ باز خالی افتادہ می ماند؛ بلکہ
 روشنی چراغ بہ شب و جا و ب روز ہم ازاں بعمل نمی آید
 و اذیتے کہ بخلق خدا ازیں شغل او میرسد، بسیار است؛
 یکے در ہر مکان کہ طرح عمارت می اندازد، سکنا آنجا کہ از
 ساہما توطن دارند، بے آنکہ در یا مکان دیگر دہد علی الفور حکم
 بیرون رفتن میکنند۔ بسیار شدہ کہ مردم فرصت برداشتن
 اشیاء نیافتہ، بیلہ الاں قبل از تخلیہ آں مکان را حرا ب
 ساختند۔ و اہالی آں سرادست قبائل را گرفتہ، بدر رفتند۔
 دوم آنکہ بجهت فراہم آوردن خشت و چوب، عملہ
 عمارت خانہ ہائے مردم را بہر جیلہ کہ ممکن شود تصرف می نمایند

لے اصل: قریب۔ لے اصل: از مالکان دیگر.....

و درینکار ایتقد ر بے اضافی میکنند کہ درخانہ کہ دروازہ و متونہائے آن
خشتی است و باقی کارگل، و خاندانے دران گزراں میکنند؛ برائے
پانزدہ بیست ہزار آبخجاعت کثیر را ویراں کردہ، آبخانہ را
خراب می سازند۔ و سیوم گرائی اشیائے عمارتست بسبب تعجیل
و بے سلیقگی عملہ۔ چہارم اینکہ مصالح عمارت و نجاران و معماران
اکثر اوقات قرق^۱ باشند۔ دران وقت مردم آن قدر بچہت ضرورت
خود محتاج و در میمانند کہ برائے بچتہ کردن قبر اقر با خشت نمی یابند؛
تا بموسم برسات چہ رسد۔ و این امر موقوف بر مصالح عمارت نیست؛
بلکہ اکثر اشیاء، مثل قند و ہیمہ و برنج و غیرہ، از خوردنی و استعمالی، در
سالے چند دفعہ نرغ آہنیا یکایک گراں شود؛ زیرا کہ آن اشیاء
کارخانہ داران و وزیر بردہ، بعوض قیمت دھکم) گرائی نرغ دادہ۔
پنجم اینکہ اہلکاران و وزیر بلکہ سائر متمولان آن ملک ہم بحکم الناس
علی دین ملوکھم "بہنت دیرینہ وزیر در کثرت بنائے عمارت و نرغ
رسائی غریبا عمل مینمایند۔ و ہر یک در محلہ کہ ساکن است ساکنان آنرا
بدر کردہ خانہ خود را توسیع دادہ۔ و وزیر [و] سائران جماعت
در عمارت سازی آنقدر تعجیل دارند کہ بچتن خشت و آہک را تحمل
نمی کنند۔ و ہر عمارتے کہ ساختہ شد، ہنوز با تمام نرسیدہ، کہ

۱ اصل: فرق باشد۔ ہوئے: "interdicted to the public" و لہذا "قرق" کہ قریب
بر معنی کہ محل محتاج درستہ گذا۔ ہوئے: "Fire wood" اصل: کارخانہ داران را
وزیر بردہ اند بعوض^۲ اصل: بصرف؛ کہ از گذشتہ پیوستہ "بعوض تبرک" ممکن است؛
نتیجت سیزہ وزیر در کثرت سول (دھم) و در ہوئے: "follow the example of the Wazir and
engage in building mansions"

شروع بخرابی میکند۔ چنانچہ عمارات وزیر اکثرے کہ در ابتدا تعمیر شدہ بود
حالاً رو بہ ویرانیت۔ وپل گومتی کہ بصرف دوسہ لکھ عمارت شدہ،
ہر سال در برسات می شکند۔ وچیل [وینچاہ] فقر متر دین ہلاک می شوند
و بعد برسات بہماں تقسیم درمت آل تعجیل بعل می آید۔

الغرض در سائر عمارات وزیر امام باڑہ مذکور قابل ذکر و مستحکم است؛
زیرا کہ مثل است بر دو دالان و یک شاہ نشین و چند صحنی، کہ طول
والا نہا شصت گز و عرض سی گز است۔ و صفہ در پیش آل بسیار
فصیح کہ در وسط آل حوض گلانی است، بر آورده اند۔ و صحن وسیع
دارد۔ و در اطراف صحن مسجدے عالی و بیوتات لایق آل ساختہ
و نیز دروازہ عالی میل تر پو لیہ مقابل عمارت ترتیب داده اند۔ و
دوسہ جلو خانہ بسیار وسیع دارد کہ در ہر جلو خانہ بہمین قسم سہ
سہ دروازہ و اطراف آل بیوتات و شفا خانہ و مسافر خانہ ہاست۔
و بر دروازہ جلو خانہ آخری، کہ مشہور است بدروازہ رومی
[خاتقہ مدورہ] نقوشے [بر دیوار ہا] آورده اند کہ طول آل موافق ہر سہ
دروازہ [سی گز و بلند می آل] بقدر چیل گز خواہد بود؛ و آل حیرت
افزائے بنید گال است۔ سقف این دروازہ و دالان ہا، کہ سی گز
عرض دارند، و سائر بیوتات این عمارت از خشت و آہک است؛

لے اصل: صحنیں، ہوئے: "Arcades" لے کرا؛ "terrace" (ہوئے)

لے They have erected a circular chamber with painted

لے اصل: "عربی"

l walls" (ہوئے)

کارِ چوب مطلقاً در آن نیست۔

و ازاں سال، ہر سال چار پنج لکھ روپیہ صرف ترین آن
می شود۔ چنانچہ صد ہا تعزیر خورد و کلاں از طلا و نقرہ ساختہ شدہ؛
و آن قدر جھاڑ ہائے شیشہ فانوس دار و بے فانوس،
رنگین و رسادہ، و قندیلہائے طلا و نقرہ و شیشہ و فانوس ہائے
..... خریدہ، کہ از حساب افزوں است۔ چنانچہ دالانہا
بایں وسعت سقف و زمین آن ازاں پُر می باشند فرستان بکلفت
کار خود می نمایند، تا برفت و آمد تعزیر داران چہ رسد و سار حق
مردم، از دور تماشا کردہ، در ہمہ صیغہ کلاں بے سقف سخن
می سازند۔ و معہذا وزیر سیر شدہ، ہنگامیکہ ڈاکٹر بلین بولایت
میرفت، فرمائش دو تعزیر شیشہ مع جھاڑ و فانوس ہا و غیرہ لوازم
آن داد کہ یک رنگ سبز و یکے سرخ باشند؛ لکھ روپیہ قیمت
آن مقرر شد۔ در سالیکہ دست آن آمدہ، دو مے بسال آئندہ
بود۔

دیگر از وقایع این سال اینکہ زین العابدین خاں، کہ بعد قتل
برادرش [مرزا شفیق خاں]، در قید پٹیل بود، بحیلہ خلاص شدہ،
بلکھنؤ رسید۔ و سید محمد خاں پسر مرزا یوسف، و مرزا رحیم خاں،
و عبدالمطلب خاں، کہ از اقربائے برہان الملک مرحوم بودند،

لے اصل؛ لہد لے اصل؛ قز دکی و لالہ؛ ہوئے؛ "drum-shaped and

"bell-shaped" لے کذا۔ ہوئے؛ "care-takers" لے ہوئے "Blane"

و پسران محمد قلی خاں مرحوم، کہ از شدت گرمی برآوز خواسته بشکر
 ذوالفقار الدولہ رفتہ بودند، بنا بر ہرج و مرج اکبر آباد، سابق تر
 از زین العابدین خاں باین طرف آمدہ بودند؛ و مرتبہ دیگر یہاں علت اول
 بلکہ زیادہ تر ازاں گرفتار شدہ۔ حالاً بے عزتی و عسرت خان انجامت
 سجدیست کہ بقال بیوتات مرزا جعفر پسر محمد قلی خاں بجہت زبردشت،
 خرچ کہ از مدتی نیافت، بحضور وزیر استغاثہ کرد۔ و مرزا جعفر پسر
 محمد قلی خاں عذر دیر طلبی آوردہ از سزا اول مہلت خواست۔ وزیر
 حکم کرد کہ دفعۃً از ملک بیرون کنند، قبائل و ادلاہ را از ولستانہ
 بیچارہ باسپ و قچی بطرف کاپلی بدر رفت؛ و از انجا ارادہ
 دکن داشت۔ سرداران آنجا، بنا بریں کہ تہجھاؤ لعل نظر داشتند،
 حکم وزیر ازاں طرف مانع آمدند۔ از انجا مضطرب و حیراں بہ بنارس
 آمدہ قصد بنگالہ داشت، اما احوال او بعد ازیں معلوم نشد۔ عجیب تر
 اینکه، با وجود ایں سلوک با قرباؤ با قدیمیان و سائر اشراف دہر
 طبقہ، از اعزہ و سپاہ و رعایا و آل صرفہا، کہ بسیار اندکے تبقریات
 درج اوراق مذکور شد، مطلوب وزیر اینست کہ بحد حقوق پدر
 من و نام آنہا خلائی مطیع من بودہ، ایں جبر ہا را برضائے تمام
 برداشت نمایند؛ و از بدگماں ہائے او کہ تنگ تر از ماتحت

لے اصل: مرور لے اصل: ملہ: ہوئے: "As they were creatures of the gods": لے اصل: "و آں باقدیمیان" لے اصل:

بہ لفظ: ہوئے: "As they were creatures of the gods": لے اصل: "و آں باقدیمیان" لے اصل:

حرف تہائے لے اصل: دریں جا اوراق لے اصل: پردہ کار

اغماض کردہ، باظہار آں لب نکشانید؛ و اگر بے چارہ سٹرازیں
اعمال کردہ، از و کنارہ گزیند، دیگر غرض مند ان جاہ و رفعت
آنکس را بہ تہمت فساد انگریزی و بے وفائی و بدخواہی مسلمانان
نسبت میدہند۔ چنانچہ حقیر را بایکے از عقلا، کہ دسترس بہ کارہا
داشت، گفتگو سے طولانی شد۔ سخن من اینکہ، چوں دنیا محل
حوادث است، خصوص دریں ایام کہ خبر عزم زماں شاہ بایں
طرفہا ست، ممکن است کہ فتنہ پیکار رو نماید؛ در انوقت
رعایا، چنانچہ در قضیہ چیت سنگھ گزشت، غوغا و از سپاہ بعض
بغی و بعض بلوا خواہند کرد؛ و جماعت روہیلہ و افغان کہ
بطریق مرضی ذات الحنبی بہ پہلو سے آں ملک در کمین فرصت
اند، زیادہ از غنیمت شورش خواہند انگیزت؛ آں زماں
مدافعہ غنیمت از کدام کس و بچہ صورت خواہند شد؛ و احوال
خون ناموس شرفا و عزائے آنجا بکجا خواہد کشید۔ آن شخص تصدیق
این مراتب کردہ، گفت، چنین است؛ اما بر شما معلوم است
کہ طبقات خلایق چہ قدر بے مرمت شدہ و دستور و قوانین بد
در ایشان معمول شدہ؛ و حرکات و سکنات مالک ملک از
آغاز تا انتہا مخالف اصلاح۔ دریں صورت اگر شخص واحد
ارادہ اصلاح این مفاہد نماید، کار او بکجا خواہد کشید۔ حقیر

لہ کنا۔ و ہوئے "repromised"؛ لہ ہوئے نفییدہ ترجمہ میکند: "some will prove"

"some will be proved"؛ اصل: مرضات الحنبی لہ اصل: بانہا مخالف اصلاح لہ اصل: اصلاح باشد ایں

جواب دادم، کہ بہ پیوند قوت انگریزاں، و بواسطہ ایشان، بارے
 از سپاہ و ملک را اصلاح می توان داد، بشرطیکہ این پردہ بیکائی
 کہ حیدر بیگ بمیان آورده، برداشته شود۔ آن شخص گفت کہ ممکن
 است، لکن مثل آنست کہ کسے از بلاے این دل مجہول گریختہ ببلای
 معلوم بدتر از آن بگریزد؛ چہ انگریزاں، وقتے کہ دخل یا فتنہ
 حال مردم آنجا مثل بنگالہ خواہند کرد۔ گفتم کہ اگر نیست
 آنجماعت فاسد، و صلاح آنہا در آن [مثل] بنگالہ می بود، الی
 الاکنون بعلم می آوردند، زیرا کہ کسے مانع آن نبود؛ و بالفرض
 کہ بہ طریق عذر پیش می آیند، بحالے کہ عالاخلاق گریختار اند
 ازین بدتر چہ خواہد بود؛ گو کہ در کار چند کس متغلب کہ حق ہزاراں
 میر بایند، کم رونق رودہد، و عوض آن بحال ہزاراں کس
 رونق پدید آدہ، در وقت سبہ جان و ناموس مردمان محفوظ ماندن نفس
 خندہ کردہ، خاموش ماند۔ امید کہ مطالعہ کنندگان باین مقام
 سراسری نگزینند و انصاف نمایند کہ درین صورت کدام کس از.....
 افساد و بدخواہی مسلمانان نزدیک تر است۔

لے اصل: بازی کے اصل: ست سے اصل، وقت سپہ جوان و ناموس دوان.....

لے اصل: از ما سے و منسوب است افساد و.....
 of enmity to the interests of Mussulmans along and... (روئے)

وقایع سنہ ۱۲۰۶ھ

۹۲-۱۲۹۱ھ

دریں سال حیدر بیگ فوت گشتہ و نصب ٹھیکٹ رائے بوقوع
انجامید۔ بتیئن آں اینکہ چنانچہ گزشتہ در سال قحط زمان بسیار
در خانہ حیدر بیگ جمع آمدند؛ بدان سبب، وہم بمقتضائے ہفتاد
سالگی عمر، در قوت بھیجی و نقصان راہ یافت؛ تا آنکہ اوشدید تر
شدہ، از حکیم شغائی خان استعلاج کرد۔ حکم موصوف بود کہ سح
کاہی را در عطر دار چینی فرو بردہ، در پان مالیدہ ہر روز یک
دو وقت خوردہ باشد۔ و حیدر بیگ نفعی ازین عمل دیدہ، بے
اطلاع حکیم موصوف بکثرت کرد و لطافت و شدت حرارت عطر
دار چینی، رطوبات اصلی او را، کہ روداد انخطاط داشت چکانید
حرارت غریبہ را کہ از قبل دق تشبث باعضا بودہ، متولد گردانید۔
و اطبا دست و پائے بسیار زدند، اما سود نکردہ، بجز آگاہ اعمال

لے شہتی و نقصان را یافت۔ لے شدند فریادہ لے اصل: شغائی زماں لے ہوئے:

"a shoot of grass" اصل تونت۔ لے اصل: از فعل دق تشبث:

"And gave the mastery to that unnatural heat which" ہوئے:
"was irritating his body because of some chronic fever."

تفاوت - تاریخ فوتش بہ رباعی، کہ یکے از موزونان عصر در سلک
نظم کشیدہ، ظاہر میگردد؛

آں کو بغرض تخم بد مردم کاشت
از بیج نیافت بہرہ، و جملہ گزاشت
خسران دو کون حاصل بد میں بود
تاریخ وفات، خرداں بنگاشت

بعد فوت او رسم ضبطی کہ از عہد نواب مرحوم دران سرکار رواج دارد،
دریں جا از جملہ ضروریات بود، بعمل نیامد؛ زیرا کہ حن رضا خاں،
باندیشہ عاقبت خود، وزیر را از جانب لارڈ کارلوالس بیم دادہ،
از ضبطی خانہ او باز داشت۔ وزیر..... کہ اکثر از ہواہرو
طلا بود، بسبب خورد سالی اطفالش در تصرف زنہا، ہر کہ ہرچہ درست
داشت با و مانده، از اندیشہ این کہ آخر خواہند گرفت؛ و بہ تمام
لکھنؤ پراگندہ گردید۔ و بدست ہر کس، ہرچہ افتاد، بصاحبش

لے اصلاً مصرع باین پنج بود: "حشران دو کون حاصل بد میںاں"۔ حشران سہو خسران
است، و اینجا ضرورت دلیل نیست۔ لکن لفظ آخری، بد میںاں، خیالہ گمراہ کن بود؛ تا
آنکہ عنوان این باب کہ وقایع ۱۲۰۶ ہر است بتاریخ رہنمائی کرد۔ و اکنون، باین
ترتیب، میں بود بجائے میںاں، مصرع، سنہ ۱۲۰۶ ہرمی آرد۔

لے اصل، "زرا بدست خستہ کہ اکسیر دجواہر و طلا بود" ہوئے: "the wealth amassed
by him, consisting chiefly of jewels and gold"

لے اصل: کردند۔

باز نرسید۔ و نوکران و متوسلان حرم سرا از وساطت فروختن جواہر و سایر اشیاء آنقدر متمول شدند کہ بیکے از خدمتگاران، محمد حسین خاں، کہ در حیدر بیگ می باشد، قریب لکھ روپیہ..... بہم رسانیدہ است۔ و از حیدر بیگ دختر و پسر بسیار مانده اند؛ در میان آنها اکبر علی خاں و حسین علی خاں از بطن بی بی و معروف تر ہستند حسین علی خاں با فعال زشت و سلکی مزاج منسوب است۔ اما اکبر علی خاں جوان با وقار، کم گو پسندیدہ اطوار است؛ حرکتے ناشائستہ از وی بچشم و گوش نرسیدہ؛ چہ عجب کہ اگر تجربہ اندوز کار ہا گردد، بیاقت منصب پدر باستحقاق بہم رسانند۔

حالا از اینجا افعال حیدر بیگ، آنچہ از طبقات خلایق معمول و رواج یافتہ، می نویسیم؛ تا بر ہمہ ظاہر گردد۔ و طبقہ اہلکاران را تقدیم میدہم۔ بیاید دانست کہ آنجماعت بملاحظہ دولت و اطوار حیدر بیگ، و مشارکت با و در امر خیانت، عادت بشر بزرگی و تصرفہائے مالکی کردہ اند چنانچہ خرچ و تصرفہائے نائب، دیوان و سرشتہ دار [و بخشی] و خزائنی کہ استمرار و رواج یافتہ، از ہر یک آنقدر است کہ در زمان سابق خرچ برہن الملک

۱۔ اصل: از وساطت فروش جواہر..... تہ ہوئے: "پسریک

خدمت گار۔" و در اصل: یکے از خدمتگاران محمد حسین خاں.....

۲۔ اصل: او صاغ تہ اصل: جن تہ کذا۔ ہوئے: "levity of character" تہ اصل: منصوب

۳۔ اصل: ہمہ ہائے اصل: بشر، و در ہوئے: "high style living"

مرحوم بوده - معہذا، اوقات را بکاہی میگز آرند، و فکر انتظام ملک و سپاہ ندارند۔ [از] اہل قلم، خیانت در انہا بحد رواج دارد، کہ ہر کس صدر روپیہ پیشگی از انہا بدہد، اسامی صدر روپیہ در ماہر مع جائد او و پروانہ تنخواہ می یابد۔ و محاسبات عمال و سپاہ، کہ دریں عرصہ پامال کردہ اند، جمع بہ کروہا خواہد رسید۔ و مہاجنان در معاملات حضور، و ہم فوطہ داری با خصوص از رعایا، بہ بہانہ سود و ... بقدر ششم حصہ جمع تصرف و رسوم خود مقرر کردہ اند۔ با تصرفات و اخراجات پیش از ہمہ آئینہا مشغول شدہ و ذکر آن در ضمن فنون خرمیہاے وزیر گزشت۔ و کارخانہ داران آن قدر دریں باب جرمی شدہ اند کہ دانہ و مصالح اسپکے ... و گوشت و روغن و سائر حوائج طبخ و طعام بچتہ و سائر اشیائے تخیلیہا از پارچہ و خیمہ و شمشیر و بندوق در بازار ہا علانیہ بقیمت سہل می فروشند۔ از جملہ دستورات زشت کہ باعث جرأت مردم بر ظہور خیانت و باعث ابتتری ہر کار از زشت [تر] اینکہ ہر کمیدان بٹالن و سواران توپخانہ و داروغہ ہر خدمتے [را] خرچ و تصرف چہار چند نسبت بہا رسوم سالیانہ آن شخص است؛ اگر خیانت نکنند از کجا برسانند۔ برہیں

لے اصل: میگز آرند لے اصل: دارد لے اصل: دو دلاون! ہوئے: "discount"

لے اصل: حیدہ و تیرہ حیدہ! ہوئے: "wet and dry"

لے اصل: است۔ لے ہوئے: "have accustomed themselves to"

a rate of living four times as great as (their annual...)

منوال است ضیافت عمال دزیه را، که مقدار هر دفعه آل پنجهزار تا پنجاه هزار به تفاوت بزرگی و خوردی است - و هر که دزدی بیشتر کرده، درس باب مبالغه نمود، عزیزتر است - فَأَعْتَبُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ -

اما سپاه، در میان صد نفر آنها پنجاه جماعت - و تنخواه جلیان و کلا و جمعہ اران بشراکت سختی می خوردند - و در صد نفرده اسپ لایق سواری بوده باشد - و اکثر فوج بے یراق است؛ و هر که دارد ناکارہ در رعایا هر کس که قوتی بحیثیت مکان یا حمایت با جماعت دارد، از محصول خود قلیل به هزار تکلف به عامل داده؛ باقی را ضرر مدوکاران و تیارمی قلعه و یراق و سایر آلات افساد میکند - و هر که ضعیف است، از کشککش عامل فرصت سرخاریدن ندارد؛ و هر چه از ممر سهم می رساند، عامل از دمی ستاند - معیندا بر فروختن گاو و اسباب زراعت او نظر دارد -

و حال جمع ملک ازین شرح بوضوح می پیوندد - و باید دانست که درین شرح جمع ۱۱۹۹ فصلی که وسط عهد حیدریگ است، اختیار کرده شده است ۱۱۸۸ فصلی که سال وفات نواب مرحوم است کمی و اضافہ در آن مرقوم شده - و تعلقات تحصیل حضور و جاگیرات ضابطی و جمع سایر که از قریب بیست لکھ خواهد شد، دینجا مرقوم نیست - اگر بخوبی استقصا نمایند،

"resistance"

اصل: خوردند - ہوئے - یا "ہوئے"

"to settle on the cam, in any way, raise" - و در ہوئے: کذا -

"is shown"

اصل: "فردش"

اصل: سب - اصل: کہ - اصل: شعا -

جمع ۱۸۸۸ء [فصلی] رابہ کروڑ و کمی بیک کروڑ خواہد رسید۔
اسامیٰ جمع ۱۸۸۸ء فصلی جمع ۱۸۹۹ء [فصلی] اضافہ کمی

علاقہ الماس از محالات

۲۹۱۲۷۰۰	—	۶۴۰۴۳۰۰	۹۳۱۷۰۰۰	شاہزہ چکھ ٹاؤہ و کوڑہ
۳۰۷۰۰۰۰	—	۳۵۰۰۰۰۰	۶۵۷۰۰۰۰	چکھ بریلی وغیرہ
۶۲۲۰۰۰	—	۱۰۰۰۰۰۰	۱۶۲۲۰۰۰	چکھ ہرنچ، گونڈہ و گوکھپو
—	۲۱۶۱۲۴	۱۳۸۰۱۲۳	۱۱۶۴۰۰۰	سرکار خیر آباد
۷۸۰۰۰۰	—	۵۳۵۰۰۰۰	۶۱۳۰۰۰۰	سلطانپور
۱۷۹۰۰۰۰	—	۸۱۵۰۰۰۰	۹۹۴۰۰۰۰	الہ آباد
۱۷۶۰۰۰۰	—	۷۰۰۰۰۰۰	۸۷۶۰۰۰۰	اعظم گڑھ و ماہل
۷۲۳۰۰۰۰	—	۶۱۸۰۰۰۰	۱۳۴۰۰۰۰	پرتاب گڑھ وغیرہ امیر
۵۹۷۵۵	—	۵۳۸۷۴۵	۵۹۸۰۳۰۰	سندیلیہ علیحدہ آباد و مٹوئی
۳۰۰۰۰۰	—	۴۱۵۰۰۰۰	۴۴۵۰۰۰۰	اکبر پور، دوست پور
۲۵۰۱۸۵	—	۱۱۳۸۱۵	۱۳۸۲۰۰۰	اودھ، دریا آباد و دہلی
۲۱۰۰۰۰	—	۱۰۶۰۰۰۰	۱۰۸۱۰۰۰	مانکیو، بہار
۴۷۹۶۹۷	—	۱۳۶۵۳۰۳	۱۸۷۵۰۰۰	بیسواڑہ، متھ بریلی و مٹو
۲۹۰۰۰۰	—	۲۰۰۰۰۰۰	۲۰۲۹۰۰۰	[تعلقہ] محمدی
۱۰۰۰۰۰	—	۲۰۰۰۰۰۰	۲۰۱۰۰۰۰	کھیرا گڑھ

لے ہوئے: "علاقہ" لے اصل ۱۸۸۳ء لے اصل: ۵۶۰۰۰ لے اصل "۵۶۰۰۰" لے اصل: ۶۱۷۰۰۰ — ۷۲۳۳۰۰ لے ہوئے: دریا آباد۔ لے اصل: "۲۹۱۲۷۰۰" لے اصل: "۷۸۰۰۰۰"

ٹاٹنڈہ

— ۲۴۳۰۰۰ ۸۱۳۰۰۰ ۴۶۰۰۰۰

۹۰۰۰۰ — ۴۲۰۰۰ ۱۰۶۲۰۰۰

۳۴۰۰۰ — ۲۵۰۰۰ ۵۹۰۰۰

۹۰۵۹۲۳۶ ۵۵۹۲۰۰ ۲۰۹۸۲۶۳ ۲۰۸۵۹۸۳۰۰

میزان کل

الحاصل، بعد حیدر بیگ، ٹکیٹ رائے دریاں جمع کثیر، مختار نظیر وزیر افتادہ و مصلحت اوریں تجویز ہمیں قدر بود کہ چوں ٹکیٹ رائے کم شخص دوں پایا است، از فرمائشہائے فضول بزرگی کردن نخواہد پیچید، و مانند حیدر بیگ از جانب انگریزوں مانع خواهش ہائے من نخواہد کرد۔ و در چنین امر متعمم غیر از یک صلاح و فساد چیزے دیگر در خاطر نداشت۔ مصطفیان و نادول غور فرمایند کہ امرے کہ آں در آغاز چنین افکار متین بودہ باشد، انتہائے آں چہ خواہد بود۔ و ہچنین در جمیع امور وے کوتہ اندیشی را تدخل است۔ بدیں سبب اہل حرمت پس کشد، مردم بے آبرو پیش آمدند۔ اما آں بار را ہم آسائش میسر نیست؛ چہ آں کس کہ بخدمتے مامور می شود، اگر از خواهش رفت کار برخلاف وزیر اختیار کرد، فوراً بہ تاخت سوئے مزاج وزیر گرفتار میگردد؛ و اگر چوں ٹکیٹ رائے، موافقت طریقی او اختیار نمود، چوں آنملک را امرے لازم است، بعد ظہور آں مقہور وزیر میگردد۔ و تعلق آں کساں کہ بخدمت

۱۔ اصل: باندہ تہ ہوئے: "سیک وکیلون" تہ اصل "۵۳، ۱۱، ۹۱" تہ اصل کم شخص
دل مایہ: ہوئے: "dem forward less compensation" تہ اصل: و لم تہ اصل: بدل
کے اصل: ہے

انگریزاں مامور بشنوند، اگر موافق باطن امیران خود عمل کر دے،
 بہ نفاق پیش آئند، معروض عتاب و قہر انگریزاں منگیر دند؛ و اگر
 مطابق نفس الامر کنند، در ورطہ بداندیشی و زیر می افتند۔ و
 حقیر ازیں طبقہ است کہ از بیست سال در کشکش گرفتار است۔
 معلوم نیست کہ خلق خدا اکدام عمل السخط ایشان رہائی یا بندہ
 اما جدائی از آنجہ بنا بر نیکہ ترک وطن جمع کثیر محال می باشد،
 و خروج بر نافرمانی وزیر اگرچہ موجب رستگاریست اما نامکن است،
 زیرا کہ عقلت مردم ازیں کار و عادت ایشان بدستورات منہ
 و اجتماع [عناصر] مختلفہ یکجا، و انداد انگریزاں موانع آنست۔
 القصہ لارڈ کرلوائس و اہل کونسل بجهت اس کہ لایقان کار
 نیابت بصدمات بداندیشی ہائے حیدر بیگ بے بال و پر شدہ
 خانہ نشین بودند، و از اہل عرصۃ ٹیکٹ رائے مختار بود، با وجود
 علم بر نااہلی ٹیکٹ رائے احصائے تجویز وزیر نمودند۔ و بعرصہ
 آوردن مقہوران حیدر بیگ را اصلاح نفس الامر بود؛ بنا بر
 استرضائے وزیر مناسب نہ است حیوٹ بر آں نمودند۔ و
 حالانکہ دریں صورت وزیر کار بنا رضامندی وزیر حاجت افتاد
 و آخر دست تسلط او را از زیادہ روی ہاکہ در اں خیرھے
 گشتہ، بضرورت کوتاہ کردن۔ اگر بجهت اجرائے نقشہ کامل،

لہذا۔ ہوئے "wanton of oppression" کہ کذا۔ ہوئے: "مصلحتہ"

اصل: جرعت کہ اصل: در سر کار بنا رضامندی و از حاجت افاد نیست

اصل: جرے کہ اصل: گرافتی

کہ پیشرفت کار و صلاح عوام در انست، و خود بدان دانانتراند
و نیز در آخر این رقمہ خواہم نگاشت، یکم تہ ہلاہٹ اور اگوارا
و چوں کہ دکان بخورش کنند، البتہ مقرون بمصلحت خواہد بود۔
[و بعد مشاہدہ نتائج آل نقشہ، وزیر آ تقسم راضی خواہد شد کہ
گاہے قصد لال نخواہد نمود۔]

القصد، وزیر بعد استیذان، ٹکیٹ رائے را بہ نیا بت
خود بر لؤاخت؛ و مرزا حسن رضا خاں را نیز رخصت دخل در
کار ہا دادہ، ناظر امور وے ساخت۔ دریں وقت اگر حسن رضا
خاں را ارشدے می بود، دست او در ملک مبسوط میگرددید۔ لیکن
او بسبب عاقبت مبنی و معاملہ ندانی، در ہمہ امور خود را بہر کنار و
ٹکیٹ رائے را پیش داشتہ، کار او بدان درجہ رسانید کہ خود
دست نگر او گشت۔ و او از راہ تنگ ظرفی و فرومایگی، در خدمت
او مبالغہ کردن گرفت۔ تا اینکه نتیجہ بہ نزاع فی مابین شدہ؛ جھاؤ
لعل در میان قابو یافت۔

باید دانست کہ مرزا حسن رضا خاں دریں نزاع قصورے
ندارد؛ زیرا کہ از جہت عرفان این نفس خویش و یاران خود،
از ابتداء حیدر بیگ الی الآن، ہمیشہ از تیز روی ملول، و
بہرچہ بدمن یا بعمل آرند قنوع بودہ۔ باعث این حرکت

لے اصل: ہلال اور اکواراد لے اصل: محسوس لے اصل: بتاریخ
لے اصل: التقسم لے اصل: مضائقہ لے اصل: منبخر

وے مرزا جعفر شوہر خواہر وے گشت؛ زیرا کہ بتقریرات تنوع،
ظن کا کذب کا رگزاری او و خود درز ہنش انداخت؛ و حالانکہ
حسن رضا خاں و مرزا جعفر ہر دو در بند و بست خانہ خود عاجز
بودند، و بداں سبب ہمیشہ بہ تنگی و احتیاج میگزرا بیندند و
رعونت و کاپی مرزا جعفر بدرجہ بود، کہ بچر دکار مختاری خانہ حسن رضا
خاں و نام نیابت کجخی گری چند روزہ، رفقای قدیمی خود را رنجانیدہ،
روزانہ از ثقل بار آں قدر کار، فہم سخن مردم نمی نمود۔ و شب در
ہجوم مسخر گاہ و ندیم پیشہ ہا نشستہ تا بسہ [ساعت صبح] استماع
سرود میفرمود۔

من و مرثیٰ من ہر دو آ تقدیر خسپند
کہ ہر دورا دو مرثیٰ خوب می باید

لے اصل: خود شوہر شدہ وے گشت لے اصل: لہجی لے اصل: بفرش لے اصل: او
لے کذا۔ ہوئے: "pleading" لے ہوئے اینجا "neat" نوشتہ
شاید اس را "حین اند" (حینند) خواندہ۔

وقایع سنہ ۱۲۰۷ھ

۹۳-۹۱۷۹۲

دیں سال لارڈ کرلوائس بحسب اہتری کار لکھنؤ، خطے
 مشتمل بر سفارش حقیر، بہ مضمونیکہ لایق بزرگی مرتبہ، او بود، نوشتہ،
 مرا، کہ از چہار سال در کلکتہ بودم، روانہ آن طرف فرمود۔ مجملے از
 واردات آن ایام اینکہ، بعد ورود حقیر، لارڈ معظم الیہ عراض
 مرا شنودہ، وعدہ امداد بروقت، وبال فعل بسفارت حیدرآباد
 نامزد کرد۔ دریں اثنا قضایای جنگ ٹیپو وعزیمت خودش بدکن
 رودادہ، آن تجویز بارتے ماند، لہذا در امور من، سفار شہائے زبانی
 بواسطت تفضل حسین خاں پیغام دادہ، روانہ آن طرف گردید۔
 حیدر بیگ بنا بر استماع اخبارات متوحشہ کہ از دکن می رسد،
 امر لارڈ را با مضامین سانیہ؛ مقارن دفع آن قضایا خود بچکان
 دیگر خرامید۔ لہذا لارڈ کرلوائس، بعد ورود بحرکز دولت در
 تقویت من عازم شدہ، رخصت بلکھنؤ کرد۔ مقصدش اینکہ، بالفعل

لہ اصل؛ سالانہ؛ ہوئے "convinced" لہ اصل رفت؛ ہوئے "when opportunity
 "it occurred" لہ اصل؛ ہادی؛ ہوئے "in abeyance" لہ اصل؛ حازم

بوساطت عنایت نامہ او من درانجا رفتہ، شریک آنجا شوم، و متعاقباً
 آنچہ کنون ضمیر اوست، بظہور رسانند۔ انا از قصور طالع، مع تارک
 وصول من بکھنؤ، لارڈ معظم الیہ عازم ولایت شدہ، راجہ ٹکیٹ
 رائے مستعد اندیشہ کار خود، و حسن رضا خاں از جہت
 بے جرائی تداخل در کار نہادوند۔ و چند سال بظاہر داری و وعدہ ہا
 گزرانید [۵]؛ پانصد روپیہ در ماہ بہت اخراجات من از
 قدیم دران سرکار مقرر بود، بکلف میرسانیدند۔ و ہمدریں سال
 سفر مرزا حسن و ٹکیٹ رائے بجلکتہ از جہت رخصت لارڈ کرنولس
 و ملاقات گورنر سر جان شور رو داد۔ ہر دو صاحب نوبت وہاں
 و مراتب شدہ، در حالت اتفاق رہگزارائے مقصد شدند۔ حسن رضا خاں
 مرافقت دریں سفر بسیار می خواست؛ انا از ترس ٹکیٹ رائے
 بوزیر چیزے نمی گفت۔ و ٹکیٹ رائے ہم از ترس او این ذکر
 ملتوی داشتہ؛ ہر دو از کھنؤ برآمدند۔ بعد ایشاں حقیر از
 وزیر درخواست این سفر و حصول خدمت لارڈ کر دم۔ وزیر
 خلعت [۶] رخصت دادہ اجازت داد۔ چنانچہ بحسن رضا خاں
 پیوستم، و سہ منزل بہرہ او بردآمد۔ انا ٹکیٹ رائے باستماع
 این معنی اضطراب عظیم کردہ، از جائے خود حرکت ننمود۔ و سخنائے

۵ اصل: سیر بک۔ ۶ اصل: مستد،

۷ اصل: بے صرفے۔ ۸ اصل: نوبت ہائے مراتب

۹ اصل: بگورنر ۱۰ اصل: بریدم۔

موصح بعرض رسانیدہ، دریں باب [برائے] من شقہ^۱ ہائے متواتر
 ارسال فرمود۔ جن رضا خاں نپاچار شدہ، باصرار تمام مرا بر گردانید۔
 و این سر دو کس بگلکتہ رفتہ، بعد از ظہار حق و ابعاد خود ہا، بدون
 این کہ یکے از ایشان را خاطر جمعے بود، در سال آئندہ مراجعت
 بہ لکھنؤ کر دند۔ قریب پانزدہ لکھ خرچ این سفر بحضور وزیر ظاہر
 کر دند۔

۱ اصل: شقہ، بمعنی "Letters" "بعد از ظہار حق" در معنی: "owing to their silliness"

وقائع سنہ ۱۲۰۸ھ

۹۴-۱۲۹۳ھ

دریں سال مسٹر الیف معزول شدہ مسٹر چیری بکار لکھنؤ منصوب
مگر دید مسٹر الیف بہ تعطیل بحال در لکھنؤ گزران میکر د؛ و بجہت
استر ضائے وزیر بہ نواب بیگم نذر میدادہ و با آنکہ زیادہ از
پنج شش کس از سکنہ لکھنؤ نزد او آمد و رفت نداشتند،
برائے ملاقات آنہا روزے معین کردہ، اکثر تبدیل آں بعمل
می آورد۔ چنانچہ آں چند نفر [کہ] بملاقاتش آمدند، اکثر بایوس
بر میگشتند۔

کسے کوتاہی بہ گل گوید کہ از مرغان بے بالے

بجز بلبل نداری، ارچہ داری، بستہ پرورا

و مسٹر جانن کہ دوم او بود، لیاقت ہمہ کار داشت، بعدیکہ
اہلکاران وزیر از ترس معاملہ دانیس شب خواب با آرام نمی کردند۔
تا چہ فائدہ کہ بسبب تا موافقت مسٹر الیف، در کار ہا دخل
نداشت؛ و از غصہ حرکات تذلل آمیز او، اوقات قسریں

لے کذا۔ در مرے، "Featherless" کے اصل، سالی، ہوتے، Feathered

بیچ و تاب مصروف میاخت۔ با اینهمہ حال مسٹر الیف زیادہ از حرکت حرکات دیگر گماشتگان کمپنی امتداد مند۔

و ہمدریں سال کھدائی وزیر علی [خاں] با دختر اشرف علی خاں پسر بندہ علی خاں بوقوع پیوست۔ و فوراً آتش بازی و چراغاں و عرض سائر اسباب تجمل دریں شادی بمرتبہ بود کہ تفصیل آن موجب تطویل است۔ زیادہ از بیست لکھ بخرج آمد۔ و وزیر در روز عروسی قدرے براہ پیادہ در پیش تخت رواں وزیر علی را رفتہ ؛ بعد از آنکہ مردم التماس سواری کر دند، گفت کہ از کمال آرزو مندی کہ دریں روز چوں سائر ملازمان روبروئے سواری وزیر علی روم با وجود این مبالغہ در تعظیم وزیر علی ، بعد چند مدت جمیع اسباب تجمل اور اضبط نموده ، بر زباں آورد کہ این فراں بچہ آخر بر صل خود رفت ؛ زیرا کہ وزیر علی در حرم سرائے خود اکثر کبوتر یا مرغ را حصّہ کردہ ، مردم آنخانہ را امر بہ تعزیت آن میکہ دوسیاہ پوش میشد ؛ گویا این امر بجهت مرگ وزیر بقال و شگون مینمود۔ لہذا وزیر ازوے رنجیدہ۔ وجہ طعن فراں زادگی آن کہ وزیر علی [حقیقہ] پسر فراںشے بود، و فراں زن حاملہ خود را بعوض زر بوزیر دادہ۔ و این امر تنہا بہ وزیر علی مخصوص [نیست] ، بلکہ جمیع اولاد وزیر

لکذا ہوئے: "Official influence was greater" لے اصل: بند علی ہوئے
 بند علی ہوئے: "used to strangle" لے اصل: نکال
 ہوئے: "was really the son of a farash, and for a money consideration made over his wife while pregnant to the hazaar. This is not the only case of this kind"

بہمیں بیچ مضطر..... ملازم اور ہرنے بے سرو پا را کہ از
جائے محل بہر ساند در آغاز آں از وارثان اورا خودش در
محل داخل می کنند۔ وگا ہے زن حاملہ سر سواری وزیر رفتہ فریاد
میکند، کہ اگر بارہمیں، کہ فلاں وقت بملاقات تو رسیدہ ام،
وفا داری نمیکنی، اما بر فرزند خود کہ در شکم من است التفات
فرمائی؛ وزیر تصدیق کردہ داخل خانہ میکند۔ وچند کس ہم از
پوآنج مقرب اذن دخول حرم سرا ہمیشہ داشتہ اند؛ و بد شکلی
و سیاہ رنئی آں اطفال شاہد عادل بر طراوت نسب آنہاست۔
بعد ازین شادی ہر سالہ در ہمیں ایام ہائے عروسیہا گزارشتہ،
آخر..... بھولی قرار یافت۔ در سال دیگر دختر مرزا جنگلی از
جہت رضا علی پسر دوم خواست۔ مرزا جنگلی در ماندہ کار خود
شدہ، آخرش باضطرار قبول نمود۔ اما شب عروسی بے تحمل شدہ
ضبط خود نتوانست کرد؛ و بحضور مردمان..... بگریست، و
خاک غم و غصہ بر فرق خود پاشید۔ با آنکہ عرض او ازین گریہ ظاہر
بود، وزیر گفت: برادر من بہ مفارقت دختر کہ گریہ میکند

۱۔ اصل: مضطر مترجم را کہاں ملازم او..... "در ہوئے: ۱۵۰۰۰"

Similar origin: for the Wazir's servants brought up.... ۱۔ اصل: لاج

سے کذا۔ ہوئے: "through-bred descent" ۱۔ اصل: امرار سیما ب؛ ہوئے

"(And this custom) became one of the finishing festivities

"(of Holi) ۱۔ اصل: "سہا تھاے"؛ ہوئے: "wept) openly"

۱۔ اصل: غیب

دختر او بملک دیگر نمی رود که ملاقاتش میسر نیاید، از سفاقت این عمل
 که پسر زادشجاع الدوله بخانه مجبوس می رود که در حلال زنا و نوش حرمت
 خلافت طبا نچه بر روی خود میزدند، و از عذاب ختم الله
 عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ ۝ میخوانند

۱ اصل: سناغت - ۲ اصل: را دکنس ۳ ہوئے "all respectable people"

۴ اصل: بحر؛ ہوئے: "In their regret" حرفت

وقایع ۱۲۰۹ھ

۶۱۷۹۴ - ۹۵

دریں سال جنرل آبر کونہی بھت ملاحظہ کینو بہ سواری بجرہ ہا
 قصد کانپور فرمودہ۔ و ہنوز در راہ بود کہ قضیہ روہیلہ رو دراد۔
 وزیر بہ مجازات دالمو بارے باوے ملاقات کردہ؛ بسماجت
 بسیار جنگ با غلام محمد قرار یافت۔ و شرح آں انیکہ در
 ہمیں ایام فیض اللہ خاں، پسر علی محمد روہیلہ کہ بعد از قتل حافظ
 رحمت ملک دوازدہ لکھ بجاکیر یافتہ؛ دریں عرصہ از نہایت کار دانی
 و سلیقہ سرداری جمع آں ملک سہ چند و تمام قوم خود را فراہم آوردہ؛
 فوت کردہ۔ محمد علی خاں پسر کلانش، حکم وزیر و ولیعهدی، جانشین
 شد۔ ہمدراں چند روز بسبب بد زبانی و بے جرائی، طبایع ستران
 آں قوم ازوے متنفر گشتہ؛ غلام محمد برادر اصغرش کہ ریاست سپاہ

۱ اصل: "کومنی" تہ "و پلٹن" بجائے "و شرح"، در اصل، دایں صریحاً
 سہو کتابت است۔ تہ ہوئے لفظ "خان" ندارد۔ تہ بجائے علی محمد در سہوئے
 "محمد علی پسر محمد خاں" دایں درست نیست۔ تہ بعد "شد" و قبل "ہمدراں" غلط
 "دل" ہم دارد کہ اینجا بے معنی است۔ تہ اصل: بے خرمی۔ تہ اصل: کہرش۔

بوسے تعلق داشت، و با کثر صفات نیک آراسته بود، بقتلش
 آورد۔ بخاطرش اینکه چوں این عمل در زمینداران صوبہ رواج
 دارد، و هر که از آنها باقی می ماند، مال گزاری و زیری کند، از دوازده خواسته
 نشود، به من هم مزاحمتی از انطرف نخواهد رسید۔ اما چوں
 از دحام آنجماعت، از وقت فیض اللہ خاں در نظر انگریز ایاں گراں
 می نمود، و بسبب پخته کاری فیض اللہ خاں بهانه بدست نمی آمد،
 درین وقت گورنر سر جان شور استیصال آنجماعت مناسب دانسته،
 بجبرل در ایاں باب نوشت۔ و وزیر، بنا بر نیکه ایام شکار او نزدیک
 رسیده بود، عذر با برانگیخته [تسلط بهانه ها، برای تاخیر کردن
 در معامله غلام محمد، مینمود؛ تا آنکه بالآخر از اصرار جنرل مجبور شده
 بعمل آماده گردید، و با سپاه خود دو منزل عقب کنپڑے جنرل
 پیش رفت]۔ غلام محمد، که تا آن زمان بفریب مسٹر چیری، حرکتی نالائم
 نکرده بود، مایوس و با پنجاه شصت هزار کس عازم جنگ شده، پنج
 کروه آنطرف بریلی بلشکر انگریزی رسید۔ و روز دیگر جنگ سخت

له دارد بارخواستی شود به من اصل، و در پوسے "and no questions were asked"
 له در اصل اینجا اینقدر عبارت است؛ بسک بتانی ولاحظہ "در پوسے" "ham"
 (plain excuses, and to) look for pretexts for delay for
 treating with Ghalām Muhammad, until
 he was compelled by the General's import-
 unities to act, and he moved with his army
 two stages in rear of the General's camp."

له اصل؛ محسب؛ پوسے "sharp (engagement)"

نموده، به رام پور فرار کرده و قبائل را برداشته برابر ربهڑہ در
کوہستان متحصن شد۔ ازستی بعض سرداران انگریز و وفور تہود
روہیلہ ہا، نزدیک بود کہ جہنم زخمی بشکند انگریزی رسد؛ لیکن
جنرل در قلب ایستادہ بود، با وجود شکست دست راست،
خود را جمع کردہ، (متواترہ بشک توپ آورد۔ و پیش داران رھیلہ
را، کہ بغرور فتح مشغول برید مقتولین بودند)، و سپاہیان فراری
خود، ہر دورا، ہدف شلک ساخت۔ قریب ہزار کس سپاہی
و صد گورہ و دہ دوازده سردار از منظر، و ہمیں قدر آل طرف
با چند سردار، کہ یکے از آنہا بنحو خاں و دیگر پسر عمر خاں است،
مقتول گشتند۔ و از اتفاقاتی کہ دریں معاملہ روداد اینکہ روہیلہ
از کمال استیصال در جنگ کردند؛ چہ اگر لشکر وزیر میر سید،
و ایں حملہ می بردند..... ضایع میشد کہ تدارک آن از
انگریز اں ممکن نبود۔ الحاصل، بعد فتح معرکہ، وزیر ہم خود را بہ لشکر
جنرل رسانیدہ از عقب داریاں شتافت؛ و در رھڑہ لشکر
گاہ کردہ بہ محاصرہ آنہا پرداخت۔ با وجود (ایں) شکست، روہیلہ

۱ اصل: رہر سے اصل: "سم رمی" و اینجا "شکست" باید چنانکہ ہوئے میدارد۔
۲ اصل: کہ مخزورہ، اینقدر در خواندن آید: "میوار..... بشانک توپ....."
۳..... و پیش و زیا..... را کہ بغرور فتح مشغول برید مقتولین — "دور
ہوئے: "and kept up an incessant-cannon fire. the
advanced guard of the Rubeelas....."
۴ اصل: سرلا؛ ہوئے: "mark for the fire" ۵ اصل: اتفاقات یک کہ
۶ اصل: کمال ضیافت استعمال در جنگ کردند؛ ہوئے: "the foolish haste"
۷ ہوئے: "the English would have been unable to remedy the
to remedy the
اصل: "کار نیال

همچنان در جنگ احرار داشتند؛ اما چون غلام محمد بملاحظه شوکت
 انگریزی قول حفظ آبرو گرفته، بجهت جواب و سوال آمد، و اذن
 معاودت نیافت؛ و نصرت الله خاں را، که نائب غلام محمد بود بمسٹر
 چیری از خود ساخت؛ ناچار شده، بعد یکینیم ماه رضا بمصالحات داند
 قریب پنجاه لکھ زر نقد و نصف ملک آنها بتصرف وزیر درآمد؛
 از انجمله، دوازده لکھ سون بہائے و مرہم قتیلان و جریحان انگریز
 رفتہ۔ پسر خود سال محمد علی خاں مالک و نصرت الله خاں نائب
 او مقرر گشت۔ و عمر خاں و سائر سرداران روہیلہ کہ اصل آن
 فتنہ بودند، اذن معاودت و سکونت بہ رام پور یافتہ؛ تا دیب
 آنها بروزگار، کہ افضل المؤمنین است، حوالہ شد۔ و غلام محمد
 کہ در آن بہکامہ مقید شدہ بقلعہ چنار رسیدہ بود، آزاد گشتہ؛
 ہزار و پانصد روپیہ در ماہ حصہ روہیلہ بہ ابرائے خرچ او مقرر گردید
 و نامبرده آن مبلغ را بنزن و اولادش حوالہ کردہ خود بہہانہ گزاردن
 حج اسلام از ملک کمپنی بروں رفت۔ و شنیدہ میشود کہ
 بعد گزاردن حج بہ مسقط باز آمدہ، و از آنجا براہ سورت بہ بچہ نگر
 رفت؛ و اکنون مستعد لازمات زان شاہ شدہ بہ امیدے کہ اعانتش یابد۔

ل اصل: " رفت معا..... " (دکر مخزورہ) ل اصل: کتبہ۔

ل اصل محض انقدر الفاظ نوشتہ شد: " در دکن بہ تپو در بہت۔ دو
 ہو: "after performing this pilgrimage he returned
 to Muscat, and came on to Surat, whence he proceeded
 to Bijai nagar. He is now prepared to serve Zamán Sháh in hopes
 of obtaining his assistance in return."

دریں معاملہ، از مسٹر چیری در چند موضع مراتب کاردانی و امانت
 ظاہر شدہ، حقوق وے بروزیر ثابت گشت۔ از انجملہ این کہ وکلاء
 غلام محمد را فریب داد، با اینکه بر آہنا معلوم شد کہ این ملکا و حد از
 جانب وزیر است و انگریزان بضرورت فرمان وے کمر بستہ
 اند؛ اما بروقت کہ قابو بدست آید، وزیر را ازین عزیمت باز
 خواہند داشت۔ و نتیجہ این تدبیر امید و حرکت نکردن آنہاست۔
 چہ باندک حرکت آنہا تمام ملک بر بی مسخر میشد؛ و پنجاہ شصت ضرب
 توپ و دیگر سامان جنگ بے بسیار بدست شاں می افتاد؛ و چند ہزار
 سوار سکھ بہم دھو میخوانستند طلبید؛ و اس جنگ در زمین صوبہ وزیر
 واقع میشد؛ و کار ہا بصعوبت می انجامید۔ دوم، آمدن غلام محمد و
 اتفاق نصرت خداں است با قوم خود، کہ آں نیز موجب سہولت
 بسیار شد۔ دیگر، رسانیدن مبلغہائے غنیمت مفتوحہ است،
 بسر کار وزیر، بدون قیل و قال۔ دیگر، انفصال معاملہ روسیہ
 است بدین طریق کہ برائے وزیر و سرکار کمپنی خوب
 و برائے آنہا بد باشد۔ و حالانکہ آنجماعت، بشرط ترفیہ خود ہشت
 لکھ..... میزدند؛ و ادا التقات نکرد۔ و جہاں لعل نیز در آغاز نزاع قریب دہ
 لکھ از مسٹر چیری وعدہ میکرد، اگر باوے کاوش ننماید۔ و مسٹر چیری آنجا ہم امانت
 و غیر خواہی ہر دوسر کار را فرمود۔ و معہذا، از ناقدہ روانی وزیر گذشت آنچہ گذشت۔

۱۔ اصل: نکاح ہوئے: "attack" کہ اصل: محاکمہ: ۲۔ اصل: ہر کہ اصل: ہسر است۔ ۳۔ اصل:
 "تذرتہ خود است لکھ" نشان میداند: ہوئے: ۴۔ اصل: "Ru the law were" ۵۔ اصل: "Cherry eight-lacks of rupees on condition of his
 favouring them." ۶۔ اصل: کہ ۷۔ اصل: نماید۔ ۸۔ اصل: "لمنات"
 و ہوئے: "remained honest"

وقایع سنہ ۱۲۱۰ھ

۶۱۶۹۵-۹۶

دریں سال ٹھیٹ رائے معزول گشتہ جھاؤ لعل بدون غلعت ونام لائق وفاق کارنیابت گردید۔ توضیح آں اینکہ، چوں ٹھیٹ رائے کم شخص بے بیاعت واقع شدہ، علاوہ آں، معاشرت جوانان صلیح الوجہ مبالغہ دارد، رعب اودردہا جان گرفت۔ وخیانت وتمرر و طبع کہ در طبقہ خلایق از سابق رواج داشت زیادہ شدہ؛ و کار گزاران خلیع العذار شدند؛ و رفقائے او پیش از دیگران کوفتہ؛ ہر یکے طورے خاص درآں باب اختیار نمودند۔ ٹھیٹ رائے، در اندرون دیہات، زمین و یومیہ بہ برہمنان، و انعام [و] و در باہر ہزار ہا آں جوانان، مبالغہ میکرد۔ و بیجا تہ و دھنیت رائے بنام سود بکھامی اندوختند، بانیطریق کہ آمدنی محالات را مخفی کردہ کاروائی

لے اصل: "لله" لے اصلاً آغاز این فقرہ بانیطور است: "چنانچہ ٹھیٹ رائے..."
 وچنانچہ، کہ اینجا بے معنی شدہ، غالباً سہو نویسنده است. لے اصل: "دیہات و زمین و یومیہ..." لے ہوئے کہ "ندارد، چنانچہ، در ہوئے، این فقرہ کہ "بانیطریق" آغاز شدہ مستقل بالذات است، و کہ بطریق جملہ بیانہ چنانکہ در اصل مخطوط است. لے اصل: "کہ در"

خرج رو بکاری بر سودے میکندند۔ و بنام انگریزان تمسک گرفته خود و اکثر مهاجران شهر در منفعت شریک میشوند؛ تا اینکه سی لکھ سالیانہ سود رقبے در خرج قرار یافت۔ و ہلاس رائے و نزل داس از آمدنی محالات متعلقہ خود را بسیار تصرف مینمودند۔ و علاوہ آن ہمہ اینہا، بجز نزل داس کہ مرد آدمی و باتمکین است از سرشت ہرزہ گوئی و بد زبانی خود مردم را میرنجایند۔ و این خوسے بد راسخ گشتہ، از غربابہ [عزہ] رسید۔ چنانچہ ادبائے وزیر و مسٹر (چیری) [را] بخشیدہ؛ بوصول تنخواہ از زر قسط خود، تا شبست روز در خزانہ میدویدند، و سخناں تا ملائم از آنجماعت میشنیدند۔ مگر ر خبر این معنی بوزیر و مسٹر چیری رسیدہ؛ ٹکیٹ رائے عذر خواہ شد؛ و باز فائدہ نکرد، تا اینکه میان بیجنا تھ و ہلاس رائے عبارتفاق بالا گرفته۔ جھاؤ لال بواسطہ بالک رام، کہ با ہلاس رائے یار بود، از ہمہ راز ہا مطلع گردید۔ و بیجنا تھ و دھنپت رائے تمام ملک در جائداد قرضہ گرفته، اقطاع وزیر و انگریز و سائر اجات رو بکاری بہ صیغۃ التوا بہم رسانید۔ ٹکیٹ رائے تدارک این مہم ضرور دانستہ، بگورنر سر جان شور پیام برد؛ و چناں وانمود کہ سبب این امر فقط، فضول حشرچی وزیر است۔ و درخواست پند نامہ بنام وزیر، و خطے برائے

۱۔ اصل: بجند بول۔

۲۔ اصل: ہمارا سودی ۳۔ اصل: ہفت ۴۔ اصل: ادبان

۵۔ اصل: تا شبست روز ۶۔ اصل: بگورنر سر جان شور ۷۔ اصل: تپاہ برودہ

مسٹر چیری، کہ ساعی شدن استقرار خرچ وزیر دہد، از کوشش
نمود و گورنر مطابق درخواست او عمل آورده؛ مسٹر چیری
استفسار نقشہ کار از وی کرد۔ چوں مقصد ٹکیٹ رائے ہمیں
قدر بود کہ سی چہل لکھ در اخراجات وزیر و ملازمانش تخفیف
یافتہ، درخواہ سود سالیانہ برود، و ضبط فضول خرچی خود و
متوسلاتش در خاطر نہداشت، مسٹر چیری جواب با صواب نیافت۔
لہذا ارادہ کرد کہ بواسطہ التجائے کہ ٹکیٹ رائے، بجهت تخفیف خرچ
وزیر بہ گورنر بہادر پردہ، میانہ او و وزیر تزع انداختہ، مقصد
انتظام خرچ بلکہ جمع جائداد وزیر ہم حاصل نماید؛ بانظرین کہ حسن
رضا خاں بخشی و بھراج خزانچی ویکے دیگر دیوان، وزیر خود
[نگران] کار ہمہ شد۔ و چوں توجہ وزیر غیر ممکن بود، گمان میکرد
کہ آں امر بمن تفویض خواہد یافت؛ و ہمہ با برائے نام، و مدار
جملہ کار با تمام موقوف بر اشارہ مرا خواہد شد۔ دریں وقت
لعضے عقلا بہ وی [گفتند کہ] تقویت وزیر مناسب نیست، اما
زائغ انداختن در میان این دو کس خوب است۔ چوں ٹکیٹ رائے

لے اصل: بے صواب لے اصل؛ "جمع ہم جائداد وزیر حاصل نماید" و "ہم" بعد "وزیر" مناسب
تر است و بعد "جمع"، غالباً سہو کاتب۔ لے ہوئے۔ "بھراج" کہ دریں مخطوطہ بانظر
نوشتہ) را مطابق نسخہ خود بہراج خواندہ، در حاشیہ مینویسد کہ غالباً بھراج
است، لے در اصل بیاض و در ہوئے: "Superintendant"

لے اصل: مدار جملہ لے معرہ لے اصل کہ مخورہ بانظر نوشتہ: "کی... کو" لے ہوئے "create breach"

راپنا ہے بجز اینطرف باقی نخواہد ماند، گردن بکلم خواهد داد، و دخل در کار با بے مانع میسر خواهد آمد؛ آنوقت بتدریج انتظام هر امر می توان کرد۔ و این صلاح درست بود۔ لکن مسٹر چیری طرف وزیر بنا بر ایلہی او..... از کونسل..... آن مصلحت گردود۔ با آنکہ مسٹر کوپر..... این رائے مینمود، خدا داند بہ کدام مصلحت گورنر اجازت داد۔ جھاؤ لعل و بھراج بوزیر مشورہ دادند کہ بفعل مسٹر چیری رادلخوش کردہ، باعانت او ٹکیٹ رائے رامعزول، و اختیار کار با بدست خود باید گرفت؛ بعد از این امید مسٹر چیری را بہ گفتگو منقطع خواهند کرد۔

باید دانست کہ اینجماعت ہمہ ما در آنوقت اعانت مسٹر چیری در عزل ٹکیٹ رائے مینودند و ہر یک مقصدے، کہ قصداً ارادہ دیگرے بود، در خاطر داشتند۔ چنانچہ جھاؤ لعل بنا بر نگاہ بتقریب وزیر نیابت را بجهت خود میخوانست۔ و بھراج گمان میکرد کہ چون وزیر با ٹکیٹ رائے بدخل مسٹر چیری راضی نخواہد شد، آن کار برفضل حسین خاں قرار خواہد یافت۔ و حسن رضا خاں و مرزا جعفر میدانستند کہ بنام بخشی گری رو بکار نیابت خواهند کرد۔ و از مقصد مسٹر چیری، کہ نہ از برائے حصول مقصد و ایشال این نقشہ قرار دادہ، غافل بودند۔ چنانچہ

۱۔ اصل: "اور انت کہ در سے از کونسل اسپندراں آن مصلحت گردود" در ہوئے: "deeming it proper to side with the Wazir, because of his incapacity, asked the Council for permission to adopt this course"
 ۲۔ اصل: "کو پر بضعیف" ہوئے: "Cooper was against" ۳۔ اصل: "مینود کہ خدا....."
 ۴۔ اصل: "خواہم شد" اصل: "کہ صدر ارادہ....." ۵۔ اصل: "بر سکے تقریب" ۶۔ اصل: "بکار نا خواہم کرد"

اگر سخن مسٹر چیری با جھاؤ لعل پیشرفت می یافت، بعد ازاں اور ابایں
دو و بھراج در افتادن میشد۔ وایں اشخاص آں زماں بجهت رفتن کار
خود، کار... بج... جھاؤ لعل کرده مینمودند۔

الفصل بعد عزل ٹکیٹ رائے و وضوح مقصد مسٹر چیری، بھراج
از امید تفریق تفصل حسین خاں و قصد مالکی خود کہ در خزانہ مدنظر داشت
مایوس شده، بضرورت شروع بتقویت جھاؤ لعل نمود۔ حسن رضا خاں
چون مفرع نداشت، ہیچناں با مسٹر چیری مانده؛ [و] جھاؤ لعل کہ
شکست بھراج و تفصل حسین خاں ہر دو در خاطر داشت، در آنوقت
بمقتضای مصلحت، یکے گشت۔ و مدتے مسٹر چیری را امیدوار داشتہ
آہستہ آہستہ بے پردہ شدن گرفت۔ بعد ازاں مسٹر چیری از قرارداد
سخن راند۔ وزیر گفت کہ من برقرار خود بودہ، بکار ہائے ملک
مستعد ہستم؛ و جھاؤ لعل واسطہ رسانیدن احکام منت؛ و در امرے
کہ ضرورت اقتضا البتہ بہ شما مشورہ خواہم کرد۔ مسٹر چیری در آنوقت
خبردار شدہ، بضرورت ارادہ تقویت ٹکیٹ رائے کرد۔ درینوقت
ہم چند کس بہ مسٹر چیری مشورہ میدادند کہ این ارادہ خام است؛ باید کہ
قرض مہاجناں را کہ بدنامی التوائے آل برانگیزانست، در پیش
کردہ، درخواست سرانجام این را از وزیر نماید؛ چوں اداے
آں یکے ناممکن است، بایں حیلہ سررشتہ دیوانی بہ ٹکیٹ رائے

لے اصل: مک۔ ٹے اصل: لکھتے اصل: کردتے اصل: لکھا ہے اصل: یکے کست؛ ہوئے؛

"took the same side" لے اصل: "خود بودہ" ٹے اصل: (رد زرا)۔

قرار خواهد یافت۔ وحقیر ہم در آغاز کشمکش بمسٹر چیری گفتہ بودم کہ شما را این معاملہ اول است، اما من مثل این دوسہ قضیہ بسابق دیدہ ام؛ بخوبی معلوم منست کہ وزیر و جہاؤ لعل و ہجراج تن بہ خیالات شما نخواہند داد؛ مناسب آنکہ، درین وقت عرض وزیر بشما وابستہ است، دوسہ کس را، کہ بصفت و فاو کا ردانی معروف باشند، مشغول کار رہائے وزیر کردہ، بواسطہ آنہا شروع در مطلب نمائید؛ و امور را صرف بروعدہ ہائے ایشان موقوف نگذارید۔ مسٹر چیری در جواب گفت کہ قوم مرہٹہ بمکاری و عیاری مشہور اند، و من بآنها معاملہ کردہ ام؛ کار این مردم کہ در حساب نیستند، بر من باید گذاشت و تماشا باید کرد کہ چہ میشود؛ بعد از آنکہ از نتیجہ سعی با آنکہ در استر ضائے وزیر دارم، سررشتہ کار بدست من درآمد، ہر کاری کہ منظور منست بعمل خواہد آمد۔ الحاصل مسٹر چیری کاغذ سہ سالہ ٹکیٹ رائے را دیدہ، بوزیر گفت کہ از روئے کاغذ حسن، خدمت ٹکیٹ رائے ظاہر میشود و منظنہ خیانت او غلط بر آید؛ مناسب آنکہ دیوانی برو و سختی گری بہ حسن رضا خاں قرار یابد، و جہاؤ لعل بہ کار قدیم [و] ہجراج بخزانہ مامور باشد۔ وزیر جواب داد کہ منظنہ خیانت ٹکیٹ رائے، کہ بقول شما ثابت شدہ، بایں کاغذ جعلی او [و] این نظر سرکاری

۱ اصل: الدین ۲ اصل: لصدہ ۳ ہوئے: "fore me" ۴ اصل: بس ۵ مل ۶ بس

۷ اصل: مطعہ؛ ہوئے: "suspension" ۸ اصل: پرزی

شما چگونه دفع می‌تواند شد؛ و عزل او باین شروط شده که در تقویت
 او دیگر باره ازال طرف کوشش نشود. بنا برین تباین میان وزیر
 و مسٹر چیری گفتگو بدرازی کشیده، سبب فیما بین ^۱ برهم گریز و
 چو بدون شد و تخویف اصلاح وزیر ممکن نبود
 و در این نزاع بودن مسٹر چیری پیش وزیر مناسب نمی نمود
 لهذا گویند، مسٹر چیری را عزل کرده، لومس دین صاحب را،
 که کلان بنارس بود، بدانکار مامور ساخت؛ و وزیر
 نوشت که مسٹر چیری را بنا بر حفظ مرتبه شما از کار موقوف داشتم،
 مامول آنکه جها و لعل را که افساد پیشه است در کار نیابت دخل ندهند
 و وزیر و جها و لعل این معنی را حمل بر ضعف گویند کرده، نظام هر موقت
 و بیاطن تمام برخلاف آن شروع نمودند. معلوم باد که این کشاکش با
 که وزیر درین معامله با مسٹر چیری کرده از جهت لغویتی بود که بهجراج
 از زبان تفضل حسین خاں و گماشته خود شنیده بودند. ^۲ رهنمای
 وزیر میگردد؛ و سخنان دروغ ساخته از مزاج گویند و سر رشته کار
 انگریز را امید حصول مقصد با و میداد. والا وزیر انقدر جرأت
 بر مخالفت مسٹر چیری در آنوقت نداشت، و قضیه برین درازی
 نمی کشید. و عجیب تر آنکه بعد عزل مسٹر چیری و ظفر بر مقصود خیال
 نیابت در سر بهجراج گرفته [با] جها و لعل طریق اخلاص و با تفضل حسین خاں

۱ اصل: بازی کننده است اصل: مرهم، پوسته "they ceased to visit each other"

۲ "agent" "اصل: مرسمه اصل: بس جان؛ پوسته: بهجراج

کہ پانزدہ سال در حمایت او اوقات میگزرایند، مسلک نفاق اختیار کرد۔ و با وجود اینہمہ (شعبہ) ہالی آلان از جمیع آفات مصون در انہا فرصت بسر میبرد۔

دہم دریں سال عالیہ بنبت برہان الملک مغفور بعالم باقی خواہد۔ او زنے بود با وقار عصمت و شہامت؛ مادام الحیات در امارت و عظمت گزرایند؛ قبل از ولادت با سعادتش عسرے لاحق حال نواب برہان الملک بودہ؛ بجز دولت و مقدمات این دولت از ہانخانہ تقدیر رخ نمودن گرفت۔ و بسامے روز افزونی، نسیم لطف و زینت حقیقی در ورزیدن آمد۔ ہنگامیکہ نواب صفدر جنگ از احمد خاں بنگلہ شکست خورد، نواب عالیہ در شاہجہاں آباد بود۔ جاوید خاں مدارالمہام سلطنت ارادہ کرد کہ بے ادبی کند۔ بیگم معہ ملازمان خود مستعد مدافعہ شدہ، باعث کندئی دندان طبع او گردید۔ و پس از وصول صفدر جنگ، خزانہ خود را فراے او کردہ، جمیع ملازمان شوہر راضعت و اسباب ثروت و حرب کہ در میان سفر تاختہ بودند، بخشید۔ از ان باز بے مایہ شدہ، تمام عہد پسر بجا گیرے کہ یکینیم لکھ سالیانہ از ان حاصلش و عطاے بادشاہ بودہ، قناعت نمودہ، طبع در ملک و خزینہ او بیکرد۔ و ہر چند نواب مرحوم در صد خدمت گزاری آمدہ و جیلہا، برانگیخت، فائدہ براں مترتب نشد۔ بنا بریں، بعد فوت آل

لہ اصل: فانی نے اصل: "سیاہ روز افزونی مسب لطف و زیب حقیقی....." سے اصل: بودیکہ اصل: ہی ماہ ۵۴ کہ "غالباً از سہو کاتب قبل از" بجا گیرے نوشتہ شدہ۔ لہ اصل: حدود

مغفور، از نقد و جنس، زیادہ از دہ پانزدہ لکھ، کہ آنرا ہم بجهت سفر حج اسلام
 از خرچ بازداشتہ بود، باقی نماند۔ اما وزیر بہ گمان اینکه متروکات
 او بسیار خواہد بود، متوسلان بیگم ایدائے بسیار رسانید۔ چنانچہ
 رسم نشستن چہل روز بر موضع فوت (شدہ) کہ مدد زنان ہند رواج
 تمام دارد، بہ تعزیت داران بیگم بجا آوردن نداد۔ و بی بی ہائے کہنہ سال
 خواصان صفہ رجب و محرم علی خاں و مطبوع علی خاں را، کہ ہر یک
 شصت ہفتاد سال بعزتے، کہ مافوق آں مقصور نیست، گذرانیدہ
 عادت باں کردہ بودند، و لذاب مرحوم در حضور آنہا مودب می ماند
 در ہماں ہفتہ از اں خانہ بر آوردہ، سلاسل دریا، پیادہ در کوچ
 ہائے فیض آباد گردانیدند۔ و بعض توہم ضرب و ستم بسیار کردہ۔
 بعد از انکہ چیزے بعمل نیامد، ہچناں بلکھنو آوردند؛ آخر بہ ضبطی اموال
 خاصہ آنجناب رسیدہ، آں عمل شنیع کہ موجب تنفر ہر کسے شد، تمام گوید۔
 و بجز از ذخیرہ نیک نامی چیزے، زیادہ از اں کہ در آغاز معلوم بود، حصول
 نرسید۔

دیگر از وقایع ایں سال، آمدن جنرل موصوف است
 بکانپور۔ توضیح آں اینکه سرداران کنپور حصول مناصب مطالب
 خود گفتگوئے بہ کونسل بملکتہ کردہ بودند؛ و جنرل، بجهت نقیض
 آں، بسواری ڈاک وارد آٹمکان شدہ، اصلاح داد۔ وزیر

۱۔ اصل: اندازی تہ اصل: تعزیت تہ اصل: آوردند لکہ اصل: بوجہ صلح تہ اصل: نوسدی حسب معمول مدلل:
 'بفتح' تہ اصل: حصہ ۲۔ اصل: ذاب العین: ہوتے۔ "Points of dispute"

وقایع سال ۱۲۱۱ هجری

۹۶-۹۱۴۹۶

در ابتدای محرم این سال مسٹرچیری از لکهنؤ عازم بنارس گردید. و مسٹر لومسڈین مثل بیکاراں در اں شهر قسم گشته. کوکب بخت جهاؤ لعل بشرف کمال رسید. غلام قادر خاں، که نوکر کمپنی و زبان مسٹر لومسڈین بود، به سلوک کاذب جهاؤ لعل از خار فتنه خاطر او به کلی جمع شد.

و حقیر، نزد این وقت مقام لکهنؤ مناسب ندانسته، رفاقت مسٹرچیری اختیار کردم. و همه برسات در بنارس گزراینده، عازم کلکتہ شدم. زیرا که جهاؤ لعل در اں قضایا، با واسطه و بے واسطه فکر مرا بر اعانت خود و ترک رفاقت مسٹرچیری میکرد؛ و چون این معنی بعلم نیامد، در صدد عداوت برآمده؛ احتمال غالب بود، که حیلہ برانگیخته، ایدارساند. و همدریں ایام محالات برلی، که به شنبو ناختہ برادر بیچناختہ تعلق داشت، به تخفیف جمعے حوالہ الماس نموده. علاقہ نزل داس و بیواریہ را میان مرزا مهدی و نواز سنگھ اردلی تقسیم کرد. محبلہ از

حال مرزا مہدی ایک باوصف آنکھ اواز خاک برداشتہ ٹکیٹ رائے
 بود، وہ عصر نیابت مومی الیہ بہ حسن رضا خاں متوسل شدہ، داعیہ
 نیابت و اظہار آل بے محل نمود۔ و ٹکیٹ رائے بدیں سبب اورا
 عزل نموده، در عوض اورا محبوس فرمود۔ بعد چندے کہ در
 ٹکیٹ رائے متنزل گردید، اورا حسن رضا خاں بریدہ بہ جہاؤ لعل
 توسل جست۔ و بحج و ادائے پنج شش لکھ خلاص گشت، بنا بر
 خوشامد ہائے ارذل کہ عار غیورانت، اعتقاد او گشت۔ و
 حالا بفضل حسین خاں، بتقریب ایک [پسر] خان موصوف داداد
 برادر اوست، آمیزش دارد۔ و باوجود ویرانی ہا کہ در برٹی کردہ،
 دخیل کار ملک شدہ؛ در بداندیشی حسن رضا خاں و جہاؤ لعل و
 ٹکیٹ رائے ہر سہ مبالغہ می فرماید۔

یہ القصہ کار کی جہاؤ لعل در اں ایام برائے وزیر کرد، ایں بود،
 کہ مدخر چ اعزہ و قدیمیان و سرداران سپاہ و نیز اقربا و برادران
 و زنان حرم برہان الملک و صفدر جنگ و نواب مرحوم بعضے را بسیار
 کم و بعضے را با نمرہ موقوف داشتہ۔ کفایت آں بخرانہ خاص
 اور سائید۔ و از بدنامی استر داداز انگریزاں قرضہ عہد ٹکیٹ رائے
 کہ قرب یکنیم کروڑ بود، گردانید، بانظریق کہ آنچہ متسک انگریزاں بُو

۱۔ اصل: لصرخاس؛ ہوئے: "embazement" سے اصل: ازل
 ۲۔ ہوئے۔ ۳۔ اصل: مدد۔ ۴۔ اصل: حی ۵۔ کذا ۶۔ اصل: اترا
 ۷۔ اصل: مصروع، ہوئے؟ "paid off"

سود را موقوف و چہل لکھ از وزیر قرض کردہ تقداد نمود۔ و قرضہ
 مہاجناں شہر^۱ را بر ہفت سال قیمت و تنخواہ آں بر عالم بالا تر نمود۔
 بعضے از انہا ایستادگی داشتند۔ چون جواب و سوال معاملہ بر اجہ
 مہر^۲ منقض شد، حساب خود را فہیدہ، قبول آں تقسیم نمودند۔ و آنا
 در تصرفات عملہ وزیر و متوسلان ٹیکٹ رائے، کہ حالا با قربا و متوسلان
 او مقفل شدہ بود، بیج غور نکرد؛ بلکہ آں رسم، بہ نسبت سابق ہمیشتر
 شدہ۔ آں قدر پردہ ملک^۳ کہ در عہد پیش بود از سایہ رفع شدہ
 معلوم باد کہ این حال جدید نیست۔ قبل از سی ہم، ہر کس را
 بکارے می گماشت، گویا آں خدمت را بجا گیر او میداد۔ چنانچہ ہالک^۴ لم
 کہ ناظر ہزار نفر بار گیر بود از دانہ خوری اسپہا و نعلبندی ہر ماہہ و دو
 گردنی سالیانہ و در ماہہ بار گیراں از ٹیکٹ رائے می گرفت۔ معہذا در
 سفر و حضوراں سردی ہمہ بودند، و بداں سبب بسیار تلف
 شدند۔ و در سالے دوبار بوقت رو بکارے سفر، نعلبندی می گماشتند؛ و
 دانہ در ہر چند روز یک مرتبہ میداد؛ و در ماہہ بار گیراں نصف میسایند
 اگر کسے از بار گیراں اظہار این اعمال در دربار میکرد، جھاو لعل اورا

۱۔ اصل: "سر اسٹیشن سال قیمت و تنخواہ کہ اصل: مفوض تہ اصل: "اسناد کی"
 ممکن است کہ این "اسنادے نہ داشتند" باشد۔ آنا ہوئے این را ایستادگی خواندہ "Stood out"
 نوشتہ۔ تہ اصل: غلہ شہ کذا؛ ہوئے "him (veik)" تہ اصل: کردنی
 تہ اصل: "سفر ہر وراں سردی ہمہ دکر محذورہ) بودند" در ہوئے: "that"
 horses had to stand uncovered for three watches in
 the depth of winter" تہ اصل: می گماشتند

مجنون و خبط..... ساختہ، از نوکری بر طرف میگردان آں را که خود
 از فرمایش رویکاری وزیر و مزاج دلدہی او، فرصت بسر خاریدن
 نداشت۔ چنانچہ از دو ساعت شب باقی مانده تا یکنیم هر روز، و
 باز از [چهار ساعت] هر روز تا بده ساعت هر شب، بلا منقطع
 در آن (تعمیل) مصروف بودند اگر برگاشتہای خود اعماد و نکرده
 متوجه کار آنها میشد، آں [اثر] از دست میرفت۔ نظیر این آنکه
 روزی الماس علی خاں پوے گفت که نواب صفدر جنگ، با وجودیکہ
 کاریک صوبہ داشت، دوپہر در توجہ معاملات صرف می کرد؛ و بر
 شما اینقدر بار است، مناسب آنکہ وقتہ و مکانی برائے خود معین
 نمایند۔ جواب داد کہ احوال صفدر جنگ معلوم نیست، اما اینقدر
 میدانم کہ کاریک پرگنہ و یک صوبہ و دہ صوبہ ہمہ برابر است؛
 و ہر کس کہ مذکور معاملہ بمن نماید، در جواب آں، یا آری، یا
 نہ، باید گفت؛ برائے این قدر کار وقت [و] مکان تعیین کردن
 حاجت نیست۔ و ہم بدین جہت است کہ وزیر از دے رضی
 بود؛ و ہموارہ بر زبان می آورد کہ حسن رضا خاں و ٹکیٹ رائے
 و حیدر بیگ ہر سہ نمک حرام بودند؛ و خانہ، مرا جھاؤ و لعل

لے اصل: "خط تبوب ساختہ" لے اصل: ہر روز باقی مانده تا ہر شب۔
 لے اصل: لا یقطع لے در اصل بیاض، و در ہوتے "Influence" لے ہوتے میگردد
 رائتی کرد "خواندہ؛ لکن اینجا محل اضافہ "نہ" نیست چنانکہ از عبارت آئندہ ظاہر میگردد
 لے اصل: "مکان سس تعین....." لے اصل: "او" و این غالباً سہو کا تباہ است۔

[درست ساخت]۔ [و ایں عجیب مغالطہ اور بود۔]

[و بعد از مینہا وزیر برائے سفر آں موسم مستعد شد؛ و دریں سفر برائے ظاہر کردن بآنگرین [و رعایائے خود آں عزتے کہ جہاؤ محل را بآں سفر از کرده]، قصد الہ آباد و کانپور و فرخ آباد نمود۔ و عمارت قلعہ الہ آباد را کہ، بجهت نقل سگے چند بلکھنؤ خود خراب کرده بود، امر بعمارت فرمود۔ از انجا بکانپور آمدہ، بنا بر محل نیافتن جہاؤ محل پیش سرداران آنجا، مزہر شدہ بفرخ آباد رفت۔ و پسر کلان مظفر جنگ را عزل نمودہ، طرف دیگرے از پسران او گرفت۔

توضیح آں اینکه مظفر جنگ پسر احمد خاں بنگلش درآں ایام مردہ، پسر کلانش جانشین شدہ بود۔ وزیر اورا بہرہر دادن پدر منسوب کردہ، معزول ساخت۔ معلوم نیست کہ ایں سخن راست بود یا دروغ؛ اما گمان غالب اینکہ ایں امر از تدبیرات جہاؤ محل باشد،

نہ ہوئے: "set to rights" و مخطوطہ اینقدر ندارد کہ مخطوطہ ندارد و بود ہوئے: "This was a curious delusion of his." "After these affairs had been settled the Nawab Wazir prepared for his tour of that season, but on this occasion he resolved to visit (Allahabad, Cawnpore and Farrukhabad) to show off (to the English) and his subjects the dignity with which he had invested Thao Dal."

تہ قبل امر "مخطوطہ" و "دارد کہ اس" یافتن اس، انحراف ہوئے "feeling subtle" تہ اسل "ام" اسل بکمال

بغرض مختاری خداوند خاں۔ زیرِ اکہ جھاؤ لعل از جانب گورِ نر
 نامطہن و ہموارہ در فکر..... ارکان دولت خود بود۔ چنانچہ مرہٹہ ہائے
 کا پٹی را از خود ساخت ؛ و قوت علی بہادر را، بہ نسبت
 ہمت بہادر کہ دختر او بہ پسر جھاؤ لعل بطریق تبادلہ منسوب شدہ،
 از خود پیش میدانست ؛ و عمر خاں را، کہ باعث فتنہ غلام محمد بود،
 از رام پور طلبیدہ بملازمت وزیر میکنائید؛ و شکایت نصرت اللہ خاں از
 زبان وے ظاہر کردہ، در صد دآں شد کہ دست قدرت عمر خاں
 را در رامپور بسبوط سازد۔ چون گورنر باز خواست ایں امر کرد و ظاہر
 در گزرو و رخصت عمر خاں کردہ، جواب داد کہ وزیر از جهت حصول
 شمشیرے ویرا طلبہ اشته بود۔ و ہمیں مصلحت نیابتِ خداوند خاں را
 در فرخ آباد میخو است۔ چون با وجود پسر کلاں منظر جنگ، اقتدار
 خان مذکور ہر افغانان منور شمس آباد و فرخ آباد ناممکن بود، چہ
 عجب کہ ایں ہمت با و دادہ باشند۔

دیگرہ از وقایع ایں ایام، آمدن زمان شاہ بادشاہ ابدالی بہ
 لاہور و خرمین سکھانت است بموش خانہ ہائے ملک پنجاب۔
 چون گمان بود کہ شاہ ابدالی مانند جد خود، در لاہور توقف نکردہ،
 بتاخت لکھنؤ و بنارس خواہد آمد، زیرِ اکہ در دہلی خراب چیزیکہ
 آنجماعت گرسند را سیر نمایند، در نظر نبود، لہذا سرداران انگریز

لہ اصل، نشینہ؛ و ہوتے: "elevation" لہ اصل؛ "خودی میداشت" لہ اصل، بکنائید

میں اصل؛ "باشند" لہ اصل، سکناات لہ اصل؛ "ساحت"

مستعد مدافعتہ شدہ، بہ پشت گیری قلعہ الہ آباد و اقبال دریائے گنگ
 کہ بجہت آذوقہ مفید بود، در قنوج لشکر گاہ ساختند۔ و (اینجا با)
 تواتر آلات حرب و فوج کمک از کلکتہ بدیشاں پیوستہ، بنظر
 ورود او استنادند۔ اما شاہ ابدانی قصد تسخیر لاہور کردہ؛ بعد
 چندے کہ اخبار بفعی برادرش محمود والی سہرات بتحریک و اعتضاد
 محمد خاں بادشاہ ایران شنید، بسرعت تمام معاودت بکابل نمود۔
 فوجے، در دو آبہ مابین ملک و جہلم کہ بقدر ثلث ملک پنجاب است،
 گزاشت۔ چنانچہ آں مردم آں ملک را در تصرف خود دارند۔ چون
 فوج روس قصد ایران کردہ، محمد خاں ہائشاں (مشغول شدہ)۔
 مسموع میشد کہ میاں محمود و زماں شاہ صلح گوہ شدہ، در آغاز زمستان
 باز بہ لاہور خواہد آمد۔ اما مصلحت جمعیت انگریزاں در قنوج معلوم نشد۔
 ہمانا کہ مکنون ضمیر ایشاں ایں بودہ باشد کہ بعد بوصول زمان شاہ،
 بدہلی کو چیدہ در محالات برہلی بر لب گنگ، در جائے کہ پایا بستہ
 استقامت خواہند کرد۔ والا از قرار فوج در قنوج، لکھنؤ و بنارس
 محفوظ نمی تواند ماند؛ چہ ہر کہ قصد لکھنؤ بکنند، از راہ اکبر آباد کہ عبور
 گنگ و عین ہر دو ضروری افتد، نخواہد کرد؛ بلکہ گنگ را بنا بریں
 بر سر دوار پار شدہ، رو ہیلہ ہائے غوث گڑھ و رام پور را جمع
 کرد [۱] بے مانع راست بلکھنؤ و بنارس خواہد شتافت۔ پس

۱۔ سوئے: Supplement اصل: ماس سہ ملت تھ سوئے: occupied

۲۔ اصل: باآبست تھ اصل: ملک را.....

آں می نماید، مهر و بعضی حرقات بالماس سپرده، علامات تفویض
نیابت بوی ظاهر ساخت. و آں سیر گریگ، با وصف اینکه
همواره از قبول آنکار بجاشا داشت، بجهت پیشرفت مکر و زیر
و بقائے جها و لعل، قبول آں پرداخت. مقصد وزیرانیکه
اگر اینکار بوی تفویض یا بدی همچنان صورت بیگانگی با انگریزان
باقی خواهد ماند؛ و معائب جها و لعل بسبب عدم کاوش الماس
بوی ظاهر نشده؛ آهسته آهسته دیگر باره [به] عرصه آردن
او صورت خواهد گرفت.

آچون گورنر میدانشست که نیابت [به] الماس دادن
از قبیل دینه بگریگ سپردن است، قبول آں نکرد، بجهت
تفضل حسین خاں درخواست فرمود. و چون خود وزیر نام او
برده، انکار نتوانست، بگراه تمام قبول نمود. و مضمون لایحقیق
مکر الیئی الا با هله بوضوح پیوست. و گورنر، بعد استقرار
آنکار، و اضافه کردن شش نکه در سالیانه کنپون ترک سواران
نوینگا بداشت، و اخراج جها و لعل بطرف عظیم آباد، بمستقر خود
رو نهاد.

وزیر، مقارن رخصتش، میجر پامر که بجهت تقویت تفضل
حسین خاں مانده بود، و دیگر اعزّه انگریزان را از مکارها

کہ چین و رود گورنر خود فرو آورده بود، بر عجلت تمام نموده بعد
از انکہ سبب آں پرسیدہ شد، عذرے گفتہ۔ با تفضل حسین خاں گاہے
و گاہے بلطفت می گزرایند۔ و در غم خلع العذاری و استقلال کہ در عہد جہاؤ
لعل عادت کردہ بود سر بردہ نہانی در فکر تدارک می باشد۔ و الماس ہم
بسبب ہماں خفشتہ کہ در تعین نیابت بوے رسیدہ، و در فکر
بداندیشی است، تا از پردہ غیب چہ بظہور رسد:

بہ بنیمیم با کردگار جہاں دریں آشکارا چہ دارد نہاں
بیاید دانست کہ تقرر استقامت جہاؤ لعل در عظیم آباد نامناسب
واقع شدہ، زیر کہ کار و بیاقوت این ہمہ تنظیم نداشت، بلکہ اخراج
مطلق صلاح بود۔ چہ اعتبار چنین فرومایگان رعب ریاست از دل میبرد
ماں می برد و عدم امضائے تجویز الماس بجا بود، چہ الماس را قوت
بیست ہزار و پیادہ و خزانہ وافر بتغلیب بہم رسیدہ است؛ بچنین
کس قوت دیگر دادن خلاف رویہ ملک داریست۔ معہذا آنقدر
ویراں کار است کہ ہر ملک کہ بوے تفویض شد، اگر چہ در عمل داری
آں چند تحلیل نشد، اما نجاک سیاہ برابرش ساخت۔ چنانچہ
از قلت جمع علاوہ او، کہ در شرح مسطور است، اینمعی بو ضوح می
پیوندد۔ و الی الآن دو مرتبہ بخی کردہ۔ نوبتے معہ فوج و توپخانہ و خزانہ

لہ "نذر نمودہ ہر کی را بر روداد بجز از انکہ" ہوئے؟ "turning out" لہ اصل؛ نصف؛
ہوئے؟ "cross" لہ کذا؛ ہوئے؟ "freedom and license" لہ اصل؛ شد؛ ممکن است کہ
فقہہ باینطور باشد؛ سر برد نہاد در فکر تدارک می باشد؟ لہ اصل؛ ہر یک را زہائے وزیر در فکر بداندیشی؛ و ہوئے
"Shares the Consoles of War" لہ غلام دستبرد ہوئے ای بیت را از ترجمہ کردہ، و ہم در حاشیہ
ذکر کردہ۔ و در مخطوط غالباً از "سہو کاتب" گرد گاران" و مصرع اول نوشتہ شدہ ہوئے؟ "embargo"
لہ اصل؛ بجمادی چند تحلیل شد؛ ہوئے؟ "though he war for several reasons maintained"

خود، می خواست که با فرا سیاب خاں ملحق شود۔ دو دفعہ بہاں نوع قصد کاپی داشت، تا اینکه حیدر بیگ خاں جمع مطالبش ادا کرده۔ نو بتے مسٹر جانسن و نو بتے ہر سٹو صاحب بچہ تیلش معزول شدند؛ آنراں برگشت، کہ این حرکات مذہب کہ درینو لا ازوے شنیدہ میشود، بنا بر حاشیہ خوری عزل و وجوب بغرض حصول مطالب دلخواہ خود و وزیر بودہ باشد۔ اما لقب تفضل حسین خاں بنا بر وفور دانش و بنیش خاں موصوف و امتیاز یکہ در اہلکاران وزیر دارد معقول است۔ و بچہت اصلاح فیما بین وزیر و انگریزاں برتری براں متصور نیست۔ لکن اصل مقصد کہ عبارت از انتظام سپاہ و ملک، یا برداشتن دستورات بد کہ دران مردم رواج یافتہ، یا اصلاح حال وزیر بودہ باشد، ناممکن الحصول است۔ و از خان موصوف یاد گیرے از اہالی آں ملک امید این معنی داشتن از قبیل گم شدہ صحن خانہ را بر سقف عمارت جستن است؛ زیرا کہ آں امید حاصل نمی شود مگر با شتمال قوت انگریزاں و ناظر شدن ایشان بہتر چیزے و کل اعمال اہلکاران آن ملک و سپاہ چہ اگر وزیر و اہلکاران او قوت انفعالی یافتہ برائے نصیحت میداشتند، و این دہ پانزدہ سال کہ اختیار کلیات امور، بعد مسٹر جانسن و ہر سٹو صاحب، در دست خود یافتہ، نظمی میدادند و حالانکہ ہر کس بطرف اغراض خود کشیدہ، کار را رسانیدند بجائے، کہ امروز رسیدہ است۔ و حالاً شخصے کہ تائب شود،

لے کذا؛ ہوئے: "relish to remove" لے اصل؛ ہندی سے اصل؛ ممکن الحصول
لے اصل؛ ہجری سے اصل؛ مادہ لے طبع؛ ہوئے: "Repairs" لے اصل؛ محضے۔

او باشد، و بر ہمنائی او تخصیص کار ہا کردہ بحضور وزیر برہدہ اجراءے آن نمایند
 و چند کس از سرداران انگریز ناظر امور سپاہ وزیر شدہ، یراق
 و اسپہائے ایشان ماہ بماہ رسانیدہ، کار و خدمت بگیریںد۔ و
 ہر کس از سپاہ یا اہلکاراں یا رعایا از قانون جدید یا محل شود
 [و یا] تجاوز نماید، ہماں وقت اورا اخراج کنند؛ تا ہر کہ بماتہ
 مشغول کار و بر فاہ باشد۔ و ہر کہ مفسد است از میانہ بروں
 رود۔ و عمال و اہلکاراں سابق تمام و اکثر سرداران سپاہ
 واجب الدفع اند۔ زیرا کہ بزرگی و فضول خرچی و ہزار مفسد
 دیگر عادت کردہ اند؛ ازیں باطاعت و فرمانبرداری نمی تواند
 داد، و دفع حجاب از میان مصلحاں و مفسداں نخواہند کرد۔ ہر گز
 اصلاح آنہا ممکن نیست؛ بلکہ مردم وسط و عزت را بعرضہ [باید] آورد
 و بکار ہا مامور ساخت۔ اینہا بجهت ایزاد طلبی و عزت مزید حرمت
 مطابق فرمان و نفس الامر بعمل خواهند آورد۔

و اما اصلاح رعایا درانت کہ پرداخت عزت و شکست اقویا نمودہ، برای
 ہر کس جمعہ مقرر نمایند کہ اداسے آن تواند کرد، و خود ہر گاہ تواند خورد۔ و

۱ اصل: "محل خود تجاوز نماید" ۲ اصل: نماید۔ ۳ اصل: مصحاں و مفسد نخواہند کرد۔ ۴ اصل: اید و طلبی
 و عرش مزید حرمت مطابق فرمان و نفس الامر بعمل خواهد آمد آورد۔ ۵ در ہوست: "فہم ہوست"

are according to orders & disinclination in the hope of
 gaining position and increased credit."

۵ اصل: بود؛ و ممکن است کہ از ما سبق این الفاظ باین طور باشند: "بر فاہ تواند بود"

جائے "ہر گاہ تواند خورد"، چنانکہ در ہوست۔ (باقی حاشیہ ۳۷ شہ صفحہ ۱۶۵ پس)

عمال امین از متوسط و غربا لضب نموده اختیار تقصیر بجای در دست ایشان
ندهند۔ و در [ہر] ناحیہ از نواح ملک وزیر، فوجی بچھاؤنی باید کہ [.....]
بہ مفسدان آن طرف، بتحریر عمال، میکردہ باشند۔ و چھاؤنی فوجی مسکن
از افواج انگریزی، بلکہ بیائے قلاع، در ملک بریلی، ضرور است کہ
رو بہیلہ فرصت سرخاریدن نتوانند یافت۔ و بہر حیلہ کہ دست دہد
اخراج اقویائے آنجماعت از ان ملک و افواج وزیر کردن انسب
است، تا بمرور ایام ضعیف الحال شوند۔ زیرا کہ اصلاح آنہا بطور
دیگر ممکن نیست، و در وقت بد شرارہ شر آنہا از ہمہ مفاسد بدتر خواهد
رسید۔ والسلام

تمت تمام شد

(بقیہ حواشی ۷، ۸، ۹ صفحہ ۱۶۴)

کہ کذا؛ و در ہوئے: "draw up estimates" کہ اصل: آنکہ بر شہ ہوئے عبارت دیگر
دارد: "and provide horses and accoutrement and pay the men regularly every month and see that
they render service"

کہ اصل: "repress" کہ اصل: فوجی بچھاؤنی نماید۔ کہ ہوئے: "repress"

کہ کذا؛ ہوئے: "formidable" کہ اصل: سرارہ سرایتہا

اشعاریه

①

(الف)		۸۷۸۳	استغیل بیگ خاں
۱۵۱،۱۵۰،۱۳۹-۱۳۷	آبر کبھی، جنرل	۷۶،۵۵-۵۳،۴۱،۴۰،۱۳۵	استغیل بیگ شوره
۶	آتنا رام کھتری	۹۷،۹۴،۹۳،۸۷	
۶۶	آسبرن	۱۲۹	اشرف علی خاں پیر پند علیا
۳۰-۲۵،۲۴،۲۰،۱۷،۱۶،۱۵،۱۳	آصف الدولہ (درزا امانی)	۱۶۲	اشریاب خاں
۵۸،۴۸،۴۷،۴۶،۴۵،۳۴،۳۳	ولیعہ نواب وزیر	۱۵۷،۱۱۷،۱۹	اققان - اققامان
۷۷،۶۸-۶۴،۶۸	وزیر	۳۶	اکبر علی خاں
۹۳،۹۱-۸۸،۸۴،۸۰،۷۸		۱۲۱	اکبر علیاں پسر پیر بیگ خاں
۱۱۲،۱۰۸،۱۰۶،۹۹،۹۷،۹۴		۷۳،۵۰،۴۱،۴۰،۳۷،۳۶،۱۰	الماس علی خاں
۱۳۴،۱۳۰،۱۲۷-۱۲۵،۱۱۶،		۱۱۵،۱۵۲،۸۴،۷۹-۷۵	
۱۳۸،۱۳۵،۱۳۱،۱۲۱-۱۲۸،		۱۶۱-۱۵۹	
۱۵۰،۱۵۳-۱۵۷،۱۵۹،۱۵۰		۲۳	امراؤ گیر
۱۶۲-۱۶۵		۶۷	امیر بیگ مغل
۳۹	آفریں، میاں	۱۰	اندر گیر کشاں
۹	ابراہیم خاں، محمد	۴۶	انڈرسن
۹	ابراہیم علی خاں	۳۴،۳۳،۲۸،۲۶،۲۵،۲۱	انگریز - انگریزاں
۷	ابوالبرکات خاں بختی کاکوروی	۷۶،۵۱،۴۵،۳۹-۳۷	
۱۹	ابوالحسن بیگ اصفہانی	۸۴،۸۳،۷۷،۷۶،۷۰،۶۷	
۱۸۱،۱۳۲،۱۱۷،۱۱۳-۱۱۴،۱۲۰	ابوطالب بن محمد اصفہانی	۹۲،۱۱۸،۱۱۶،۱۰۵،۹۵،۹۴	
۷۵،۷۲،۶۷،۵۳،۵۲،۴۳	دراغ حروف، حقیر، حقیر، حقیر	۱۴۶،۱۴۰-۱۳۸،۱۲۶،۱۲۶	
۷۷-۷۷،۱۱۸،۱۱۷،۸۵	کترین	۱۶۰،۱۵۸-۱۵۶،۱۵۳،۱۴۸	
۱۵۲،۱۴۶		۱۶۵-۱۶۲	
۳۷	اجاز رام	۶۳	انوپ گیر
۱۲	احسان، کشج	۳۶،۳۰	انور علی خاں، خواجہ سرا
۱۲	احمد، میر	۷۱،۷۰،۶۴،۶۳،۶۲،۶۱،۶۰	ایرج خاں
۱۵۶،۱۴۹،۴۱،۱۰	احمد خاں، بنگش	۱۳۴،۱۳۳،۱۰۷،۱۰۵	ایف، مسٹر
۸	افغان خاں شوستری، محمد	۳۳	ایلو، میجر

(ز)

زمان شاه ابرالی ۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰-۱۵۹
 زین العابدین خاں طباطبائی ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۱۲۲
 ۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰

(س)

سالار جنگ ۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۱۰۴
 سر فرزند بیگ ۱۰۸
 سعادت علی امرزا ۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۳۵
 سکھ- سکھان ۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۴۰
 سلیمان شکوہ، شہزادہ ۱۱۰
 (ش)

(ش)

شفائی خاں، حکیم ۱۱۹
 شفیع اللہ ثانی، شیخ ۷۶، ۷۵، ۷۴
 شفیع خاں، مرزا ۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۸۰
 شبنم خانم ۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۱۵۲
 شور، سر جان، گورنر ۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۱۵۹

ص

صفدر جنگ ۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۱۸
 صورت سنگھ ۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۱۵۳
 ۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۹۲

(ط)

طالب علی ۲۷
 طاہر، آقا ۱۱

(ع)

عبد الرحمن خاں افغان ۲۴
 قندھاری ۷۷
 عبد اللہ بیگ ۷۷، ۷۸
 عبد المطلب خاں ۱۱۵
 عجب خاں افغان ۲۶
 عطا بیگ خاں ۱۰۰

(ح)

حسن، محمد، مرزا ۹۸، ۵۴
 حسن رضا خاں ۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۳۶
 ۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۱۳۰
 ۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۱۵۵

حسین علی خاں پسر

۱۲۱

حیدر بیگ خاں

حیدر بیگ خاں کابلی ۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۳۶

۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۵۶

۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۸۷

۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۹۱

۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۱۵۵

۱۶۲

(خ)

خادم حسین بنگالی ۵۷

خانزاد خاں ۱۱۰

خداوند خاں ۱۵۷

خوش نظر، خواجہ سرا ۳۵

(د)

دھپت رائے ۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۱۳۳

(ذ)

ذوقی مل ۷

(ر)

راجپوت، راجپوتان ۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۸۲

رام نرائن ۶

رجسٹر، رجسٹر، رجسٹر ۳

رحمت، حافظ ۱۳۷

رحمت اللہ خاں ۴۵

رحیم خاں، مرزا ۱۱۵

رضا بیگ منگل ۸۹

رضا علی ۱۳۵

روہیلہ ۱۱۷۰، ۱۱۸۰، ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۲۱۰، ۱۲۲۰، ۱۲۳۰، ۱۲۴۰-۱۴۱

۱۶۵، ۱۵۸

۱۳	کونوئے	۱۵۷	علی بہادر
۱۴۵، ۹۱	کوکو پیر	۱۳۷	علی محمد روہیلہ
۶۴	کوٹ	۱۰	عماد الملک
۱۵۰، ۱۴۵، ۱۴۴، ۹۳، ۸۶، ۷۳	کونسل	۱۵۷، ۱۴۰، ۱۳۹	عمر خاں
(گ)		۷	عزیز علی خاں، خواجہ
۷۱، ۷۰	گارڈن، کپتان	۹۲، ۵۷، ۵۶	عین الدین، خواجہ
۶۷، ۳۷، ۳۳	گاوڑ کر نیل	(خ)	
۳۹، ۲۹، ۲۷، ۲۵، ۲۳، ۱۹	گسائیں، گسائیں ہا	۹۱، ۸۸	غلام حضرت، مفتی
۹۵، ۹۳، ۸۶، ۷۵، ۶۶، ۴۷	گوہر پتر	۱۵۲، ۹۷	غلام قادر
۴۸، ۱۴۵، ۱۴۴، ۱۰۱، ۹۹، ۹۷		۱۵۷، ۱۴۱، ۱۴۰، ۱۳۸، ۱۳۷	غلام محمد پیر فیض اللہ
۱۶۱ - ۱۵۹، ۱۵۷		خاں	
(ل)		۸۸	غلام مصطفیٰ، تپائی
۳۰، ۷۷	لطف علی خاں	(ف)	
۱۵۲، ۱۴۸، ۸۳، ۷۰	لومسن - لومسن	۳۸، ۳۷	فتح چند پانک
(م)		۴۹، ۲۳	فتح علی خاں
۹۱	مبین، مولوی	۷۰	فرید بخش، کپتان
-۶۴، ۵۶، ۵۴، ۵۳، ۴۰، ۱۶	مٹلن، مٹلن	۹۸، ۷۷	فضل عظیم خاں
۸۳، ۸۱، ۷۹، ۷۷، ۷۷		۲۷	فضل علی، میر
۸۶، ۸۵		۱۱۳۸، ۱۳۷، ۱۳۸	فیض اللہ خاں
۳۴، ۱۷، ۱۶، ۷	محبوب علی خاں	(ق)	
۱۵۰	محمد علی خاں	۱۱	قاسم خاں منڈل
(۲۰) ۹۹، (۱۲، ۱۱)	محمد بیگ	(ک)	
۳۱	محمد بیگ خاں، سہرائی	کارنوالس، گورنمنٹ	۱۰۷، ۱۰۶، ۱۰۴، ۹۸، ۹۷
۱۲۱	محمد حسین خاں	گورنمنٹ، لارڈ	۱۳۰، ۱۲۹، ۱۲۶، ۱۲۰
۱۵۸	محمد خاں، بادشاہ ایران	کاٹیجہ	۳۸، ۱۰
۱۱۵، ۳۶، ۳۲، ۲۱، ۱۸	محمد خاں، سید	کرم اللہ خاں	۶
۸۷، ۵	محمد شاہ	کلاورن کلاورنگ	۱۶
۱۴۰، ۱۳۷	محمد علی خاں، پیر فیض اللہ	کلب علی خاں	۹۰، ۸
۱۱۶، ۱۹، ۱۸	محمد قلی خاں	کپنی	۹۳، ۷۶، ۷۴، ۶۵، ۲۰، ۱۱
۱۵۸	محمد دوائی، سہرائی	کندن لعل	۱۵۲، ۱۴۱، ۱۴۰، ۱۰۶، ۱۰۵
۱۴۵، ۱۴۱، ۱۴۰، ۱۳۸، ۱۲۰، ۲۵	محمد رضا، الدولہ، سید	کندن لعل	۱۳
۳۶، ۳۲	محمد علی خاں، طباطبائی		۳۸
۱۰۸	محمد ورم بخش		

۱۵۰۱۳۹، ۱۳۶، ۱۲۳، ۱۲۰	مراد اللہ خاں	۷۶
۱۵۳	مرتضیٰ خاں پڑج	۶۴، ۱۶، ۱۱
۱۵۲، ۲۸	مرتضیٰ علی خاں	۳۶
۱۷	مرزا علی خاں	۵۷، ۱۳، ۸
۸۹، ۹، ۱۰، ۶	مرتبہ، مرہٹہ ہا	۱۵۷، ۱۴۷
۱۹	مسلمانان	۱۱۸، ۱۱۷
(۹)	مصطفیٰ خاں مصطفوی خاں	۱۱۰، ۵
۱۵۱، ۱۳۳	مطبوع علی خاں	۱۵۰
(۷)	مظفر جنگ	۱۵۶، ۱۰
۱۰۵، ۱۰۲	معین الملک	۶
۶۷، ۶۴، ۵۳، ۵۱، ۵۰	معز الدین خاں، شیخ	۷
۷۳	معز علی خاں، سید	۳۲، ۱۶
۱۱۰	مکد اللہ، مہجر	۷۰
۱۴۳، ۱۱۱	مہارائن	۱۱۰، ۶
۱۵۷	مہدی، مرزا	۱۵۳، ۱۵۲، ۱۰۵، ۹۳، ۹۲
۶۴	مہرا، راجہ	۶۳
۸۵، ۷۰، ۶۵، ۴، ۱۶	میکھاسن، میکھسن، گونڈہ	۱۰۲، ۱۰۰
۹۹، ۹۵، ۹۴، ۸۷، ۸۶	(ن)	
۱۰۲، ۱۰۰	ناصر خاں، محمد حبشی	۱۷، ۱۰، ۹
(ی)	نجف خاں، مرزا	۳۱، ۳۰، ۱۲، ۳، ۲۱، ۱۹
۱۱۵	ذوالفقار الدولہ	۶۴، ۴۰، ۳۸، ۴۵، ۴، ۶، ۴۴
۲۹	نرمل داس	۱۱۶
(۲)	نحو خاں	۱۳۹
(الف)	نصرا اللہ خاں	۱۵۷، ۱۴۱، ۱۳۰
۳۰، ۲۲، ۲۰ — ۳۴، ۳۳، ۳۱	نصیر خاں، احمد	۹۱
۱۲۴، ۴۵، ۴۲	نعمت اللہ، خواجہ	۱۰۰، ۱۱
۱۵۸	نواب بیگم	۱۸، ۱۷ — ۶۹، ۴۷، ۳۶، ۴
۶۶	نواب عالیہ بہت بڑاں الملک	۱۳۳، ۷۶، ۷۴، ۷۳، ۷۱
۱۲۴، ۱۱۰، ۶۹	نواب مرحوم، شجاع الدولہ	۱۴۹، ۱۴۸، ۱۴۷، ۱۴۶، ۱۴۵، ۱۴۴، ۱۴۳، ۱۴۲، ۱۴۱، ۱۴۰، ۱۳۹، ۱۳۸، ۱۳۷، ۱۳۶، ۱۳۵، ۱۳۴، ۱۳۳، ۱۳۲، ۱۳۱، ۱۳۰، ۱۲۹، ۱۲۸، ۱۲۷، ۱۲۶، ۱۲۵، ۱۲۴، ۱۲۳، ۱۲۲، ۱۲۱، ۱۲۰، ۱۱۹، ۱۱۸، ۱۱۷، ۱۱۶، ۱۱۵، ۱۱۴، ۱۱۳، ۱۱۲، ۱۱۱، ۱۱۰، ۱۰۹، ۱۰۸، ۱۰۷، ۱۰۶، ۱۰۵، ۱۰۴، ۱۰۳، ۱۰۲، ۱۰۱، ۱۰۰، ۹۹، ۹۸، ۹۷، ۹۶، ۹۵، ۹۴، ۹۳، ۹۲، ۹۱، ۹۰، ۸۹، ۸۸، ۸۷، ۸۶، ۸۵، ۸۴، ۸۳، ۸۲، ۸۱، ۸۰، ۷۹، ۷۸، ۷۷، ۷۶، ۷۵، ۷۴، ۷۳، ۷۲، ۷۱، ۷۰، ۶۹، ۶۸، ۶۷، ۶۶، ۶۵، ۶۴، ۶۳، ۶۲، ۶۱، ۶۰، ۵۹، ۵۸، ۵۷، ۵۶، ۵۵، ۵۴، ۵۳، ۵۲، ۵۱، ۵۰، ۴۹، ۴۸، ۴۷، ۴۶، ۴۵، ۴۴، ۴۳، ۴۲، ۴۱، ۴۰، ۳۹، ۳۸، ۳۷، ۳۶، ۳۵، ۳۴، ۳۳، ۳۲، ۳۱، ۳۰، ۲۹، ۲۸، ۲۷، ۲۶، ۲۵، ۲۴، ۲۳، ۲۲، ۲۱، ۲۰، ۱۹، ۱۸، ۱۷، ۱۶، ۱۵، ۱۴، ۱۳، ۱۲، ۱۱، ۱۰، ۹، ۸، ۷، ۶، ۵، ۴، ۳، ۲، ۱
۱۱۶، ۱۰۱، ۹۷، ۳۱، ۱۳	نواب محبوب، شجاع الدولہ	۱۸، ۱۷، ۱۶، ۱۵، ۱۴، ۱۳، ۱۲، ۱۱، ۱۰، ۹، ۸، ۷، ۶، ۵، ۴، ۳، ۲، ۱
۱۵۸	نواب محبوب، شجاع الدولہ	۱۸، ۱۷، ۱۶، ۱۵، ۱۴، ۱۳، ۱۲، ۱۱، ۱۰، ۹، ۸، ۷، ۶، ۵، ۴، ۳، ۲، ۱

۱۵۸	پنجاب	۱۰	اکبر پور
۳۳،۲۳	پھچھوند	۲۳	اکبر پور بیر بر
(ت)		۱۲۳	اکبر پور دوست پور
۳۷	تالگام	۲۳	اکبر پور شاہ پور
(ط)		۵۸،۵۷	المیرہ
۱۲۵،۷۱	ٹانڈہ	۵۵-۵۳،۴۰،۲۰،۱۹،۱۰	الہ آباد
(ج)		۱۵۸،۱۵۶،۱۲۴،۹۳،۶۴	
۱۵۸،۷۷،۲۵	جمن	۱۵۹	الوپ شہر
۱۵۹	جون پور	۱۰	اودھ
۱۵۸	جہلم	۱۲۳	امیر
(چ)		۱۲۳	ایران
۱۴۰	چنار	۱۵۸،۵۴	
۲۵	چنبیل	(ب)	بانگر منٹو
(ح)		۳۱،۲۱	بجے نگر
۵۲	حسام پور	۱۴۰	بٹول
۱۲۹	حیدر آباد	۵۹،۵۸	بٹور، گھاٹ
۱۲۴،۱۰	خیر آباد	۳۸	بریلی
(د)		۳۸،۳۰،۲۴،۲۰،۱۶،۵	
۱۲۴،۵۹	دریاد (د) باد	۱۰۵،۹۷،۹۲،۷۳،۵۶	
۱۴۰،۱۲۹	دکن	۱۵۲،۱۴۱،۱۳۸،۱۲۳	
۱۱۶،۶۷	دکن	۱۶۵،۱۵۹،۱۵۳	
۱۳۷،۱۲۴	دکنو	۲۳	بلاسپور
۱۵۸،۴۴،۳۳،۲۳،۹	دوآب، دوآبہ	۷۰،۵۴،۴۵،۲۵،۲۰	بنارس
۱۲۴	دوست پور	۹۴،۹۱،۸۴،۷۳،۷۱	
۱۵۸،۱۵۷	دہلی	۱۴۸،۱۱۶،۱۰۵،۹۸،۹۷	
	دہلی — شاہجہاں آباد	۱۵۹-۱۵۷،۱۵۲	
۲۲	دیک - دیک	۱۱۶،۶۲،۵۵،۲۰،۱۹	بنگلہ
(ر)		۱۱۸	
۱۵۹،۱۵۷،۱۳۹	رام پور	۱۲۴،۶۱،۵۲	بہرائچ
۱۲۴	ردوئی	۱۵۲،۱۲۴	بیسواڑہ
۲۳	رسول آباد	۴۵	بیانہ
۱۵۸	روس	(پ)	
۱۳۹	رہڑہ	۱۲۴،۱۰	پر تاب گڑھ

۱۲۳، ۱۲۳، ۱۲۳	(دکھ)	۹۲، ۷۳، ۶۸، ۶۶، ۶۳، ۱۷۱، ۱۰	(س)	سرور
۱۲۳	کھنڈاگرٹھ	۲۳		سکندرہ
(رگ)		۱۲۳، ۷۱، ۶۹، ۱۰		سلطان پور
۱۵۷، ۸۲، ۳۸، ۳۱، ۲۱	گنگ	۱۲۳		سندیلہ
۱۵۹، ۱۵۸	گوداوار	۱۳۰		سورت
۱۰۱	گودا	۱۲۵		سیلک
۳۶	گودا کھنڈ	۱۲۵		سیلون
۱۲۳، ۶۹	گومتی	(ش)		
۱۱۳، ۶۰، ۱۴۱	گوڈہ	۱۳۹، ۹۷، ۳۳، ۱۴، ۸		شاہجہاں آباد
۱۲۳	(دکھ)	۱۵۷		شمس آباد
۳۲، ۱۴، ۲۳	گھاٹ پور	۳۴		شیدراج، گھاٹ
۷۱، ۶۹، ۶۰، ۱۰	گھاٹھرا	(ع)		
(ل)		۱۶۱، ۱۶۰		عظیم آباد
۱۵۸، ۱۵۷، ۶	لاہور	(ع)		
۳۱، ۳۰، ۱۹، ۱۶، ۱۵، ۹، ۷	لکھنؤ	۱۵۸		غوث گرٹھ
۳۳، ۳۳، ۳۳، ۳۳، ۳۳، ۳۳		(ف)		
۵۰، ۴۹، ۴۶، ۴۵، ۴۴، ۴۳		۱۷		فتح آباد (کابل)
۷۲، ۵۸ - ۶۳، ۷۷، ۷۷، ۷۷		۱۵۷، ۱۵۶، ۶۷، ۲۱		فرخ آباد
۸۳ - ۸۸، ۸۸، ۹۰، ۹۳، ۹۷		۵۷		فرنک
۱۰۰، ۱۰۲، ۱۰۸ - ۱۱۰، ۱۱۵		۱۳ - ۱۵، ۴۷، ۵۹، ۶۰		فیض آباد
۱۲۰، ۱۲۹ - ۱۳۱، ۱۳۳، ۱۵۰		۱۵۰، ۷۷، ۷۱، ۶۳		قنوج
۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۶، ۱۵۷ - ۱۵۹	(م)	۱۵۸، ۴۲		
۱۵۷	مانکپور بہار	(رگ)		
۲۳	نابل	۱۵۸، ۷۷		کابل
(کا)	محمدی رقلقہ	۱۵۷، ۱۱۶، ۹۹، ۲۳		کاپی
۱۵۸	مرشد آباد	۱۵۶، ۱۵۰، ۱۳۷، ۷۷		کاپور
۱۵۸	مسقط	۷۷، ۶۵، ۴۷، ۴۶، ۳۲، ۳		کلکتہ
۱۲۳	مشہد نقیب	۱۰۳، ۹۹، ۹۴، ۹۳، ۹۱، ۸۱		
۱۸	کلکتہ پور	۱۳۰، ۱۲۹، ۱۰۹، ۱۰۸، ۱۰۷		
۱۲۵	کرم غلطہ	۱۵۸، ۱۵۲، ۱۵۱، ۱۵۰، ۱۳۱		
۳۴	ملج آباد	۱۵۹		
۱۲۳	مونی نگر	۱۰۱، ۴۰، ۳۳، ۲۸، ۱۷، ۹		کوتہ
۱۱۵				

FOREWORD

In my Russel Lecture at the Patna University in 1961, I had stated that the original manuscript of **Tafzihul Ghafilin** was lost and the book survives in an excellent English translation published by Dr. W. Hoey in 1885. Dr. Hoey had paid high tribute to Mirza Abu Talib Khan for his intimate knowledge of events and his fearless and objective analysis of the causes which led to the decline of Oudh. In fact Mirza Abu Talib's analysis applies not only to Oudh but to almost the whole of India in that period.

I had also then pointed out that the value of Mirza Abu Talib's study lies principally in the fact that he is refreshingly free from the obsession with military events, palace intrigues and court cables which was the besetting sin of 18th century Indo-Muslim historiography. Mirza Abu Talib did not minimise the importance of personalities but he recognised that there are deeper economic and political forces which mould both individuals and events. In fact, Mirza Abu Talib's studies in this book lend credence to the claim that he was perhaps the first economic historian of the world and anticipated some of the theories of Marx by almost half a century.

It is therefore with surprise and pleasure that I have learnt that a manuscript of the book has been discovered in the Raza Library, Rampur. Dr. Abid Raza Bedar has earned the gratitude of all scholars for his efforts in unearthing it and still more for the care and industry with which he has brought out an authoritative version. As far as I am aware, this is the first time that this book is being printed and made available to a larger public. I hope Dr. Bedar will follow up this important work with further research into the history of India in the late 18th and the early 19th century and help us to understand some of the forces which are still shaping Indian economic, social and political history.

New Delhi,
27th April, 1965.

HUMAYUN KABIR

MIRZA ABU TALIB ISFAHANI

TAFZIHUL GHAFILIN

WAQA'ID - I - ZAMAN - I - NAWWAB ASAFU'D-DAULAH
(HISTORY OF THE TIMES OF NAWWAB ASAFU'D-DAULAH)

Edited by

ABID RAZA BEDAR
M.A. B. Lib. (Sc.) Ph.D. (Alig.)

Foreword by

PROF. HUMAYUN KABIR

INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES
SAULAT PUBLIC LIBRARY, RAMPUR.
1965

